

# Synshemmede og fritid

*En undersøkelse om hvordan barn og unge med synshemning  
har det i sin fritid.*

**Hege Agnete Rødland**



Hovedoppgave cand.ed.-studiet

Det Utdanningsvitenskapelige fakultet

Institutt for spesialpedagogikk

UNIVERSITETET I OSLO

13.02.2007

## Sammendrag

### *Bakgrunn:*

Tema for denne oppgaven tar utgangspunkt i mitt arbeid, hvor jeg er i daglig kontakt med barn og unge som har synshemning og deres nærpersoner. Jeg har ved samtaler og observasjoner sett noen av de utfordringene synshemmede kan stå overfor, både i opplæringsituasjon og i fritiden. I samtale med foreldre gir mange uttrykk for at skoletiden blir vurdert og tilpasset barnets/ungdommens behov, men de kan føle at barnet/ungdommen har lite å gjøre på fritiden og at de kan ha få venner å forholde seg til. Tidligere undersøkelser innenfor tema (Bromstad, 2000 og Rosengren og Undemar, 2001) stiller spørsmålsteget ved om barn og unge med synshemning har ulike fritidsinteressene enn normalt seende på samme alder, og om de derfor blir lite attraktive som lekepartnere. Teori (Sacks, 1996) og egen arbeidserfaring viser også at mange barn og unge med synshemning har utfordringer i sosiale settinger med jevnaldrende.

### *Problemstilling:*

Med dette utgangspunktet ønsket jeg å gjøre en undersøkelse som kunne si noe om fritiden til barn og unge med synshemning. Hovedproblemstillingen ble: Hvordan har barn og unge med synshemning det på sin fritid? Hovedproblemstillingen ble spesifisert i flere og mer detaljerte problemstillinger: Hvilke aktiviteter gjør de på fritiden? Hvem er de sammen med på disse aktivitetene? Hvordan kommer de seg til de ulike aktivitetene? Er det store forskjeller på gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger”? I hvilket omfang er de sammen med andre som har en synshemning? Er de tilfredse med sin fritid?

### *Teori:*

Det teoretiske rammeverket for oppgaven består av tre deler. En del som omhandler begrepet ”fritid” og betydningen av å være sammen med jevnaldrende på fritiden. En del tar for seg begrepet ”funksjonshemmede” og hvordan det norske samfunn kan

tilrettelegge for deltakelse for denne gruppen. Den tredje delen tar for seg begrepet ”synshemning”, og identitetsutvikling og sosialiseringsprosessen hos barn og unge med synshemning.

### *Metode*

Målet med undersøkelsen var ikke først å fremt å se på særegenheter ved de enkelte barn og unge, men å skaffe et overblikk og kartlegge noen forhold og sammenhenger, for å se om det var noen spesielle fellestrekk. For å få svar på mine spørsmål valgte jeg å foreta en kvantitativ undersøkelse ved å sende ut spørreskjema til alle barn og unge mellom 6 – 16 år, som er registrert hos synspedagogtjenesten i utvalgte fylker. Det ble utarbeidet et spørreskjema som bland annet tok for seg ulike aktiviteter man kan foreta seg på fritiden, både organiserte og uorganiserte.

### *Resultater og konklusjoner*

I resultatkapittelet har jeg valgt å trekke frem hovedområdene som jeg ser i det innsamlede materiale fra de 49 informantene. Sammenligner man denne undersøkelsen med tidligere undersøkelser (Fauske og Øia, 2003) viser det seg at informantene har samme type fritidsinteresser som jevnaldrende, dvs sport/idrett, se på TV, høre på musikk og data. Det er hele 53 % som oppgir at det finnes aktiviteter de ikke deltar på pr. i dag, men som de ønsker å delta på. Dette hovedsakelig fordi det er behov for mer tilrettelegging. Interesseområdene er altså felles, men det er mangel på arenaer som er tilrettelagte, hvor funksjonshemmede har mulighet til å treffe jevnaldrende. Det som tydelig kom frem i undersøkelsen er forskjellen mellom gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger”, hvor sistnevnte gruppe gav tydelig uttrykk for at de hadde en fritid som var preget av lite/ingen omgang med jevnaldrende og dårlig tilrettelagte fritidstilbud.

## Forord

Målsettingen med å gjøre denne undersøkelsen har vært todelt. For det første hadde jeg, etter erfaringer fra mitt arbeid som fylkessynspedagog, et ønske om å få større innsikt i området som omhandlet situasjonen til barn og unge med synshemming og deres fritid. For det andre hadde jeg også et ønske om at jeg gjennom denne prosessen kunne tilegne meg kunnskap om metodiske og systematiske tilnærminger til en problemstilling. Arbeidet med undersøkelsen har vært utfordrende og lærerikt på begge områder.

Retter en stor takk til de som har tatt seg tid til å svare på spørreskjemaet mitt. Uten disse svarene ville jeg ikke kunne få den dokumentasjonen som blir presentert i denne oppgaven.

Jeg ønsker også å takke min arbeidsgiver Syns- og audiopedagogtjenesten i Vestfold, Vestfold fylkeskommune. De har gitt meg muligheten til å kunne gjennomføre dette hovedfagsarbeidet ved økonomisk støtte og praktisk tilrettelegging.

Jan Magne Tellevik var veileder tidlig i prosessen, da blant annet valg av teori og utforming av spørreskjema skulle på plass. Etter et opphold i oppgaveskrivningen fikk jeg tildelt Monica Dalen som ny veileder, hun gav god veiledning mot en ferdigstilling av undersøkelsen. Retter en takk til begge to.

Andebu, Februar 2007

Hege Agnete Rødland

# Innhold

<b>SAMMENDRAG .....</b>	<b>2</b>
<b>FORORD .....</b>	<b>4</b>
<b>INNHold .....</b>	<b>5</b>
<b>1. INNLEDNING .....</b>	<b>9</b>
1.1 BAKGRUNN FOR VALG AV TEMA.....	9
1.2 PROBLEMSTILLING .....	13
1.3 OPPBYGGING AV OPPGAVEN .....	15
<b>2. TEORETISK BAKGRUNN .....</b>	<b>16</b>
2.1 INNLEDNING .....	16
2.2 FRITID .....	16
2.2.1 Definisjon av "fritid" .....	16
2.2.2 Aktiviteter i fritiden .....	18
2.2.3 Betydningen av å være sammen med jevnaldrende.....	21
2.3 FUNKSJONSHEMNING.....	22
2.3.1 Definisjon av "funksjonshemning" .....	23
2.3.2 Samfunnets tilrettelgging for deltakelse ved ulike aktiviteter.....	24
2.4 SYNSTEMNING .....	28
2.4.1 Synssansen .....	29
2.4.2 Definisjon av synshemning.....	30
2.4.3 Forekomst av synshemmede.....	31
2.4.4 Synsfunksjon hos mennesker med flere funksjonshemninger .....	32
2.4.5 Utvikling hos barn og unge med synshemning.....	34
<b>3. METODE .....</b>	<b>43</b>
3.1 INNLEDNING .....	43
3.2 VALG AV METODE .....	44
3.2.1 Survey.....	45
3.3 UTARBEIDELSE AV EGET SPØRRESKJEMA .....	46

---

3.3.1	<i>Utforming av spørsmål og svaralternativ</i> .....	48
3.3.2	<i>Nødvendige tillatelser</i> .....	51
3.3.3	<i>Prestudie</i> .....	52
3.3.4	<i>Utarbeiding av informasjonsbrev og kontakt med informantene</i> .....	53
3.4	HVEM OPPGAVEN OMHANDLER .....	54
3.4.1	<i>Populasjon</i> .....	54
3.4.2	<i>Utvalg</i> .....	54
3.4.3	<i>Generalisering</i> .....	56
3.5	SVARPROSENT OG TILBAKEMELDINGER.....	57
3.6	ANALYSE.....	59
3.7	RELIABILITET OG VALIDITET .....	61
3.7.1	<i>Reliabilitet</i> .....	62
3.7.2	<i>Validitet</i> .....	63
<b>4.</b>	<b>PRESENTASJON AV RESULTATER</b> .....	<b>66</b>
4.1	INNLEDNING .....	66
4.2	BAKGRUNNSVARIABLER.....	66
4.2.1	<i>Informantenes kjønn, alder og bosted</i> .....	67
4.2.2	<i>Informantenes diagnose</i> .....	68
4.2.3	<i>Undersøkelsens dekningsområde</i> .....	71
4.3	UROGANISERT FRITID .....	71
4.3.1	<i>Aktiviteter utenfor hjemmet</i> .....	71
4.3.2	<i>Aktiviteter i hjemmet</i> .....	76
4.4	ORGANISERT FRITID .....	80
4.4.1	<i>Idrettsaktiviteter</i> .....	81
4.4.2	<i>Foreninger og klubber</i> .....	85
4.5	HVORDAN OPPLEVER INFORMANTENE SIN FRITID .....	89
4.5.1	<i>Aktivitetsnivå</i> .....	89
4.5.2	<i>Venner</i> .....	92
<b>5.</b>	<b>DRØFTING</b> .....	<b>95</b>
5.1	INNLEDNING .....	95

---

5.2	HVA GJØR BARN OG UNGDOM MED SYNSHEMNING PÅ SIN FRITID? .....	96
5.2.1	<i>Ulike aktivitetsområder</i> .....	96
5.2.2	<i>Eksempler på tilrettelegging for deltakelse på aktiviteter</i> .....	99
5.3	HVEM ER DE SAMMEN MED PÅ EVENTUELLE FRITIDSAKTIVITETER? .....	101
5.3.1	<i>Ulike aktivitetsområder</i> .....	101
5.3.2	<i>Venner</i> .....	102
5.4	HVORDAN KOMMER DE SEG TIL DE ULIKE AKTIVITETENE? .....	103
5.5	ER DET STORE FORSKJELLER PÅ GRUPPENE ”SYNSHEMMEDE” OG ”SYNSHEMMEDE MED FLERE FUNKSJONSHEMNINGER”? .....	104
5.6	I HVILKET OMFANG ER DE SAMMEN MED ANDRE SOM HAR EN SYNSHEMNING? .....	106
5.7	ER DE TILFREDS MED SIN FRITID? .....	108
5.8	VEIEN VIDERE .....	109
<b>KILDELISTE</b> .....		<b>111</b>
<b>VEDLEGG</b> .....		<b>115</b>





# 1. Innledning

Tema for denne oppgaven er barn og unge med synshemming og deres fritid. I denne delen av oppgaven tar jeg for meg bakgrunn for valg av tema og veien mot problemstillingene, for så å si litt om oppgavens oppbygging.

## 1.1 Bakgrunn for valg av tema

Tema for denne oppgaven tar utgangspunkt i mitt arbeid som fylkessynspedagog ved Syns- og audiopedagogtjenesten i Vestfold. Jeg er her i daglig kontakt med synshemmede og deres nærpersoner. Mitt arbeid består blant annet av å utrede synsfunksjonen til barn og unge som vi får henvist til vår tjeneste, gi råd og veiledning i forhold til pedagogisk og fysisk tilrettelegging og å veilede i valg og bruk av hjelpemidler. Dette skal skje både i barnehage, skole og hjemmesituasjon.

Jeg har ved samtaler og observasjoner sett noen av de utfordringene synshemmede kan stå overfor, både i opplæringssituasjon og fritid. Jeg har hatt et inntrykk av at fritiden kan være vanskelig for mange barn og unge.

I samtale med foreldre gir de ofte uttrykk for at skoletiden som regel blir vurdert og forsøkt tilpasset barnets behov, men mange stiller spørsmål angående barnet og dets fritid. Foreldre kan føle at barnet deres er lite aktiv på fritiden og det kan ha få venner å forholde seg til. Noen kan oppleve at barnet bruker ettermiddagene til å hvile seg ut etter en skoledag ved for eksempel å høre på musikk, spille dataspill og se på TV. De stiller da spørsmålene: Skal barn få gjøre dette fordi de trenger det, eller er konsekvensene ved å ikke være sammen med jevnaldrende så negative at barnet bør påvirkes til å være mer aktiv i fritiden?

Foreldrene stiller også spørsmål om hva deres barn kan gjøre av fritidsaktiviteter. Jeg har de siste årene vært med på å organisere kurs for synshemmede barn i 2. trinn på Huseby kompetansesenter. Dette kurset er for elever, foreldre og lærere. I en samtale

med foreldrene var det en av foreldrene som sa det på denne måten: ”Jeg vil ha reine ord for penga. Fortell meg rett ut hva som er mulig, hva som er vanskelig og hva som er umulig. Ikke pakk det inn!”

Når jeg har samtaler med barn og unge som har en form for synshemning, får jeg et bilde av en gruppe mennesker som er svært ulike på alle områder, også når det gjelder fritiden. De er ulike både med tanke på hvilke ønsker de har for å delta på ulike aktiviteter og det å være sammen med venner. At synshemmede er en uensartet gruppe kommer frem i boken ”Blinde vinkler”. I denne danske boken har 34 svaksynte og blinde skrevet hvert sitt bidrag med fortellinger om sine liv. De gir et bilde av at de er svært ulike personer, som har hatt sine opplevelser i oppveksten, og som har blitt preget av dette på forskjellig vis (Blinde vinkler, 2002).

I mitt arbeid kommer jeg som sagt i kontakt med mange synshemmede barn og unge. I en del tilfeller kan jeg få et inntrykk av at mange av disse, i mer eller mindre grad, har utfordringer med samspillet i forholdet til jevnaldrende. Dette er med på å hindre dem i å være med på felles aktiviteter på fritiden. Dette skriver også Eldar Bromstad om i sin hovedfagsoppgave. Han skriver at et trekk som går igjen når det gjelder synshemmede barns fritid, er at de har mindre kontakt med jevnaldrende enn det vanlige barn har, og at de oftere opererer på separate arenaer. Synshemmede driver mye med fritidsaktiviteter som andre barn i liten grad er med på. Resultatet blir mangel på felles erfaringer. Denne problematikken er ikke spesiell for blinde og svaksynte, vi finner den også hos andre grupper funksjonshemmede (Bromstad, 2000).

En undersøkelse som er gjennomført i Sverige av Lena Rosengren og Charlotte Undemar (2001), tar opp hvordan barn og ungdommer med synshemning opplever sin sosiale situasjon. De stiller blant annet spørsmålet om synshemmedes interesser skiller seg ut fra seendes interesser. De referer til en undersøkelse gjort av Nilsson hvor det kommer frem at barn og ungdommers fritidsinteresser kretser omkring idrett, sport, høre på musikk, treffe kamerater eller å ikke gjøre noe spesielt. Svarene Rosengren og Undemar har fått av respondentene i sin undersøkelse gir de samme resultatene. De

konkluderer dermed med at synshemmede og seendes interesser ikke skiller seg fra hverandre.

Karen Andersen har i samarbeid med Blindeforbundet og Assistanse, foreldreforeningen for synshemmedes barns sak, gjennomført en spørreundersøkelse hvor foresatte til synshemmede barn har svart på hvordan de oppfatter fritiden til barnet sitt. Denne spørreundersøkelsen er besvart av 250 foresatte. Resultatene fra undersøkelsen er bearbeidet, men ikke tolket. I undersøkelsen blir blant annet foresatte spurt om hvilke typer fritidsaktiviteter barnet er med på. Resultater viser at de største gruppene innenfor aktiviteter er: idrett 26%, spille musikkinstrument 23% og ridning 22%. Hele 42% mener at det lokale fritidstilbudet ikke dekker det enkelte barnets behov, og 35% mener at det er manglende tilrettelegging som gjør at barnet deres ikke kan delta i lokale fritidsaktiviteter (Andersen, 1992) .

Det kan også det være mer problematisk for den synshemmede å på egenhånd komme seg til og å delta på ulike aktiviteter som jevnaldrene er med på. Dette kan skyldes av at den synshemmede, på grunn av sin nedsatte synsfunksjon, ikke er så mobil og selvstendig i det å komme seg til en aktivitet, eller at aktiviteten som er aktuell ikke finnes i nærområdet. En annen årsak kan være at aktiviteten trenger tilrettelegging og at det mangler tid og resurser til denne tilretteleggingen. Juliet Stone tar i sin artikkel ”Mobility and Independence Skills” opp temaet. Hun skriver at muligheten mennesket har for å være selvstendig, både i form av å ta vare på seg selv og å forflytte seg selvstendig spiller en stor rolle for kvaliteten på deres liv. I sin artikkel viser hun til en undersøkelse gjort av ”Royal National Institute for the blind” i 1992. I denne undersøkelsen kom det frem at 40 % av barn fra 12 år og eldre, som har en synshemming, aldri går ut alene (Stone, 1997).

Det snakkes også om at synshemmede har vanskeligere for å skaffe seg venner og dermed har færre å forholde seg til på fritiden. Man kan få inntrykk av at mange synshemmede barn og unge har en passiv og innaktiv fritid. Assistanse er en forening for foreldre til synshemmede barn. De har gitt ut et temahefte som omhandler fritid og

fritidsaktiviteter for synshemmede barn og unge. I dette temaheftet skriver de blant annet dette om fritiden til barn og unge som har en synshemming:

*”Det er imidlertid et faktum at mange synshemmede barn og ungdom har en vanskelig fritid. De har færre venner og deltar mindre på organiserte fritidsaktiviteter enn seende på samme alderstrinn.”  
(Assistanse, Fritidsaktiviteter for synshemmede barn og ungdom. Ikke oppgitt år for utgivelse. S.5)*

Et trekk ved norsk kultur og samfunnsliv er at mange barn og unge er medlemmer av ulike organisasjoner, klubber, lag og foreninger. Disse tilbudene er med på å aktivisere barn og unge i deres fritid. Deltakelse her vil også være med på gjøre dem kjent med jevnaldrende. Spørsmålet er i hvilken grad synshemmede er med på disse aktivitetene. Dersom de deltar - på hvilke måte er de da med og hvilke konsekvenser gir denne deltakelsen? Hvis de ikke deltar kan man spørre seg hvorfor de ikke er med og hvilke konsekvenser dette gir for den synshemmede.

Integreringstanken ligger til grunn for politiske prioriteringer når det gjelder tiltak for personer med ulike funksjonshemninger. Det skal være samme rett og mulighet for deltakelse og medvirkning for alle, og man skal selv kunne velge hva man vil delta i. Departementene legger politiske føringer og stimulerer til lokal handling med støtteordninger og gode modeller. Ellen Lühr ved smågruppesenteret ved Rikshospitalet har gitt ute et hefte som omhandler funksjonshemmede og fritid. Hun skriver at for den funksjonshemmede kan det å delta på en aktivitet ha positive virkninger på flere områder: sosial sett får man gruppetilhørighet og fellesskapsfølelse, fysisk sett får man bevegelseserfaring, psykisk styrkes selvfølelsen og identiteten og konsentrasjonen og kreativitet oppøves. Å ha en aktiv fritid betyr deltagelse på ulike arenaer, både i organiserte og uorganiserte virksomheter. På fritidsarenaen gjelder også målet om integrering/inkludering (Lühr, 1998).

Tone Larssen og Gunnvor Wilhelmsen (2002) beskriver at for å forhindre skjevutvikling hos barn og unge som er sterk svaksynte eller blinde er det viktig å prøve å forbedre den sosiale situasjonen. Og for å få til dette er tilhørighet til jevnaldrende vesentlig – både med seende og med synshemmede. Eldar Bromstad

(2000) referer til en norsk undersøkelse gjort av Gangås og Vorum hvor det settes fokus på den sosiale situasjonen til 48 svaksynte barn fra 4. til 9. klasse i grunnskolen. Resultatet viser at de svaksynte barna har sosiale nettverk med mindre innslag av jevnaldrende og venner enn det som er tilfelle for seende i samme aldersgruppen. De er i mindre grad med i aktiviteter som har betydning for gruppen. Andre barn opplever at den synshemmede har lite å bidra med, og det er da lett at hun eller han blir valgt bort.

I hovedfagsoppgaven ”Jo mer vi er sammen” beskriver Ingvild Hellerud og Sidsel Brøndmo hvilken betydning det har for den synshemmede å møte jevnaldrende som har en synshemning. Noen av respondentene i undersøkelsen (lærerne) viser til at det spriker mellom interesseområdene til den synshemmede og klassen/skolekameratene, og at det blir lite uorganisert vennsamvær i fritiden. Undersøkelsen konkluderer med at det er en klar tendens til at ungdom med synshemning har mindre samvær og kontakt med venner og klassekamerater enn referansegruppen de foretok undersøkelsen på. Når det gjaldt respondentenes subjektive opplevelse av sin posisjon og deltakelse i klassemiljøet, gikk det frem at på langt nær alle følte seg fullt og helt som alle de andre i klassen. De synshemmede ungdommene ga uttrykk for at de kunne slappe av når de var sammen med andre synshemmede og at de følte seg styrket etter å ha møtt andre som var i samme situasjon (Hellerud og Brøndmo, 1995)

## 1.2 Problemstilling

Arbeidet med denne undersøkelsen startet med følgende problemstilling:

### **Hvordan har barn og unge med synshemning det i sin fritid?**

Jeg ønsket å gjøre en kartlegging av hva barn og unge med synshemning gjør i sin fritid, hvem de er sammen med, hvor selvstendige de er og i hvilken grad de er tilfreds med sin fritid. Som før referert, spriker tidligere undersøkelse med tanke på om synshemmede barn og unge har de samme fritidsinteressene som godt seende. Er det slik at mine oppfatninger om at mange synshemmede barn og unge har en utfordrende

fritid hvor de har et lavt aktivitetsnivå og få venner, stemmer med hva de synshemmede selv tenker og føler om sin situasjon?

Hovedproblemstillingen ble, på bakgrunn av egne opplevelser og resultater fra tidligere relevant forskning, spesifisert i flere og mer detaljerte problemstillinger:

**HVA GJØR BARN OG UNGE MED SYNSHEMNING I SIN FRITID?**

**HVEM ER DE SAMMEN MED PÅ EVENTUELLE FRITIDSAKTIVITETER?**

**HVORDAN KOMMER DE SEG TIL DE ULIKE AKTIVITETENE?**

**ER DET STORE FORSKJELLER PÅ GRUPPENE "SYNSHEMMEDE" OG "SYNSHEMMEDE MED FLERE FUNKSJONSHEMNINGER"?**

**I HVILKET OMFANG ER DE SAMMEN MED ANDRE SOM HAR EN SYNSHEMNING?**

**ER DE TILFREDS MED SIN FRITID?**

Disse problemstillingene dannet så grunnlag for datainnsamlingen. For å få svar på disse spørsmålene valgte jeg å foreta en kvantitativ undersøkelse ved å sende ut spørreskjemaer til alle barn og unge mellom 6-16 år, som er registrert hos synspedagogtjenesten i ulike fylker. Det var ønskelig å se om resultatene fra undersøkelsen kunne gi økt kunnskap og innsikt i hvordan barn og unge har det i sin fritid.

Jeg valgte å definere "fritid" som tiden man har til rådighet etter at man kommer hjem fra skole og SFO, og i helger og ferier. Man kan si at tiden på SFO burde være med i undersøkelsen, fordi den kan anses som barnas fritid. Jeg har valgt å ikke ta med dette, da jeg anser SFO tiden som en tid og et sted hvor det er lett tilgang til aktiviteter og det er en naturlig nærhet til jevnaldrende. Jeg ønsket å lage en undersøkelse som kan si noe om hva som skjer på den fritiden hvor barna må ta livet i egne hender og selv forme mønster av aktiviteter og vennskap.

## 1.3 Oppbygging av oppgaven

Kapittel 1. tar for seg bakgrunn for valg av tema, hvilke problemstillinger jeg ønsker å belyse og en forklaring på hvordan oppgaven er bygd opp.

Kapittel 2. handler om det teoretiske grunnlaget for undersøkelsen, dvs teori som omhandler fritid, funksjonshemning og synshemning.

Kapittel 3. handler om metodestoff, og her beskrives fremgangsmåten jeg har valgt for arbeidet.

Kapittel 4. består av presentasjon av innsamlet data fra informantene og kommentarer til dette.

Kapittel 5. inneholder drøftninger av resultater fra den gjennomførte undersøkelsen.

I siste del av oppgaven ligger det vedlegg og ulike dokumenter som er tilknyttet arbeidet. Her ligger også spørreskjemaet som ble benyttet i undersøkelsen.

## 2. Teoretisk bakgrunn

### 2.1 Innledning

Denne undersøkelsen omfatter barn og unge med synshemming og deres fritid. Problemstillingene som er beskrevet i kapittel 1, forutsetter kunnskap om hva begrepet ”fritid” innebærer og betydningen av å kunne være sammen med jevnaldrende på fritiden. Det vil også være nødvendig å inneha en generell kompetanse om funksjonshemmede og hvordan vi her i det norske samfunnet kan tilrettelegge for deltakelse for denne gruppen, ved ulike aktiviteter. Synshemming er en felles utfordring for de som oppgaven omhandler. Det vil derfor være naturlig å gi en beskrivelse av hva synsfunksjonen innebærer og hva en synshemming kan ha å si for utvikling. Man kan si at alle utviklingsområder er viktige med tanke på å kunne delta i aktiviteter og samhandle med andre, men jeg vil her særlig legge vekt på sosialiseringprosessen og identitetsutvikling for barn og unge.

### 2.2 Fritid

Åtte av døgnetts 24 timer regnes som fritid. Denne tiden brukes til å slappe av, til å dyrke personlige interesser og til å knytte vennekontakter. Man har selv styring over denne tiden, og eget initiativ er helt nødvendig dersom noe skal skje (Lühr, 1998).

#### 2.2.1 Definisjon av ”fritid”

I første omgang vil det være nærliggende å definere fritid som den tiden man har til rådighet etter at de fysiske, sosiale og økonomiske nødvendige gjøremål er unnagjort. Dette kan være måltider, søvn, hygiene, arbeid/skole, reisevei til arbeid/skole, lege- og tannlegebesøk. Fritiden kan bli sett på som det motsatte av arbeid, samtidig som den betraktes ut fra sin egenverdi. Willy Aagre og Thorleif Bugge henviser i sin bok



”Fritidspedagogikk. Fokus på barn og unge” (1993) til hvordan sosiolog Mie Bugge beskriver denne tvetydigheten:

*”Fritid står i motsetning til arbeid og kan betraktes som et gode. Mye av arbeiderbevegelsens kamp har nettopp gått ut på å få redusert arbeidstiden og økt fritiden, både i form av mer daglig fritid, lengre ferier og lavere pensjonsalder. Likevel er fritiden en tvetydig størrelse. På den ene siden skal det være en hvile og avslapping som skal sette oss i stand til ny arbeidsinnsats. Fritiden skal reprodusere arbeidskraften. På den annen side skal fritiden være bare til for oss selv. Fritiden oppfattes som ”det spontane, det uansvarlige, det uforpliktende. Det er i fritiden vår egentlige utfoldelse skal finne sted. Fritiden skal oppveie arbeidets ulemper” (Mie Bugge sitert i Aagre og Bugge, 1993, s18)*

Aagre og Bugge (1993) viser også til at det hos barn og unge i skolealder kan være vanskelig å sette et presist skille mellom hva som er fritid og hva som ikke er fritid. Eksempler på dette kan være at et barn etter skoletid går og legger reklame i postkassene slik at han kan spare penger til ny sykkel. Siden dette ikke er av typen arbeid som er med på å sørge for livsopphold, regnes det da som arbeid eller som aktivitet i fritiden? Eller at et barn har i lekse å lese i leseboka om buddhisme, dette fenger han så at han via internett leter opp informasjon om buddhisme og hindusime. Dette forlenger hans tid ved leksepulten, men betraktes denne tiden som skolearbeid eller fritid?

Halvor Fauske og Tormod Øia skriver i ”Oppvekst i Norge” (2003) at fritid er et fenomen. Det er nært forbundet med både innføring av lønnsarbeidet og med fremveksten av en vestlig ungdomsrolle. Man kan skille mellom arbeid og fritid ved å si at arbeid er en byrde, en plikt eller en nødvendighet, mens fritidsaktiviteter er noe den enkelte gjør for sin egen del. Overgangen kan i mange tilfeller være flytende. Skoleelever er på samme tid klassekamerater, venner og jevnaldrende. Fritid sammen med jevnaldrende representere et stort nytt felt for opplevelser og identitetsdannelse.

I denne oppgaven begrenser jeg begrepet ”fritid ” til å omfatte tiden barna og ungdommen har etter de kommer hjem fra skolen og SFO, og i helger og ferier. I denne tiden kan det foregå aktiviteter i og utenfor hjemmet, de kan være organiserte eller uorganiserte.

### 2.2.2 Aktiviteter i fritiden

For barn og ungdom går mye av den daglige fritiden med til samvær med familien, å gjøre lekser eller til å slappe av og være alene. Helt sentralt står allikevel aktiviteter – voksenstyrte eller selvstyrte. Barna kan være aktive på mange områder, eksempler kan være organiserte aktiviteter som idrettslag, fritidsklubber eller andre former for lag og foreninger. Det kan også være uorganiserte aktiviteter som interesse for dyrehold, lese bøker, tegneserier, dataspill, være sammen med venner, være sammen med mor og far, på besøk hos slekt, leke ute i nærområdet osv.

Alder spiller selvfølgelig en stor rolle med tanke på hvilke aktiviteter som er interessante og aktuelle. Arne Dolven skriver i sin bok ”Oppveksthåndboka 1998” at det foregår en kontinuerlig diskusjon mellom foreldre og barn om i hvor stor grad barn og unge selv skal styre sin tidsbruk. De løsninger som velges, er avhengig både av hva foreldrene makter å engasjere seg i, hvordan forholdene er i lokalmiljøet med hensyn til f.eks trafikk og det enkelte barns utvikling (Dolven, 1998).

Allerede fra fødsel av er barn sosiale individer med evne til å kunne kommunisere med omgivelsene. Først og fremst er småbarnsfasen en intens læringsperiode, hvor barna ser opp til og prøver å etterligne foreldre og andre nærpersoner. Samhandlingen med foreldrene og de andre nære omsorgspersonene er derfor av avgjørende betydning. Halvor Fauske og Tormod Øia skriver slik i ”Oppvekst i Norge”:

*”Små barn skal lære å ta hensyn til andre og sette grenser for egne handlinger. Det innebærer innøving av empati og evne til å takle aggresjon. Et annet viktig aspekt er utvikling av selvtillit, selvfølelse og selvstendighet. Barn med god selvfølelse er vanligvis mer effektive i sin læring og utvikling. Gjennom lek, nysgjerrighet og språkkompetanse, utvikler små barn evnen til å holde fast på ideer og prøve dem ut det virkelige liv” (Fauske og Øia, 2003 s.45).*

Fauske og Øia påpeker at foreldre og nærpersoners viktigste oppgave er å gi barnet god selvfølelse, slik at det kan få en god læring og utvikling. Barnet vil med dette oppleve trygghet og mestringsfølelse, og det er et godt utgangspunkt for videre ”utforskning av verden” og utvikling mot å bli et selvstendig individ.

De første leveårene vil barnet være mer avhengig av voksne når det gjelder valg av aktiviteter. Dette ved at omsorgspersonene velger type aktiviteter de skal gjøre, - hvem de skal besøke, hvilke leker som er tilgjengelige, når de skal spise, når de kan være ute og leke osv. Etter hvert vil barna i større og større grad selv styre valg av aktiviteter, dette gjelder både de organiserte og de uorganiserte.

Deltakelse i organiserte aktiviteter kan begynne svært tidlig. Ivar Frønes skriver i "Den norske barndommen" at den viktigste forandringen i barns organisasjonsliv de siste tjue år, er at de yngre barna i økende grad organiseres. Det nye er primært at idrettsorganisasjonene nå fanger opp barn allerede i førskolealder. Frønes viser til en undersøkelse hvor 80 % av foreldre, til barn fra 3 år og opp til 14, svarer at barna deres er med på en eller flere organiserte aktiviteter. Andelen av aktiviteter øker sterkt når barna begynner på skolen. Dette illustrerer at skolen og skolemiljøet spiller en viktig rolle ved å spre informasjon om tilbudene, men også at barna påvirkes ved at de diskuterer med hverandre hvem som skal begynne på de ulike aktivitetene (Frønes, 1998).

Fra seks til syv års alder kommer barnet inn i en ny fase også når det gjelder dets nettverk. Etter hvert som barnet blir eldre utvides nettverket av andre voksenpersoner og andre barn. Disse personene spiller en viktig rolle for barnets videre utvikling (Fauske og Øia 2003). Dette utvidede nettverket vil påvirke barnets valg av aktiviteter på fritiden. Deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter ser ut til å nå en topp ved 12-15 årsalder, for deretter å synke. Den dominerende aktiviteten er sport/idrett (Frønes 1998).

Selv om Norge har lange og sterke tradisjoner i organisasjonsaktiviteter vise undersøkelser at organisasjonene mister oppslutning. (Fauske og Øya 2003 s.185) Sammenlignet med for 10-20 år siden er det langt færre som er medlem i en organisasjon etter fylte ti år. Dette kan ha sammenheng med en økende kommersialisering av fritiden, at ungdom blir stadig mer fysisk passive og konkurransen som er kommet fra medie- og underholdningsindustrien. Andre aktiviteter som for eksempel fiske, gå turer, skiturer, lese bøker og tegneserier osv er

også sterkt synkende. Disse skiftene er så sterke at man kan snakke om endringer i kultur og ideal. Aktiviteter som øker i omfang er se på TV og video, høre på musikk, gå på kino og spille ulike former for dataspill (Fauske og Øia, 2003)

For å kunne forflytte seg til ulike organiserte aktiviteter, vil barna være avhengig av foreldres innsats og godkjenning. Hilde Lidèn skriver i sin artikkel "Den organiserte barndommen" om at mange er avhengig av å bli brakt og hentet når fritidsaktivitetene ligger utenfor nærmiljøet. Der aktivitetene er mer basert på jevnalderfellesskapets egen organisering, med venner og aktivitetsmuligheter i nærheten, foregår forflytningen mer spontant og kollektivt, og gjerne uten foreldres praktiske støtte (Liden, 1998).

For ungdommer viser TV-interessen og interessen for å høre på musikk at det å slappe av, la seg underholde og ikke gjøre noe spesielt, utgjør en sentral del av hverdagen. Samvær med venner er også utbredt, det kan være på skolen eller ute i ulike sammenhenger eller ved å gå på besøk til hverandre. Ung i Oslo undersøkelsen 1996 viser at for norsk ungdom, er det spesielt hjemmet som er det viktigste stedet når de skal treffe venner. Undersøkelsen viser også at om lag en av tre, trener to eller flere ganger sammen i idrettslag i løpet av en uke. Bruk av helsestudio, treningsstudio, kampsport, arobics, dans eller ballet er mindre utbredt. Det er vanligere å gå på cafe eller snackbar enn å henge rundt på gatehjørner, ved kiosker, bensinstasjoner og lignende. Det tradisjonelle organisasjonslivet ser ut til å ha liten betydning som møteplass for de unge (Fauske og Øya 2003).

På lokalt eller kommunalt nivå er det en rekke tiltak i form av fritidsklubber, ungdomshus, skolefritidsordning, friluftsgupper, internettcafé, kommunale kultur og musikkskoler, dansegrupper, teatergrupper osv. I tillegg samarbeider offentlige myndigheter med lag og foreninger gjennom å legge til rette i form av støtte til bygg og anlegg. Kommunene har et ansvar for bredden, mangfoldet og totaliteten gjennom å sikre at det er likeverdig og variert tilbud til alle. Kommunen må hjelpe de frivillige organisasjonene til å nå de gruppene av barn og unge som ikke automatisk fanges opp.

### **2.2.3 Betydningen av å være sammen med jevnaldrende**

Å understreke betydningen av å være sammen med jevnaldrene er ikke å overse den rollen de voksne og foreldrene spiller. Men voksne og jevnaldrene, foreldre og jevnaldrene, fyller ulike roller eller oppgaver i oppvekstprosessen. Foreldre skal være stabile og går ikke sin vei, det kan derimot venner gjøre. Dvs at forhold til foreldre er tilskrevet, mens forhold til venner er noe man må oppnå. Vennskap er noe som må skapes og vedlikeholdes, dette bla via sosiale ferdigheter og felles interesse for aktiviteter.

Piaget er en av dem som har gitt jevnaldermiljøet økende betydning. Fritid og jevnaldermiljø utgjør et alternativ til familien med hensyn til intimitet, selvfølelse, regler, verdier, kultur, tolkning og tilknytting. I et jevnaldermiljø ligger det et variert sett av handlingsmuligheter, sosiale kontekster og læringssituasjoner. Det intense livet i kameratflokk framstår som en nødvendig stasjon på veien mot løsrivelse fra familien og danningen av individet (Fauske og Øia, 2003). Sosial status og posisjon er noe man må bygge opp. Det å ha venner markerer at han eller hun er godtatt og akseptert av andre jevnaldrene. Vennenettverket representerer fellesskap, identitet og tilhørighet. For ensomme barn og unge, uten fast tilknytning til jevnaldrende venner, er enheten den enkelte selv. Han eller hun kan være den ensomme som er ute i verden, eller de kan trekke seg tilbake til jente- eller gutterommet uten å oppleve det sosiale ungdom har seg imellom.

Fauske og Øia (2003) gjør det til et sentralt skille at mens jenter søker intimitet og relasjoner, er gutter mer orientert i retning av aktiviteter. Eksempel på dette kan være at to venninner går i svømmehallen sammen fordi de er bestevenninner, og bekrefter gjennom en slik aktivitet sitt vennskap, mens to gutter går dit for å trene, eller fordi de liker å svømme.

Barn og ungdom er de første til å ta i bruk nye medier, til å fange opp nye trender og uttrykksformer. Barn og unge av i dag har vokst opp med TV, video, DVD, musikk, ungdomsblader, data, internett, MP3 spillere, mobiltelefoner osv. De sitter på mye

kompetanse angående de ulike mediene og denne kompetansen er det i mange tilfeller viktig å inneha dersom man skal få innpass hos jevnaldrende. Det er all grunn til å tro at mediene i betydelig grad påvirker innholdet og meningen i det sosiale samværet som barn og unge har seg imellom

Etter hvert som barna blir tenåringer kan man se at de blir mindre aktive på en rekke områder. Blant annet ligger den kritiske alderen der mange slutter med å være fysisk aktive mellom 12-17 år. Nye interesser kommer til og gamle forsvinner. Det blir mindre viktig å gjøre noe konkret. Det blir viktigere å komme ut på nye arenaer, være sammen, prate og flørte. Det blir en overgang fra samvær om aktiviteter til samvær som utgangspunkt for dyrking av felles identiteter. Gamle vennskapsbånd brytes opp, de som holdt de sammen i barndommen er ikke viktig lenger. Nye vennskapsbånd dannes og de varer ofte livet ut. Noen unge opplever en motsatt prosess og isolerer seg. De går da glipp av den intimitet og læring som foregår i samvær med jevnaldergruppa. Disse ungdommene vil komme til kort, støtes ut eller bli hektet av fellesskapet med andre unge (Fauske og Øia 2003).

## 2.3 Funksjonshemning

I sin småskriftserie har Frambu, Senteret for sjeldne funksjonshemninger, tatt for seg emnet "Funksjonshemmede og deres fritid". Her gir de blant annet forslag til ulike aktiviteter og hjelpemidler. De skriver at fritid er personlig og personavhengig. Ulike faktorer som bosted, kjønn, alder og interesser preger det vi fyller fritiden vår med. Dersom man har en funksjonshemning, kommer også andre faktorer inn; som hvor mye tid man trenger til stell og trening, hvor lang tid transport tar og om man er avhengig av hjelp fra andre. Da er det ikke lenger bare snakk om valg og interesser, men også om tilrettelegging, slik at man faktisk får mest mulig glede av den fritiden som er til rådighet (Frambu, småskriftserie nr 37, år for utgivelse ikke oppgitt)

I gruppen som oppgaven omhandler, er det mange som har andre ulike funksjonshemninger i tillegg til synshemningen. Av hensyn til oppgavens omfang har

jeg valgt og ikke prioritere å gi en beskrivelse av de ulike funksjonshemningene, og hvilke utfordringer disse gir, men heller gi en generell beskrivelse av begrepet ”funksjonshemning”.

### **2.3.1 Definisjon av ”funksjonshemning”**

I boken ”Barn og unge med spesielle behov 1” definerer Guri Dyrendahl funksjonshemning slik:

*”Funksjonshemning er en sykdom, skade eller avvik som varig begrenser funksjonsevnen i forhold til vanlig funksjonskrav og som forårsaker spesielle behov” (Dyrendahl, 1985, s.25)*

Denne definisjonen tolker jeg slik at funksjonshemningen er knyttet og avgrenset til enkeltindividet. Ofte vil uttrykket knyttes opp mot en medisinsk og rehabiliterende oppfatning, hvor fokus blir lagt på å tilrettelegge tiltak som kan avhjelpe eller kompensere for den individuelle tilstanden. Altså gjøre noe med eller for individet. Edvard Befring og Reidun Tangen viser i ”Spesialpedagogikk” (2003) til at det i de siste tiårene har vokst frem en oppmerksomhet om at den individualistiske forståelsen er utilstrekkelig. Man ser nå mer på individet i forhold til normer, krav og betingelser i situasjoner eller livsmiljøer. Med dette mener de at det nå settes mer fokus på at en person kan være funksjonshemmet i noen sammenhenger, men ikke i andre. Denne personen vil da kunne oppfattes som funksjonshemmet i enkelte miljøer og samfunn, men ikke i andre. En funksjonshemning har ikke bare å gjøre med individuelle forutsetninger, den må også sees i relasjon til omgivelsenes krav, tradisjoner, maktforhold, intoleranse og manglende tilrettelegging i for eksempel skole, på fritid, i bolig og transport. Det er her snakk om en samfunnsmessig og kulturell forståelse av funksjonshemning. Omgivelsene kan dermed oppfattes som funksjonsdiskriminerende i forhold til ulike individer og grupper ved at samfunnsmessige og kulturelle prioriteringer og føringer styrer tilretteleggingen av den sosiale konteksten. Det er dermed ikke bare en individuell, men også en sosialt konstruert tilstand som avgjør hvem som er funksjonshemmet, på hvilken måte, i hvilke grad og i hvilke situasjoner.

I Norge har myndighetene valgt å beskrive ”funksjonshemming” slik:

*”Til grunn for denne meldinga ligg ei forståing av funksjonshemming som eit mishøve mellom individet sine føresetnader og krav frå miljøet og samfunnet si side til funksjon på område som er vesentlege for å etablere og halde ved lag eit sjølvstendig og sosiale tilvere.”* (Om handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2001, avsnitt 4)

Funksjonshemming er med andre ord ikke en individuell egenskap, men et forhold eller en situasjon som kan oppstå i et individs møte med samfunnet.

### **2.3.2 Samfunnets tilrettelegging for deltakelse ved ulike aktiviteter**

Samfunnets tilrettelegging, dvs hva vi gjør slik at alle skal kunne delta, er avgjørende for å sikre retten til aktivitet også for mennesker med funksjonsnedsettelse. Alle samfunnsinstitusjoner skal ”så langt det er råd” legge til rette for alle brukere av tjenester (Sosial og helsedirektoratet, 2004).

*Standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming*  
FN har gitt ut ”Standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming”. Hensikten med standardreglene er å sikre at funksjonshemmede jenter, gutter, kvinner og menn, som medborgere skal ha samme rettigheter og plikter som alle andre i samfunnet. Med begrepet ”like muligheter” menes prosessen som gjør tilbud i samfunnet og i nærmiljøet, for eksempel tjenester, aktiviteter, informasjon og dokumentasjon tilgjengelig for alle, og spesielt for funksjonshemmede. Prinsippet om like rettigheter innebærer at hvert menneske har like stor verd. Den enkeltes behov må være utgangspunkt for planlegging av samfunnstemer, og alle ressurser må anvendes på en slik måte at alle mennesker gis mulighet til å delta. Disse standardreglene handler om hvordan medlemslandene bør legge forholdene til rette for funksjonshemmede. Reglene er ikke bindende for medlemslandene, men er gitt i form av anbefalninger. FN vedtok reglene 20.12.1993, ratifisert av Norge samme dag (FN, 2006, avsnitt 15).



### *Habiliteringsplaner/Individuelle planer*

Frem til midten av forrige århundre ble det fokusert på å etablere institusjoner for funksjonshemmede, disse skulle omfattet skolegang, arbeid og bolig for resten av livet. En funksjonshemning ble betraktet som en egenskap eller mangel. Den funksjonshemmede skulle beskyttes mot resten av samfunnet og omvendt. I andre halvdel av forrige århundre ble denne tankegangen kritisert og det ble satt mer fokus på normalisering og integrering. Funksjonshemning skulle nå ikke sees på som en mangel ved den enkeltes liv, men som et misforhold mellom personens forutsetninger og måten samfunnet var innrettet på (Befring og Tangen 2003). Astrid Askildt og Berit H. Johnsen beskriver at i denne perioden ble de statlige institusjonene lagt ned og kommunene overtok ansvaret for tjenesteytelser til mennesker med funksjonshemninger. Individuelle og kommunale tiltaksplaner sammen med koordinering på tvers av ulike tjenesteetater skal i prinsippet sikre et helhetlig og individuell tilpasset tjenestetilbud for barn og voksne med funksjonshemning (Askildt og Johnsen 2003).

Kommunene er pålagt å lage habiliteringsplaner (også kalt individuelle planer) for personer med behov for langvarige og sammensatte tjenester. Planen skal utarbeides sammen med den funksjonshemmede/foresatte, kommunene og de instanser som leverer tjenester til den funksjonshemmede. Den skal beskrive den funksjonshemmedes behov for tjenester og hvordan behovene skal dekkes. Målet med en slik plan er å gi et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud. Den skal også sikre at det til enhver tid er en person som har hovedansvaret for oppfølging og koordinering. Uten en slik koordinator har planene en svært begrenset verdi. Den individuelle planen er et virkemiddel for å sikre at tjenestene som den funksjonshemmede skal få fra forskjellige instanser, samordnes. Planen skal sikre at tjenestene blir vurdert i sammenheng og at det er den funksjonshemmedes behov som er utgangspunkt for dem. Det er et forpliktende samarbeid mellom foresatte, en koordinator og de instansene som leverer tjenester. En individuell plan griper over mange tjenesteområder og forvaltningsnivåer. Den er et overordnet plandokument som kan være sammensatt av flere delplaner som ivaretar behovene den

funksjonshemmede har. Planen må evalueres etter en tidsperiode som er angitt i planen og utvikles videre etter denne evalueringen. Andre planer som er utarbeidet, for eksempel individuelle opplæringsplaner, habiliteringsplaner, omsorgsplaner osv, må samordnes og tilpasses den overordnede individuelle planen (Sosial og helsedirektoratet, 2005).

Tellevik og Storliløkken skriver i sin bok "Habiliteringsplaner i et individuelt og samfunnsmessig perspektiv" (2003) at det er tre områder en god habiliteringsplan bør omfatte. Dette er: 1. Individuell tilrettelegging. 2. Helhet. 3. Fokus på aktiviteter. Det helhetlige planperspektivet og fokusering på aktiviteter bør forankre tilbudet i lokalmiljøet og sikre muligheten for involvering i nærmiljøets aktiviteter. På denne måte kan den funksjonshemmede bli integrert og ha mulighet til å være sammen med/bli kjent med jevnaldrende i nærmiljøet. En habiliteringsplan bør være en helhetlig plan som både inneholder opplæringsmål og livskvalitetsmål. Den bør få frem et bilde av personen både i hverdag, helg og helligdager. Det er da naturlig at habiliteringsplanen tar for seg fritiden til den som får utarbeidet en slik plan. Eksempler på hva man bør kartlegges innenfor dette feltet kan være: Hva gjør vedkommende på fritiden? Hvilke hobbyer/aktiviteter har vedkommende? Hva gjør vedkommende alene, og hva gjøres sammen med andre? Hvor mye sosial samkvem har vedkommende, med hvem og hvordan? Man kan så drøfte hvilke visjoner og mål man har innenfor dette feltet.

I mitt arbeid har jeg vært med på å utarbeide flere habiliteringsplaner. Disse har blitt utarbeidet på forskjellige måter, og det har vært fokus på ulike hovedmål. Enkelte planer har vært satt i gang for å få en oversikt over involverte og deres ansvarsområder, mens andre planer har konsentrert seg mer om mål for personen på ulike livsområder. Det er derfor også svært ulikt hvor detaljert de tar for seg hvilke aktiviteter som kan være aktuell på fritiden og hvordan disse eventuelt kan tilrettelegges.

For funksjonshemmede er det viktig at nærpersonene fokuserer på de aktiviteter de kan gjøre i hverdagen. Tellevik og Storliløkken forklarer dette slik:

---

*”... dette henger nært sammen med at funksjonshemning, slik som f.eks blindhet, ofte impliserer en høy utviklingsfaktor for passivitet. Selv om vi gjerne forutsetter at vi har en medfødt tendens til å handle, må vi allikevel lære hvordan vi skal være aktive. For å gjøre passive mennesker aktive har vi ingen annen mulighet enn å involvere dem i aktiviteter. Det å velge aktiviteter som er interessante og motiverende, og gjøre disse tilgjengelige, er en naturlig måte å starte på” (Tellevik og Storliløkken 2003, s 6)*

### ***Eksempler på andre kommunale støtteordninger som kan øke funksjonshemmedes mulighet for deltakelse.***

#### *Støttekontakt*

Etter ”Lov om sosiale tjenester” § 4-2 c, har kommunene en plikt til å ha en støttekontaktordning for personer og familier som har behov for dette på grunn av funksjonshemning, alder eller sosiale problemer. Støttekontakt skal brukes til å hjelpe brukeren i å få en meningsfull fritid, mestre hverdagen og oppnå kontakt med andre. Støttekontakten er lønnet fra kommunen. Ordningen kan bla dreie seg om faste fritidsaktiviteter, kino, konserter m.m. Den enkelte dekker egne utgifter ved fritidsaktivitetene selv om ordningen er fritatt for egenandel (Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne, 2006).

#### *Fritidskontakt*

I enkelte kommuner er det innført fritidskontakt i tillegg til støttekontakter. Fritidskontaktene er et virkemiddel i arbeidet med å gjøre den ordinære fritidsarenaen tilgjengelig for alle (Frambu, Småskrift nr 37). Jeg er usikker på hvor godt denne ordningen er kjent og hvor godt den fungerer, men jeg har ved en anledning i mitt arbeid erfart at en fritidskontakt tilrettela skitreningen kommunen hadde for barn og unge, for en blind gutt.

#### *Støtte til transport*

Mange funksjonshemmede vil ha behov for transport, eller de trenger en ledsager, for å kunne komme seg til og fra organiserte og uorganiserte aktiviteter. Dette medfører ofte ekstra utgifter, men det finnes ulike ordninger som kan lette denne situasjonen.

Dette kan for eksempel være TT-ordning, støtte til egen bil og ulike stønadsformer - som for eksempel hjelpestønad.

### *Ledsagerbevis*

Funksjonshemmede kan også få tilbud om ledsagerbevis. Dette er en dokumentasjon på at en person med funksjonsnedsettelse har behov for bistand på kulturarrangementer, trenings- og svømmehaller, kollektivreiser osv. Dersom man har et slik bevis vil ledsageren komme gratis inn på arrangementer/aktiviteter som har akseptert ordningen. Ordningen er ment å forebygge isolasjon og bidra til økt livskvalitet. Beviset utstedes av kommunen, fra helse og sosialetaten eller fra kulturetaten. Denne ordningen kan være med på å bidra til at flere kan komme seg til aktiviteter og arrangementer. Det er ikke alle kommuner som har innført denne ordningen (Vestfold fylkeskommune, 2006).

### *Barne- og ungdomsorganisasjonene*

I en kronikk, publisert i VG 16. november 2005, understreker ”Barne- og likestillingsminister” Karita Bekkemellem de frivillige barne- og ungdomsorganisasjonenes betydning i det å skulle inkludere unge med en annen kulturell bakgrunn, personer med funksjonshemninger eller personer som av andre årsaker måtte falle utenfor i samfunnet. Hun skriver at holdninger er en barriere for at unge med funksjonshemninger skal kunne delta på lik linje som andre i organisasjonslivet. Ofte er det usikkerhet blant funksjonsfriske på grunn av manglende kunnskap som gjør at funksjonshemmede ungdom ikke blir invitert med på ulike aktiviteter. Barne- og ungdomsorganisasjonene kan spille en viktig rolle i holdningsskapende arbeid med å fremme toleranse og inkludering av ungdom som på en eller annen måte oppfattes som ”annerledes” (Bekkemellem, 2005).

## 2.4 Synshemning

Anne L. Corn og Alan J. Koenig tar opp diskusjonen omkring terminologien og hvilke uttrykk man skal bruke - ”blind”, ”svaksynt” eller ”synshemmet”. Skal man dele opp

gruppen i blind og svaksynt eventuelt enda flere grupper/kategorier, slik at den enkelte vil føler tilhørighet til de som har tilnærmet lik synsfunksjon? Eller skal man betegne alle som synshemmet (Corn og Koenig, 1996). I mitt arbeid informerer jeg om støtteorganisasjoner som for eksempel Blindeforbundet. Ved flere anledninger har de som er svaksynt eller som har barn som er svaksynte, hatt problemer med å føle tilhørighet til en gruppe som bruker terminologien ”blind”, men som også skal omfatte ”svaksynte”. Jeg vil i store deler av denne oppgaven betegne hele gruppen som synshemmede, men der det er naturlig vil jeg beskrive gruppene hver for seg.

Barn og unge med synshemning er først og fremst vanlige barn, men de har en eller annen form for synshemning. ”Barn og unge med synshemning” vil derfor være en passende betegnelse på denne gruppen. Allikevel er betegnelsen ”synshemmet” den mest anvendt både i muntlig tale og i litteratur. Jeg vil i størst mulig grad bruke betegnelsen ”barn og unge med synshemning”, men der det er naturlig vil jeg bruke ”synshemmede”. Dette gjøres først og fremst for å lette tungt språk.

#### **2.4.1 Synssansen**

I tillegg til hørsel, lukt, føle/taktil og smak er syn en av våre fem sanser. Vi lever i dag i en svært visuell verden hvor mye informasjon kommer via synet. Eksempler på dette kan være all informasjon vi får fra andre mennesker, omgivelser, informasjon fra aviser, internett og selvbetjente automater. Mange vil hevde at synet er vår viktigste sans. I synsfaglige miljøer snakkes det om at synsinntrykkene utgjør 70-80 % av alle sanseintrykk vi mottar. Berit Vegheim, leder i ”Stopp diskrimineringen”, er selv sterkt synshemmet. Hun holdt et foredrag ved Nordisk konferanse for synspedagoger 2006. I dette foredraget kom hun inn på at mange av de synshemmede ikke liker påstanden om at synsinntrykkene utgjør en så stor prosentandel av alle sanseintrykk. For hva er da igjen av sanseintrykk for de med en synshemning? Vegheim mener at synsinntrykkene vi blir utsatt for i det daglige er så sterke at vi fortrenger inntrykkene vi kan få inn via de andre sansekanalene. Så dersom synsfunksjonen er nedsatt hos personer, vil inntrykkene man får via de andre sansekanalene kunne stå tydeligere

frem (Vegheim, 2006). Gunnvor Wilhelmsen tar også opp dette i sin bok ”Visuelle forstyrrelser etter hjerneslag”, hun beskriver at det å påstå at synet er vår viktigste sans er en påstand som er vanskelig å vurdere siden mennesket er så komplekst og livet så mangfoldig. Alle sansene står i et nært og nødvendig samspill som er avgjørende for personlighetsutviklingen, begrepene vi danner oss og mestring av livets utfordringer (Wilhelmsen, 2000).

Synet er en sans som tar imot inntrykk både fra avstand og å nært hold. Det vil si at vi bruker samme sansen når vi skal se på et fjell som er flere kilometer unna og når vi skal se på flisa vi har fått i fingeren. Vi bruker det til å registrere lys, farge, former og bevegelser. Denne sansen er avhengig av at mange funksjoner i øyet, i synsbanene til hjernen og områder i hjernen som brukes til tolkning av synsinntrykk, fungerer slik at synsinntrykkene blir optimale.

#### **2.4.2 Definisjon av synshemning**

Det finnes mange typer og ulike grader av skader som kan gi synshemning. Unormale tilstander i øyet, i synsbanene eller i ulike områder av hjernen kan føre til at man i ulik grad kan få problemer med å se omgivelsene. Noen av disse tilstandene kan skyldes arvelige sykdommer eller medfødte skader, de kan komme som følge av sykdom senere i livet eller det kan være konsekvenser av en ulykke. Hvilke kvaliteter av synet som forsvinner eller svekkes, er avhengig av grad av skade og skadens lokalisering. Det vil også være svært individuelt hvordan skaden oppfattes og hvilke konsekvenser det har for den aktuelle personen.

Det finnes ulike definisjoner av synshemning, noen er definisjoner som tar for seg det medisinske aspektet, mens andre tar mer hensyn til hvordan personen med synsnedsettelse oppfatter omgivelsene og klarer seg i sin hverdag. Verdens Helseorganisasjon (WHO) har definert blind/svaksynthet og laget en oversikt over kategorier. Disse kategoriene er: Svaksynt, sterkt svaksynt, blind – kategori 3, blind - kategori 4 og totalt blind. I disse kategoriene er det tatt hensyn til graden av visus og synsfelt (Blindeforbundet, 2007, avsnitt 1).

Ressurscenter Syn, Tomtebodha har definert ”synsskada” slik:

*”Synsskaddad är den som – trots behandling eller glasögon – har svårt att orientera sig, hitta och ta sig fram i dagsljus i okända miljöer med synets hjälp. Andre mått är att läsa eller klara sin dagliga livsföring på grunn av dårlig synförmåga” (Ressurscenter Syn, Tomtebodha 2001, s 51)*

Professor Ivar Lie beskriver synshemming som avstanden mellom personens forutsetninger og miljøets krav til funksjon. Det vil si forskjellen mellom personens muligheter og de prøvelser han/hun møter i omgivelsene.

*”Funksjonelt sett oppstår synsproblemer når synsprestasjoner ikke gir tilstrekkelig grunnlag for et effektivt samspill mellom organisme og miljø. ...De mest utbrede synsproblemer oppstår imidlertid når synskrav og synsevne ikke er tilpasset hverandre på de områdene personen ønsker å være aktiv” (Lie, 1998 s11)*

Denne beskrivelsen av funksjonshemming ved synstap, fokuserer på forholdet individ og samfunn.

WHO har også laget en klassifisering når de skal beskrive en persons helse, ICF – International Classification of Functioning, Disability and Health, hvor de også tar for seg konsekvensene av funksjonsnedsettelsen (WHO, 2007). Valberg og Fosse tar utgangspunkt i denne klassifiseringen når de beskriver synshemming slik:

*”Synshemming kan skyldes organdefekter eller andre lidelser (disorders) som fører til tap eller svekkelse av en eller flere delfunksjoner (impairment). Konsekvensen vil som regel være en mangelfull diskriminasjon- og gjenkjenningsevne av visuelle stimuli. Når denne begrensingen setter personen ut av stand til å mestre normale oppgaver (disability), vil vedkommende være satt tilbake, og hun eller han har dermed et handikap i forhold til egne og andres forventninger” (Valberg og Fosse 1999, s.9).*

### 2.4.3 Forekomst av synshemmede

I Norge finnes det pr. i dag ingen felles registrering av synshemmede. Dermed har man heller ingen eksakt oversikt over hvor mange som har hvilke øyesykdommer eller hvor mange som er synshemmet. Vi finner et anslag på at synshemmede utgjør et sted

mellom 1-2 prosent av befolkningen, noe som vil si et sted mellom 45 000 – 90 000 (Norges Blindeforbund, 2004 og Larssen og Wilhelmsen, 2001). I denne prosentberegningen er både barn, unge, voksne og eldre tatt med. I Sverige har man forsøkt å få laget et register over alle synshemmede barn i alderen 0-19 år.

Ögonklinikken i Lund har samlet inn informasjon fra alle synssentraler i landet. Disse tallene viser at 2 promille av alle barn (dvs 2 av 1000) i Sverige har en synshemning (Ressuscenter Syn, Tomtebodas, 2001). Norge har ingen felles oversikt over antall synshemmede barn, men jeg ser ingen grunn til at vi ikke kan sammenligne tallmaterialet fra innsamlingen i Sverige til eventuelle tall her i Norge.

Det kan også stilles spørsmål om hvilke som skal stå i et slikt register. Er det personer som etter WHO`s definisjon kan kalles svaksynt, sterkt svaksynt og blinde (Blindeforbundet, 2007)? Eller skal man også ta med de som har andre former for nedsatt synsfunksjon? Etter slik mange pr i dag definerer synshemning, at det har en sammenheng med hvordan det oppleves i samspill med samfunnets krav, bør kanskje flere grupper være med i et slikt register.

#### **2.4.4 Synsfunksjon hos mennesker med flere funksjonshemninger**

Som tidligere beskrevet er det store individuelle forskjeller på blinde, sterkt svaksynte og svaksynte mennesker. I tillegg til aldersforskjell, grad av synstap, om synstapet er medfødt eller ervervet, har også omfanget av andre funksjonshemninger i tillegg til synstapet stor betydning. I boken "Spesialisten inn i nærmiljøet" beskrives det at de vanligste funksjonshemningene sammen med blindhet og sterkt svaksynthet er: psykisk utviklingshemning, cerebral parese, bevegelseshemninger, hørselstap og autisme. De beskriver videre at mange svaksynte som har ett eller flere tilleggshandikap, også har omfattende språk- og kommunikasjonsvansker (Tellevik, Storliløkken, Martinsen, Elmerskog, 1999). Innsamlet data ved Tomtebodas skolan i Sverige viser at mer enn 60% av de synshemmede barna har flere funksjonshemninger. Deres undersøkelse viser at de vanligste funksjonshemningene er en kombinasjon av utviklingsforstyrrelser, bevegelseshemning eller utviklingshemning (Ressuscenter Syn,



Tomteboda, 2001). Når det gjelder henvisninger vedrørende barn og unge til min arbeidsplass, er ca 60 % av henvisningene i forhold til personer som har flere funksjonshemninger. Jeg ser det derfor som viktig å ta med denne gruppen i min undersøkelse.

Denne gruppen kan ha ulike former for synshemming. Dette kan være oculære synsproblemer (dvs skade i øye-eple) som kan gi utslag som nærsynthet, langsynthet, evne til å stille inn øyet på avstand og nær, nystagmus (urolige øyne), ulike øyemotoriske problemer som kan gjøre at de blir raskt slitne ved å bruke øynene. De kan også ha utfordringer i synsfunksjonen ved at de har cerebrale skader. Dette kan gi konsekvenser som for eksempel at de i ulik grad kan ha problemer med å se normalt og å tolke de synsintrykkene de får. De kan også ha en kombinasjon av utfordringer i de oculære og cerebrale synsfunksjonene.

Undersøkelsen fra Sverige viser at den vanligste synsdiagnosen i deres register over barn med flere handikap er CVI (Cerebral Visual Impairment), det vil si en skade i synsbarken eller i de bakre synsbaner (Ressurscenter Syn, Tomteboda 2001). En stor andel av de vi jobber med på min arbeidsplass har en kombinasjon av ulike funksjonshemminger, og mange av disse har problemer med å bearbeide og tolke synsintrykk. Anders Monstad, psykospesialist ved Tambartun kompetansesenter, trekker frem CVI gruppen i sin artikkel "CVI – den diffuse synshemmingen". Han vektlegger at det er viktig å kartlegge de personene man har en mistanke om har CVI, slik at man kan bekrefte eller avkrefte mistanken. Med utgangspunkt i kartleggingen kan man gi gode tiltak knyttet til det spesielle barnet. Han påpeker at denne kartleggingen er viktig, da en del av de man tror har CVI kan ved testing vise seg å ha andre vansker som kan forveksles med CVI vanskene. Dette kan være prosesseringsvansker, generelle lærevansker, eller andre synvansker som kan oppstå ved CP (Monstad, 2005)

### 2.4.5 Utvikling hos barn og unge med synshemning

Gjennom synet stimuleres det nyfødte barnet til sin første gryende kommunikasjon uttrykt ved smil og ansiktsmimikk, og blikkontakt med omsorgspersonene kan observeres etter fødsel. Synsinntrykkene holder barnet våkent og nysgjerrig. Det stimulerer barnet til motorisk aktivitet og målrettede bevegelser, og utvider dermed stadig barnets radius og erfaringer med omgivelsene. Barnet stimuleres videre gjennom synet til mimikk og kroppsspråk. Å se og gjenkjenne kommer før språket, og er vesentlig for innlæring av en rekke allmenne begreper. I tillegg har synet en viktig betydning for oppfattelse av vår plass i omgivelsene, vår kroppsbevissthet og vårt forhold til rom og retning (Larssen og Wilhelmsen, 2003). Dette viser hvor viktig synssansen er for barns utvikling. Barn og unge med synshemning skal gjennom den samme utviklingen som seende barn. Men på grunn av sin synshemning kan de stå overfor andre utfordringer enn det normalt seende har, for eksempel ved utvikling av språk og kommunikasjon, motorikk og mobilitet, kognitiv utvikling og sosiale ferdigheter

Da all utvikling i større eller mindre grad henger sammen, kunne oppgaven ha omhandlet mange sider ved utvikling hos barn og unge med synshemning. Oppgaven omhandler hva barn og unge med synshemning gjør på fritiden, hvor selvstendige de er og hvem de er sammen med. I første kapittel stiller jeg spørsmål ved den sosiale situasjonen til den synshemmede og samspillet til jevnaldrende. Med dette som utgangspunkt har jeg har gjort et valg ved å sette fokus på sosial utvikling og identitetsutvikling. Hvordan utvikling skjer innenfor de ulike feltene vil selvfølgelig foregå svært individuelt. En blind, en svaksynt og en med celebrale synshemninger (en som har vansker med å tolke synsinntrykk) vil stå overfor svært forskjellige utfordringer og vansker innenfor de ulike utviklingsområdene. Når synshemningen oppsto, dvs om den er ervervet eller medfødt, vil også ha stor betydning for barnets utviklingen. På grunn av oppgavens omfang vil jeg ta for meg generelle utfordringer barn og ungdom kan få innenfor feltene ”sosial utvikling” og ”identitetsutvikling”.

### *Sosial utvikling og sosiale nettverk*

Mens tidligere forskning knyttet til sosial utvikling stort sett har konsentrert seg om samspill mellom barn og foreldre og overføring av kultur fra en generasjon til en annen, har man etter hvert i stadig større grad satt fokus på betydningen kontakten med jevnaldrende har i sosialiseringsprosessen. Bromstad (2000) viser til forskning foretatt av Hartrup i 1992, og Frønes i 1994, hvor resultatene viser at jevnalderrelasjoner allerede fra tidlig barndom synes å bidra på en unik måte i forhold til individets sosiale, kognitive og emosjonelle utvikling. Unik betyr i denne sammenheng at jevnalderrelasjonene ikke kan erstattes av samvær med foreldre og andre voksenpersoner.

Et individs nettverk vil være i stadig forandring, og alder er en av flere faktorer som bestemmer sammensetningen av nettverket vårt. Hos små barn vil foreldre være viktigst i nettverket, men jo eldre barna blir jo mer vil de orientere seg utenfor familiens grenser. Bromstad (2000) beskriver at forutsetningene for at etablering av nettverksrelasjoner skal finne sted kan deles inn i to hovedkategorier: individuelle og kontekstuelle. Disse kan igjen deles inn i underpunkter.

Til de individuelle forutsetningene hører:

- *motivasjon*. Det gjelder både generell motivasjon, lyst og evne til å ta kontakt med andre mennesker i sin alminnelighet, og en spesiell motivasjon, som er et ønske om å ha kontakt med bestemte mennesker i en bestemt kontekst.

- *sosial kompetanse*. Dette handler om evnen til å omgås andre mennesker, det å samspille med andre i ulike situasjoner. Det gjelder både det å selv ta initiativ til kontakt og det å gi adekvat respons overfor initiativ for andre.

Til de kontekstuelle/ytre forutsetninger hører:

- *felles sosial arena*. For at relasjoner skal etableres, må man ha et fysisk møtested der man kan treffe andre mennesker. Tilgang til aktuelle samhandlingsarenaer vil ofte

være en kritisk faktor når det gjelder mennesker med funksjonshemning sin mulighet til nettverksbygging.

- *samhandlings grunnlag*. I tillegg til en felles sosial arena må partene ha noe man kan samhandle om. Relasjoner skapes ut fra aktiviteter eller et felles fokus.

Synshemningen kan i stor grad virke inn på barnets sosiale funksjon og utvikling. Seende bruker synet sitt til å skaffe seg oversikt over omgivelsene og kontroll over seg selv i forhold til det de observerer. Seende bruker også synet for å ta seg fram i omgivelsene. De erfaringer den synshemmede får tilgang til er sterkt begrenset i forhold til seendes. Dette gjelder både type informasjon og mengde av informasjon. Mangelen på erfaringer vil ha betydning for de synshemmedes sosiale funksjon og utvikling. Assistanse (forening for synshemmede barns sak) har gitt ut flere temahefter. I heftet ”Synshemmede barn i grunnskolen” blir det beskrevet ulike faktorer som har betydning for en utvikling av en sosial funksjon:

- språklig og sosiale ferdigheter
- grad av synshemning
- andre tileggsvansker
- intellektuell kapasitet og skoleprestasjoner
- selvstendighet i forflytning (mobilitet) og aktiviteter i dagliglivet (ADL)
- blindismer (som kan være ukontrollerte, rytmiske bevegelser, øyetrykking og annet)

Det er også viktig å være klar over at andres usikkerhet og manglende erfaringer kan være en hindring for kontakt (Assistanse, temahefte 3, ikke oppgitt utgivelsesår).

Også Gunnvor Wilhelmsen vektlegger betydningen av synet, ikke bare i bruk ved orientering, men også i den sosiale settingen med andre mennesker.

---

*”Ikke bare i vår orientering er synet nødvendig, men også i direkte kommunikasjon mellom mennesker. Synet formidler kroppsspråk, mimikk og ytre kjennetegn som utgjør en vesentlig del av vår kommunikasjon. For den indirekte kommunikasjonen, eller informasjonsinnhentningen er synets betydning enestående. Bare gjennom synet kan en fatte budskap i bilder, symboler og tegn. I dagens samfunn florerer visuell informasjon, og kravene til synet er større enn noen gang både ved innhenting av opplysninger og ved orientering” (Wilhelmsen, 2000, s 8).*

Godt syn og høy reaksjonsevne kreves av oss i vår hverdag, eksempler kan være å orientere seg på et apotek med kølappsystem eller å finne frem på en flyplass. Det er også lett å tenke seg situasjoner som barn og unge er oppe i daglig. Dette kan være lek ute i skolegården, ballspill, mimikk og tegn som blir gitt mellom barna. Den synshemmede kan i disse aktivitetene ha problemer med å ”lese” situasjoner fordi man går glipp av synsinformasjon. Man vil ha problemer med å få med seg hva som skjer rundt en, rett og slett fordi man ikke ser det. Ved Nordisk kongress for synspedagoger, 2006, holdt Ole Christian Lagesen et innlegg som het ”Mine daglige visuelle barrierer”. Han har tidligere hatt et normalt syn, men på grunn av sin netthinnesykdom har han nå et synsfelt på 1,5 grader. Han tok opp at vårt samfunn i økende grad er basert på visuell informasjon, som for eksempel internett og selvbetjente automater. Det kan da oppstå mange situasjoner hvor man som synshemmet føler seg utilstrekkelig og uselvstendig. Han beskrev at han selv tidligere har hatt rollen som ”betrakter”, men nå har han en rolle som ”en som blir betraktet”, og at han opplevde dette som frustrerende og ubehagelig (Lagesen, 2006).

Det å ikke kunne lese andre menneskers kroppsspråk, mimikk, bevegelser og det å ikke ha øyekontakt, kan få den synshemmede opp i situasjoner hvor ting ikke oppfattes eller ting misforstås. Vegheim tok i sitt foredrag opp at både barn, unge og voksne som har en synshemning, er avhengig av at seende gir dem informasjon om hva som er aktuelt i den visuelle kulturen. Dette kan være informasjon om hva som foregår i en situasjon, forklare nonverbal kommunikasjon, hvilke kleskoder som er aktuelle for tiden og hvilke filmer er det ”alle” ser. Dette er kunnskap som er viktig å ha dersom man skal kunne være i sosiale situasjoner med andre og være en del av en vennegjeng (Vegheim, 2006).

I tillegg til å ha problemer med å se hvilke nonverbale tegn andre mennesker uttrykker, har mange barn og unge med synshemming et utviklet kroppsspråk og mimikk. I mange tilfeller er det ikke mulig å få øyekontakt med mennesker som har en synshemming. Hellerud og Brøndmo (1995) påpeker at de seende barna må lærers til å ta verbal kontakt for å få oppmerksomhet fra barnet som er synshemmet. Voksne må påse at denne kontakten kommer i gang, da dette ikke er naturlig for det seende barnet. Barnet som har en synshemming må også stimuleres til å ta initiativ til kontakt med andre barn og voksne. Øystein Forsbak gjorde i 1981 en undersøkelse av barn som er blinde og deres sosiale tilpassning i vanlig skole. Han konkluderer med at synshemmedes sosiale tilpassning ikke er dårligere enn seende elevers, men at synshemmede elever har dårligere sosiometrisk status og snevrere sosial kontaktflate enn deres seende medelever. Sosiometrisk status angir en persons posisjon i en gruppe eller personens grad av sosial isolasjon. Forsbak drøfter hva som kan gjøres for å fremme synshemmedes elevers sosiale integrasjon. Han konkluderer med at når man ikke kan lære sosial atferd gjennom naturlig visuell imitasjon, som selvsagt er problematisk for synshemmede, er det nødvendig med systematisk opplæring i sosiale teknikker og ferdigheter (Forsbak, 1981). Hvis et barn er ute av stand til å knytte kontakt med jevnaldrende vil det også ha vansker med å løsrive seg fra foreldrene. Det vil da bli vanskelig å etablere relasjoner til jevnaldrende som kan erstatte relasjonen til foreldrene.

### *Identitetsutvikling*

Barns identitetsutvikling har blitt beskrevet på flere måter. Hellerud og Brøndmo (1995) refererer til Erik Homburger Erikson sin teori, hvor han vektlegger samspillet mellom barnet og dets omgivelser. Erikson mener at de 8 psykososiale stadiene som i følge hans teorier er felles for alle menneskers identitetsutvikling, kan gjennomleves og løses på en enten negativ eller positiv måte. Han mener også at forutsetningen for en vellykket personlighetsutvikling er at barnet har grunnleggende tillit til og godt samspill med sine nærperso-ner. Gjennom alle stadier i barndommen prøver individet forskjellige identitetsutforminger som får det til å føle og tro at det omtrent vet hvem

det er, for så å oppleve at denne sikkerhet trues av de forandringer som selve utviklingen fører med seg.

Georg Herbert Mead mente at individets bevissthet om seg selv blir gjort mulig gjennom sosialisering. Han mente at man lærer via å spille andres rolle, og man ser på seg selv som andre ser på en selv (Norgeslexi, 2007, 4 avsnitt). Barnet bygger opp sin identitet ved å imitere, først og fremst sine foreldre eller andre nærpersoner og ved rolletaking i sosialt samspill med omgivelsene. Ved å leve seg inn i og prøve ut andres roller, trener barnet på å vurdere sin egen atferd ut fra andres perspektiv, og lærer seg å forutsi andres reaksjoner. Mead bruker ”rolletaking” om en mental eller kognitiv prosess hvor barnet overtar andres verdier, normer og kriterier som grunnlag for å vurdere seg selv.

For de som skal oppdra barn vil deres grunnleggende syn på barnet prege hvilken rolle oppdrageren gir barnet i oppveksten. Man kan gi en oppdragelse preget av sterk voksenkontroll og regulering eller det kan legges til rette for barns selvoppdagelse og selvoppfattning. Lilli Nilsen skriver i boken ”Rummet og Jeg`et” at for at utvikling av selvoppfattelsen skal føre til en egentlig jeg-identitet, må det hele tiden være en vekselvirkning mellom samspill med andre, opplevelser fra omverdenen og tilegnelse av ferdigheter. Hun poengterer at barnet vil trenge modell-læring for å kunne utvikle seg (Nielsen 1991). Modell-læring er noe seende barn får via alt de ser andre gjør. Synshemmede har her en større utfordring, de trenger å få læringen via å bli fortalt/forklart hva som skjer og hvordan ting henger sammen. F.eks ”Lisa gråter for hun datt av huska, Per som huska sammen med henne stopper huska og hjelper henne opp igjen. Så husker de videre”

Det er gjort flere undersøkelser angående identitetsutvikling hos synshemmede, men de fleste av disse viser til studier gjort på blinde barn og ungdommer. Det kan vises til flere studier hvor blinde små barn har større avvik i utviklingen, og at de utvikler seg langsommere. En studie gjort av Bergsten Brucefors peker på at kommer det synshemmede barnet tidlig i gang med et aktiv samspill, vil det utvikle seg etter

samme mønster som seende barn, men det vil som regel behøve lenger tid på visse stadier (Hellerud og Brøndmo, 1995).

Som vist er mange enige i at modell-læring er viktig for at barn og unge kan utvikle en egen identitet. Dette gjelder både identitet som menneske og identitet som jevnaldrende. Men hva med identitetsdannelse som synshemmet? Hvilken betydningen vil det ha å treffe andre synshemmede som de kan identifisere seg med? Vil dette også være med på å utvikle egen identitet og trygghet for egen situasjon? I boken "Foundations of low vision: Clinical and functional perspectives" har Sharon Zell Sacks skrevet et kapittel som hun kaller "Psychological and Sosial Implications of Low Vision". Hun tar her opp at mange synshemmede barn vokser opp uten mulighet til å ha kontakt med rollemodeller som voksne synshemmede eller andre barn/ungdommer som har sammenlignbar synshemning som dem selv. Som et resultat av dette kan mange føle seg isolert og savne muligheten til å diskutere konsekvensene av synshemningen med andre som er i lignende situasjon (Sacks, 1996).

Jeg ble for en stund siden kontaktet av en mor til en gutt som er blind. Hun fortalte at gutten hadde begynt å vike unna for alle oppgaver, både hjemme og på skolen. Gutten unnskyldte seg med at han var blind og derfor ikke trengte for eksempel å lære å lese. Mor var bekymret for utviklingen til gutten sin og holdningene hans. I samtalen kom vi frem til at han burde få kontakt med en voksen blind som kunne vise han at det er mye blinde kan og bør klare på egenhånd. Via vår oversikt over synshemmede kom vi i kontakt med en blind dame som kunne tenke seg å være støttekontakt for gutten. Erfaringen fra dette er så langt bare positive, både for gutten og støttekontakten. Det vil sikkert ikke i alle tilfeller være like enkelt å finne noen som passer så bra sammen som disse gjør, men det viser et eksempel på at en voksen med synshemning fungerer som rollemodell for et barn som er synshemmet.

Hellerud og Brøndmo (1995) konkluderer i sin undersøkelse med at det er av betydning for synshemmede ungdommers selvutvikling og trivsel at de av og til får muligheten til å treffe andre synshemmede som de kan identifisere seg med. Uten å identifisere seg og avgrense seg fra andre unge med samme funksjonshemning, vil de



ikke kunne utvikle identitet som et fullverdig menneske med synshemning. De skriver at et menneske vil kunne gå videre i livet dersom de dersom det har en trygg forvisning om at:

*”Jeg er et vanlig menneske som alle andre mennesker rundt meg. Jeg har en synshemning som er en integrert del av min personlighet. Dette har jeg felles med andre synshemmede. Det gjør meg lik dem, men jeg er unik og spesiell i forhold til alle andre mennesker, både i forhold til de som har en synshemning og de som ser, fordi ”jeg er jeg” (Hellerud og Brøndmo 1995 s.145)*

Siden synshemmede er en forholdsvis lavfrekventert gruppe vil det sannsynligvis ikke være andre synshemmede jevnaldrende på hjemstedet. For at barn og unge med synshemning skal utvikle en identitet og føle et felleskap med andre synshemmede er det viktig å finne møteplasser hvor dette kan utvikles. Eksempler på slike møteplasser kan være arrangementer i regi av Blindeforbundet eller Assistanse, eller ved kurs/samlinger ved de statlige kompetansesentrene for synshemmede. Blindeforbundet har i dag en egen ungdomsavdeling. De har laget en strategiplan for 2006 - 2009, som tar for seg ulike områder de skal jobbe med. Om ”fritid” sier de:

*”NBfU skal arbeide for at synshemmede skal få like muligheter til å delta som øvrige, f.eks idrett, ungdomsklubber og organisasjonsliv. Aktuelle instanser bør få nødvendig informasjon om synshemmedes muligheter og behov.*

*Blinde og svaksynte skal ha samme mulighet til å drive idrett og fysisk aktivitet som andre i samfunnet. Ingen i dag ivaretar synshemmedes interesser, spesielt med tanke på kompetanse og kunnskap om tilrettelegging av ulike fysiske aktiviteter som er egnet for synshemmede. NBfU skal utrede og iverksette tiltak for at synshemmedes interesser i idrett og fysisk aktivitet blir ivaretatt på en bedre måte enn i dag både sentralt og lokalt” (Norges Blindeforbunds Ungdom, 2006, punkt 2.3 ).*

Det er viktig å være klar over at barn og unge med synshemning er like individuelle som andre barn, dvs de er en heterogen gruppe hvor enkelte tilpasser seg raskt mens andre får store vanskeligheter. Warren tar opp dette i sin bok ”Blindness and children. An individual differences approach”. Han skriver at man kan si noe om generelle trekk ved utviklingen hos barna og mulige utfordringer de får underveis i livet, men man må være forsiktig med å tro på at det finnes normer for hvordan et synshemmet barn vil

utvikle seg. Han mener at man raskt kan ha for lave forventninger til barnet, og dermed vil det heller ikke utvikle seg optimalt. Han refererer også til at forskning viser at det er et dynamisk forhold mellom synshemmedes barns ferdigheter og den situasjon omgivelsene skaper (Warren, 1994). Det er derfor viktig at man tar utgangspunkt i det spesielle barnet når man tenker tilrettelegging for utvikling. Barnet vil via erfaringer og opplevelser etter hvert lære seg å leve med sin synshemning, han /hun vil utvikle teknikker for å kompensere for sitt synstap. Det er viktig at nærpersionene og spesialistene tar dette spesielle barnet og hvordan synsfunksjonen er pr i dag som utgangspunkt når de skal legge til rette for videre utvikling. Man må skape utfordringer og muligheter gjennom realistiske forventninger ut fra det bestemte barnets forutsetninger.

## 3. Metode

### 3.1 Innledning

Forskning kan gjøres på mange måter, men for at det skal kunne betegnes som forskning gjelder visse krav til hva man gjør, og hvordan man går frem. I første rekke handler det om struktur og systematikk. Edvard Befring karakteriserer forskningsarbeidet som en tredelt prosess:

1. Det må utvikles en faglig plattform. Det må klargjøres hva man skal sette søkelyset på, og beskrive noe av det sentrale kunnskapsgrunnlaget på området. Dette blir gjerne kalt teoridelen.
2. Det må velges ut og samle inn empirisk informasjon, og vurdere og analysere det som er innhentet. Dette kalles data- og analysedelen.
3. Ut ifra de resultatene man har kommet frem til gjennomfører man en tolkning. Her vil man gi svar på de spørsmålene som er stilt og eventuelt reise nye problemstillinger. Her kan man også gi en kritisk vurdering av de metodene som er brukt. Dette kalles konklusjonsdelen (Befring 2002:61).

Den fremgangsmåten man velger å benytte for å samle inn empirisk informasjon, blir ofte omtalt som en metode i litteraturen. Auberts forklarer metode slik:

*”En metode er en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme frem til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener dette formålet hører med i arsenalet av metoder” (sitert i Hellevik 1994:14).*

Videre sier Hellevik at for de ulike metodene finnes det visse grunnleggende normer for hvordan en bør gå frem for å få pålitelige resultater. Som en oppsummering beskriver Hellevik følgende:

- Det må være samsvar mellom det vi undersøker og virkeligheten. Resultatene av den tankevirksomhet som ligger til grunn for forskning må kunne testes gjennom en konfrontasjon med den empiriske virkelighet
- Man foretar en systematisk utvelgelse av data. Dette innebærer at bruken av empirisk data er underlagt bestemte regler.
- Mest mulig nøyaktig bruk av data. Innsamling, behandling og analysering av data skal skje på en slik måte at resultatene er mest mulig pålitelig.
- Man bør anstrenge seg for å avkrefte egne forhåndsoppfatninger. I tillegg til å være bevisst sine forhåndsoppfatninger bør en innstille seg på å lete etter data som kan avkrefte dem.
- Presentasjon av resultatene skal tillate kontroll, etterprøving og kritikk. Ærlighet er avgjørende for det tillitsforholdet som bør eksistere mellom forsker og de som skal lese om forskningen.
- De resultater man får, bør åpne for ny erkjennelse. I tillegg bør det gi grunnlag for videre forsknings- og utviklingsarbeid og for økt erkjennelse. (Hellevik, 1994:15-17)

## 3.2 Valg av metode

Metode er en systematisk måte å undersøke virkeligheten på. Valg av problemstilling og valg av metode er nært knyttet sammen.

Skillet mellom kvalitativ og kvantitativ metode bygger i første rekke på formålet med forskningen. Man må ta utgangspunkt i det fenomenet man ønsker å undersøke når man skal velge undersøkelsesmetode for innhentning av data. Også andre forhold som tidsbruk og ressurser vil spille inn på det valget man gjør.

Målet med min undersøkelse var ikke først og fremst å se på hva som var særegent ved de enkelte barn og unge, men å skaffe et overblikk og å kartlegge noen forhold og

sammenhenger for å se om det var noen spesielle fellestrekk. Ved å belyse fenomenet ”barn og ungdom med synshemming og deres fritid” ønsket jeg å kartlegge hva disse barna og ungdommen gjør, hvor selvstendige de er, hvem de er sammen med på sin fritid og hva de selv synes om sin fritid. Her dreide det seg da ikke om et enkeltstudium eller en fordypning hos noen barn og unge, men en kartlegging hvor mange barn og unge kunne delta slik at man kunne få en generell oversikt over hele denne gruppen.

Med utgangspunkt i problemstillingene og de vurderinger jeg gjorde med hensyn til hvilke type data jeg ønsket kom jeg frem til at en undersøkelse av mengdedata var den metoden som best kunne belyse undersøkelsens mål og gi svar på problemstillingen. Det vil altså si en kvantitativ forskningsmetode. Ved en kvantitativ forskningsmetode er det snakk om å innhente store mengder data som blir statistisk bearbeidet. Et karakteristisk trekk ved denne metoden er å kartlegge eller beskrive omfanget av et fenomen, egenskaper eller problemer. Dette gjøres blant annet for å fange opp sammenhenger innenfor det emnet man undersøker (Befring, 2002).

### 3.2.1 Survey

*”A survey is not just a particular technique of collecting information: questionnaires are widely used but other techniques, such as structured and in-depth interviews, observation, content analysis and so forth, can also be used in survey research. The distinguishing features of surveys are the form of the data and the method of analysis.” (De Vaus, 2002:3)*

De Vaus viser her at survey har mange instrumenter og verktøy for å studere relasjoner, effekter, langsiktige forandringer og sammenligninger mellom grupper. De vanligste instrumentene er spørreskjema i form av individuelle intervju, observasjoner eller postenquete. Spørreskjema brukes på en slik måte at man får en standardisert informasjon fra alle informantene i en undersøkelse. Alle informasjonene er kvantitative, dvs det benyttes tall når materialet skal bearbeides og fremstilles. Dersom man stiller åpne spørsmål, må man kode resultatene slik at det kan analyseres og rapporteres kvantitativt. Metoden blir i litteraturen sett på som en kvantitativ

tilnærming da den inneholder mange elementer som kjennetegner kvantitativ forskning.

Med utgangspunkt i egen problemstilling var det vanskelig å velge metode. På den ene siden ønsket jeg å gjøre en kartlegging som var representativ for hele målgruppen, og survey ved hjelp av postenquete ville være en velegnet metode. På den andre side var målgruppen min en gruppe hvor mange ville ha problemer med selv å kunne lese og besvare spørsmålene. Dette fordi målgruppen gikk helt ned til 6 åringer, den omfattet også barn og unge som har store sammensatte vansker. Jeg var i disse tilfellene avhengig av at foresatte hjalp til med besvarelsen for disse barna/ungdommene. Det er vanskelig ved hjelp av postenquete å sikre seg at undersøker og informant har en felles forståelse av innholdet i de ulike begrepene. For å forhindre slike misforståelser kunne det vært hensiktsmessig å foreta undersøkelsen ved at jeg stilte spørsmålene personlig til alle informantene. Økonomi og tidsrammer tilsa at denne metoden ikke kunne gjennomføres. Resultatet ble derfor at jeg valgte survey ved hjelp av postenquete som metode for min undersøkelse. Usikkerhetene som oppstår ved metodevalget og gjennomføringen av undersøkelsen blir drøftet i kapitlet som omhandler validitet.

### 3.3 Utarbeidelse av eget spørreskjema

Spørreundersøkelse i form av postenquete har, som andre metoder, både negative og positive sider. Det kan være positivt fordi det er effektivt verktøy hvor det kreves en liten stab for å gjennomføre undersøkelsen. Man når lett et større antall uavhengig av avstand og bosted, og full anonymitet kan ivaretas. Respondentene får lik behandling i forhold til påvirkning fra den som gjør undersøkelsen. Når man skal bearbeide materiale, kan man bruke statistikk og resultatene kan generaliseres (Borg & Gall, 1989). Svakheter kan være at man ikke med sikkerhet kan vite hvem som fyller ut spørreskjemaene. Svarprosenten blir ofte lavere sammenlignet med andre metoder, og det kan bli nødvendig med purring. Det er også vanskelig å fange opp kommentarer fra respondenten, og det er ikke lett å greie ut uklarheter og misforståelser (Dræge og Ryssevik, 1994). Videre kan unøyaktighet ved utfylling av skjemaet bli et problem ved

denne metoden sammenlignet med personlig intervju. Spørsmålene kan også oppfattes ulikt, og det kan være vanskelig med intime og/eller kompromitterende spørsmål. Man kan også få bortfall av bestemte grupper som kan føle at undersøkelsen ikke er tilpasset dem.

I utformingen av spørreskjema måtte jeg ta hensyn til følgende:

- spørreskjemaet skulle brukes som et postenquete
- respondentenes kunnskap om det tema jeg spurte om, tilpasse ordbruk
- resultatene skulle kunne måles

Siden spørreskjemaet skulle sendes ut, måtte det være ”selvdrevent”. Dvs at følgebrevet gav god informasjon til mottaker, slik at de ble motivert til å svare. Selve spørreskjemaet måtte være satt opp forståelig ved hjelp av oversiktlige spørsmål og svaralternativ. Noen tror det å krympe skjemaet med liten tekst og presse teksten sammen slik at det blir færre sider gjør at skjemaet virker mindre og at flere derfor svarer. Johannessen mener at det kan heller ha motsatt effekt. Han mener at oversiktlig og en luftig layout gjør det mer attraktivt å fylle ut skjemaet. Et godt gjennomarbeidet spørreskjema, med en enkel og tiltalende layout, med ditto orienteringsbrev, er med på å gi et godt førsteinntrykk og øker sannsynligheten for at flere vil svare (Johannessen, 2003 s31).

De som var i målgruppen for denne undersøkelsen var en gruppe som besto av barn og unge i alderen 6-16 år. Siden man har med barn å gjøre bør språket være enkelt og lett forståelig. Spørsmålene må ikke være for innviklede og det bør ikke benyttes vanskelige fremmedord. Undersøkelsen går ut på å kartlegge barnas og ungdommens egen hverdag. Mange i gruppen vil kunne svare på dette selv. Andre vil være for unge til å kunne klare dette på egenhånd. Det er også en gruppe som på grunn av nedsatt funksjonsnivå på flere områder, ikke vil ha evne til å svare selv. For å få svar fra disse vil jeg være avhengig av at foresatte er behjelpelig med å besvare spørsmålene. Disse svarene vil da ikke være førstehåndsopplysning, men en beskrivelse av hvordan

foresatte oppfatter hverdagen for barnet/ungdommen. Hvem som har svart på spørreskjemaet fanges opp i et av spørsmålene.

Spørreskjemaet måtte utformes slik at jeg i etterkant kunne måle resultatene. På de fleste spørsmålene ble det satt opp svaralternativ. Ved hjelp av et statistikkprogram (SPSS) kunne jeg kode inn disse svaralternativene. Når jeg mottok svarene, kunne disse føres inn i kodeboken, for så å kunne hente ut de samlede resultater.

Hensikten med spørreskjemaet er å få til en god kommunikasjon med respondentene slik at resultatene blir pålitelige. Ideen til utformingen av spørreskjemaet fikk jeg bla ved å lese hovedfagsoppgaven til Hellerud og Brøndmo (1995) og undersøkelsene som ble gjennomført av Rosengren og Undemar (2001) og Karen Andersen (1992)

### **3.3.1 Utforming av spørsmål og svaralternativ**

Spørsmålene i et spørreskjemaet kan være åpne eller lukkede. Fordelen med åpne spørsmål er at de oppmuntrer til svar, respondenten kan svare på sin egen måte og det gir færre muligheter for lettvinte svar. Ulempen er at man må lage flere svarkategorier, kodingen tar lenger tid og er mer arbeidskrevende. Det gir større mulighet for feiltolkning, og respondentens skriftlige fremstillingsevne virker inn på svarene. Fordelen ved å bruke lukkede spørsmål er at det er enklere å sammenligne svarene og man sparer ressurser og tid i forhold til kodearbeidet. Man sikrer at man får svar på det man ønsker svar på, og man skaffer seg kunnskap på forhånd om temaet for å kunne lage svaralternativer. Ulempen er at lukkede spørsmål kan skape ubalanse i spørsmålet dersom svaralternativene ikke er dekkende, og det er fare for at svaralternativene ikke stemmer med den erfaringen respondenten svare ut fra. (Dræge og Ryssevik, 1994)

Spørreskjemaet kan derfor være meget strukturerte, der alle spørsmålene har spesifiserte svaralternativer. Dette kalles prestrukturerte spørreskjema. Å bruke spørsmål med forhåndsoppgitte svaralternativ gjør det lettere for respondenten å fylle ut skjemaet ved bare å markere ved det aktuelle svaret.



---

Generelle og upresise spørsmål kan være vanskelig å svare på for respondenten og det blir vanskelig å tolke resultatene for de som gjennomfører undersøkelsen. Spørsmålene bør derfor være så avgrensede og konkrete som mulig, og svaralternativene bør kunne fange opp nyanser av vurderinger.

Svaralternativene til spørsmålene skal være mest mulig uttømmende, dvs at de fleste skal kunne finne et svaralternativ som passer for seg. Ved enkelte spørsmål kan det nesten være umulig å ramse opp alle svaralternativ. En mulighet som vil dekke alles behov er å sette ett av svaralternativene åpent slik at de selv kan skrive inn det alternativet som er aktuelt for dem ved for eksempel å gi respondenten mulighet til å svare ”vet ikke” eller ”er ikke aktuelt for meg” (Johannessen, 2003). Et eksempel på hvor dette var aktuelt i min undersøkelse er spørsmålet om hvilken type synshemming de har. Det finnes mange type synshemminger, og det kunne det ha vært skrevet opp mange svaralternativer. Jeg konsentrerte meg om svaralternativ som beskrev graden av synshemming og ikke diagnose. Samtidig ga jeg et åpent alternativ hvor de selv kunne fylle inn dersom de følte at de ikke passet inn i de andre alternativene.

I min undersøkelse ønsket jeg å stille de fleste spørsmålene som lukkede spørsmål, hvor det er satt opp svaralternativ. Noen var delvis lukket, dvs siste svaralternativ var ”annet”, her kunne respondenten fylle inn selv dersom ikke de andre svaralternativene passet. Det var også enkelte åpne spørsmål der respondenten på egenhånd kan skrive ned svarene. Dette ønsket jeg først og fremst fordi respondenten da selv ved hjelp av egen ord kan beskrive situasjonen. Det vil også hjelpe til med å fange opp aktiviteter som jeg ikke har satt opp som alternativer. Mitt spørreskjema vil da ha en blanding av åpne og prestrukturerte svar, det man kaller et semistrukturert spørreskjema.

Siden mine informanter hadde synshemminger av ulik grad var jeg veldig usikker på hvordan jeg skulle utforme spørreskjemaet slik at de hadde en mulighet til å kunne lese det selv. Skjemaet burde ha stor nok skrift og gi en god oversiktighet. Dersom det skulle være tilpasset informanter som skulle scanne det inn for så å lese det ved hjelp av leselist, kunne det ikke være tabeller men fortløpende tekst. Jeg vurderte å kontakte de ulike synspedagogene i fylket for å få en oversikt over hvor mange som kunne ha

---

nytte av å få spørreskjemaet på diskett eller CD. En annen tilpassning som ble vurdert var å legge ut spørreskjemaet på Syns- og audiopedagogtjenesten i Vestfolds hjemmeside slik at de kunne svare pr. mail. Jeg kontaktet synspedagogene ute i fylkene for å undersøke hvor mange det som leste ved hjelp av leselist (braile). Da dette antallet var lite, vurderte jeg det opp imot tiden jeg ville bruke for å utarbeide en ny utgave av spørreskjema som var lett å lese på leselist og kom frem til at jeg dessverre ikke kunne prioritere dette. Det at spørreskjemaet ikke var tilpasset for alle informantene, beklaget jeg i informasjonsskrivet som gikk ut til foresatte sammen med spørreskjemaet.

Ved en slik undersøkelse er det mange ting man ønsker svar på. Asbjørn Johannesen påpeker at dersom om man har for mange spørsmål vil kun de ivrigste fylle ut skjemaet, og man risikerer lav svarrespons. Man bør derfor ha færrest mulig spørsmål, samtidig som man skal stille direkte og konkrete spørsmål til det man ønsker svar på. Som tommelfingerregel bør et postenquete maksimalt ha 12 sider med 100 spørsmål. Man bør prøve å sette seg inn i respondentens sted og tenke på hvor mye tid denne personen er villig til å bruke på å fylle ut skjemaet (Johannesen 2003).

Venner og vennskap av avgjørende betydning bland annet for sosialiseringsprosessen, det å føle tilhørighet, og for utvikling av identitet. Tidlig i oppgaveprosessen stilte jeg meg spørsmålet hva er en venn. Det jeg legger i betydningen av "en venn" er ikke nødvendigvis det samme som andre legger vekt på. Hadde jeg spurt informantene om å beskrive hva en venn er for dem ville jeg sikkert ha fått mange definisjoner og tanker rundt hva det betyr for den enkelte. Det er for eksempel stor forskjell på om man definerer en venn som en man har klart å skaffe på egenhånd via egne sosiale ferdigheter, om de som man har daglig omgang med på fritiden defineres som venner, om man anser alle i klassen som venner, om de som sier hei når du kommer på svømminga er venner eller om barna til foreldrenes venner automatisk defineres som venner. Med tanke på at informantene var så spredt i alder og funksjonsnivå følte jeg at det var vanskelig å stille detaljerte spørsmål rundt dette emnet som gav gode svar. For å få frem relevante og sammenlignbare svar tror jeg kvantitativ undersøkelse, for

eksempel ved personlig intervju, hadde vært en bedre metode for innhenting av data innenfor dette emnet. Man ville da letter kunne spesifisere og klargjøre spørsmålene og få flere nyanserte svar.

For å få belyst de ønskede forhold i problemstillingene måtte spørsmålene enkeltvis og samlet peke mot å gi svar på disse. Utarbeiding av spørreskjemaet opplevdes som en langvarig prosess som aldri nådde et naturlig endepunkt, det dukket stadig opp nye spørsmål jeg ønsket svar på. Det ble viktig å være kritisk til hva man ønsket å få svar på og hva man ønsker å oppnå med undersøkelsen, og på et tidspunkt måtte jeg sette sluttstrek. Dersom spørreskjemaet ble for komplisert og det ble for mange spørsmål å svare på var jeg redd for at dette ville gå utover svarprosenten. Det ble viktig å foreta valg av spørsmål, man vil uansett aldri makte å fange helheten. Avgjørende for validiteten blir da i hvilken grad det man utelater påvirker det man ønsker å undersøke. Dette kan man ikke se før i ettertid, men slike forhold må allikevel være med i drøftingen av resultatene.

Spørreskjemaet ble bygd opp i tre deler. Første delen omhandler deskriptive opplysninger, som for eksempel alder, kjønn og type synshemming. Det følger så en del som tar for seg den uorganiserte fritiden, da tenker jeg på aktiviteter som for eksempel lek med venner, kinobesøk osv. Den siste delen inneholder spørsmål som tar for seg den organiserte fritiden. Eksempler på slike aktiviteter er aktiviteter i idrettsklubber, speider, Blindeforbundet osv. (Vedlegg 4)

### **3.3.2 Nødvendige tillatelser**

Spørreskjemaet skulle besvares anonymt, men via deskriptive opplysninger som alder, kjønn, type synshemming, hvem de bor sammen med osv. kunne det være mulig for meg å spore opp hvem som hadde svart på de forskjellige skjemaene. Da særlig med tanke på informanter fra eget fylke. I oppgaven vil svarene være bearbeidet og ingen vil kunne kjenne igjen informantene. Det var nødvendig for meg å oppbevare svarene fra informantene inntil oppgaven var ferdig. Jeg tok derfor kontakt Norsk

Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD). Jeg sendte så meldeskjema, informasjonsskrivet og spørreskjemaet til NSD for å få dette godkjent.

I samtaler med NSD ble det også drøftet hvilken fremgangsmåte jeg kunne bruke for å komme i kontakt med informantene. Ut ifra disse samtalene ble det bestemt at siden jeg i mitt daglige arbeid hadde tilgang til arkivet i mitt hjemfylke kunne jeg innhente opplysninger der. Jeg er da underlagt taushetserklæring i forbindelse med min stilling. For å kunne sende ut spørreskjemaet til informantene i de andre fylkene tok jeg kontakt med fylkessynspedagogen i de ulike fylker, informerte om mitt prosjekt og spurte om de kunne hjelpe meg med å distribuere ut skjemaene til de som var registret i deres arkiv. Avtalen var at jeg skulle pakke konvoluttene og de skulle føre på adressaten. På denne måten hadde jeg ikke innblikk i deres lister og hadde derfor heller ikke behov for å innhente skriftlig tillatelse. Det som var viktig var å understreke overfor alle informantene at det som måtte komme frem av opplysninger gjennom undersøkelsen skulle være anonymt, det skulle oppbevares sikkert og det skulle makuleres etter at min oppgave var ferdigskrevet. Søknaden om konsesjon ble sendt til NSD og etter deres behandling fikk jeg innvilget konsesjon for å gjennomføre undersøkelsen og å oppbevare svarene fra informanten inntil oppgaven var ferdigstilt. (Vedlegg 1). Da gjennomføringen av oppgaven tok lengre tid enn beregnet, ble avtaleperioden for oppbevaring av svarmateriale forlenget etter telefonsamtale med NSD.

### **3.3.3 Prestudie**

For å kunne tilpasse spørreskjemaet best mulig for informantene ønsket jeg å prøve det ut på en utvalgt gruppe før det ble sendt ut til alle. Jeg henvendte meg på telefon til fire utvalgte familier og gjorde avtale om at de skulle gi tilbakemelding på det foreløpige spørreskjema og informasjonsskrivet. Dette utvalget representerte bredden i gruppen som jeg senere skulle sende undersøkelsen ut til, både med tanke på alder, kjønn, synsfunksjon og med/uten tilleggshandikap. Jeg fikk positive tilbakemeldinger på informasjonsskrivet og på spørreskjemaet, men de gav også informasjon om ting som

var uklare og dermed burde spesifiseres mer. Jeg så også flere forandringer jeg burde gjøre på skjemaet ut ifra svarene som var gitt.

### **3.3.4 Utarbeiding av informasjonsbrev og kontakt med informantene**

Undersøkelsen ble sendt ut via post. Det var derfor ingen direkte kontakt med meg og de som mottok undersøkelsen. For at informantene og deres foresatte skulle få et innblikk i hvilken hensikt jeg hadde med denne undersøkelsen utarbeidet jeg et informasjonsskriv som ble sendt med spørreskjemaet. (Vedlegg 2). Her fortalte jeg hvem jeg var, litt om bakgrunnen, og om hensikten med undersøkelsen, hvordan svarene ville bli bearbeidet. Det ble lagt vekt på at svarene var anonyme og at ingen vil kjenne igjen personer i det bearbeidede materialet. Det ble også informert om at det er gitt tillatelse fra Norsk samfunnsvitenskaplige datatjeneste AS, Personvernombudet for forskning (NSD) til å samle inn og behandle personopplysninger.

Etter opplysninger gitt av NSD vil vanligvis det å returnere spørreskjemaet være samtykke til at man vil være med på undersøkelsen, men siden undersøkelsen jeg hadde skulle gå ut til personer som er under 18 år, måtte foresatte godkjenne alle deler av undersøkelsen. Dette ble gjort ved at brevet var stilet til foresatte.

I informasjonsbrevet som fulgte med undersøkelsen ble det informert om at vedkommende kunne ta kontakt med meg dersom de ønsket svar på oppklarende og/eller utfyllende spørsmål ang. undersøkelsen. Jeg antar at for de fleste vil det å ta en oppklarende telefonsamtale være med på gjøre det litt mindre motiverende å svare, derfor måtte spørreskjemaet utarbeides mest mulig selvinstruerende.

I informasjonsbrevet var det satt opp en svarfrist. Etter svarfristens utløp ble det sendt ut purrebrev. (Vedlegg 3). Dette brevet måtte også gå ut til alle i utvalget, da jeg ikke hadde oversikt over hvem som hadde besvart innen første svarfrist.

## 3.4 Hvem oppgaven omhandler

### 3.4.1 Populasjon

Når populasjon skal defineres, tar man utgangspunkt i formålet med undersøkelsen og problemstillingen. Avgrensning og definisjon av populasjonen vil ofte foregå parallelt med utarbeidelsen av problemstillingen. Populasjonen kan for eksempel være alle barn i Europa eller blinde førskolebarn i Norge (Befring 2002).

I denne undersøkelsen er populasjonen barn og unge som har en grad av synshemming. Jeg har definert aldersgruppa som undersøkelsen skal omfatte til å være fra 6 til 16 år.

Selv om vi klarer å avgrense og å definere populasjonen, vil vi sjelden klare å innhente data fra hele populasjonen. Målsettingen blir da å innhente data fra en populasjon i miniatyr. Dette betyr at man foretar et representativt utvalg. Det vil si at vi studerer en liten gruppe for å lære noe om en større gruppe (Befring 1994).

Thorleif Lund skriver i boken ”Innføring i forskningsmetodologi” (2002) om to typer av populasjon som det kan være hensiktsmessig å skille fra hverandre, dette er - *målpopulasjon* og - *tilgjengelig populasjon*. Med målpopulasjon menes den populasjon det refereres til i forskningsproblemet og som forskeren fokuserer på, i denne oppgaven er det alle barn og unge med synshemming. Tilgjengelig populasjon er den som forskeren reelt trekker utvalget fra, her vil det si de synshemmede som er registrert i fylkessynspedagogens register.

### 3.4.2 Utvalg

Kriteriet for utvalg av informanter ved kvantitativ metode er at de skal være representative for populasjonen, slik at resultatene skal kunne generaliseres til populasjonen. Metoden som brukes for å komme frem til dette utvalget vil være avgjørende med tanke på om utvalget representerer den gruppen vi ønsker å lære noe om.

Som tidligere nevnt finnes det ikke en felles landsoversikt over barn og unge med synshemming. Synspedagogene som jobber ute i fylket har oversikt over de synshemmede som de har fått tilmeldt i deres fylke. For å få tak i nok informanter ønsket jeg å ta kontakt med andre fylkessynspedagoger, slik at de kunne videreformidle spørreskjemaene til sine brukere i denne aldersgruppen. Jeg gjorde derfor avtale med synspedagoger i to fylker, i tillegg skal undersøkelsen sendes ut i mitt hjemfylke.

Jeg fikk tilbakemelding fra en av synspedagogene med spørsmål om undersøkelsen skulle sendes ut til de foreldrene som hadde svært funksjonshemmede barn.

Vedkommende stilte spørsmål ved at det kanskje vil oppleves som en ekstra belastning, det å bli minnet på at deres barn ikke kunne delta i aktiviteter. Vi ble enige om at siden synspedagogene i fylket kjenner familiene og situasjonene rundt barnet, skulle de avgjøre om det var noen i deres brukerarkiv som ikke skulle være med i undersøkelsen. Dette resulterte i at i et av fylkene var det tre familier med svake barn som ikke fikk spørreundersøkelsen.

Jeg valgte å sende ut spørreskjema til registrerte barn og unge mellom 6 og 16 år.

Dette var en stor og uensartet gruppe både med tanke på alder, synsfunksjon og med og uten andre funksjonshemninger. Men jeg ønsket allikevel å fokusere på hele gruppen nettopp for å se om disse forskjellene påvirker til en aktiv eller passiv fritid.

Det ville også ha vært vanskelig å sette kriterier om at de "bare" skal ha en synshemming, da det ikke finnes oversikt over hvem som bare har en synshemming og hvem som har kombinasjonen av en synshemming og andre funksjonshemninger. Og selv om man hadde gått inn i hver sak for å se om vedkommende hadde andre funksjonshemninger måtte man da avgjøre hvilke typer funksjonshemninger som kunne være så omfattende at den ikke skulle være med i undersøkelsen. I samtale med synspedagogene kom vi frem til at det til sammen var 150 personer innenfor populasjonen som var bosatt i de aktuelle fylkene.

### 3.4.3 Generalisering

For å kunne generalisere fra utvalg til populasjon må altså utvalget være representativt for populasjonen. Befring (1994) sier at generelt er det tre faktorer som virker inn på representativiteten av et utvalg:

1. Utvalgsmetoden. Utvelging basert på basarprinsippet (sannsynlighetsutvalg) der alle har like stor sjanse for å komme med, er statistisk sett det ideelle. Det er sjelden man får til dette, og man må basere seg på utvelging via skjønn.
2. Homogenitet. Dersom det er liten variasjon i populasjonene, vil et utvalg være mer representativt enn om variasjonen er stor.
3. Størrelsen på utvalget. Jo flere vi trekker ut, jo større sjanse er det for å få et representativt utvalg. Feilfaktorer knyttet til utvelging må det taes hensyn til. Statistisk sett vil vi sjelden operere med et utvalg større enn 10 % av populasjonen (Befring 2002).

Utvalgsmetode. Sannsynlighetsutvalg som er forutsetning for statistisk analyse har man sjelden. Poenget blir å rettferdiggjøre utvalget, slik at dataene kan behandles statistisk. Ikke – sannsynlighetsutvalg gir formelt sett bare grunnlag for skjønnsmessige generaliseringer. Det innebærer at et representativt utvalg både kan være et sannsynlighetsutvalg og et ikke- sannsynlighetsutvalg. Avhengig av utvalgsmetoden vil vi kunne få enten en statistisk generalisering eller en skjønnsmessig generalisering (Befring, 2002).

Det som er av interesse for min undersøkelse, er hvor stor innvirkning utvalgsmetoden har for generaliseringen av resultatene. Utvalgsmetodene i denne undersøkelsen er å sende ut skjemaet til de synshemmede innenfor målgruppen som er registrert hos fylkessynspedagogene i enkelte utvalgte fylker, altså et utvalg fra et tilgjengelig register. I følge Lund (2002) kan denne type utvelging beskrives som en ”klyngeutvelging”. Den tar utgangspunkt i naturlige grupper eller klynger av individer. En naturlig gruppe/klynge vil være barn og unge med synshemning i et fylke. Denne



type utvelgning prøver å sikre at man får et utvalg som er mest mulig representativt for populasjonen. Den skal gi et "speilbilde" av populasjonen og dermed bidra til at den generelle likheten mellom undersøkelse og mål for generalisering blir tilfredstillende stor.

Homogenitet. Den gruppen jeg sender ut undersøkelsen til er ulik i alder, har ulike former for synshemming og er ulik i funksjonsnivå, dvs med eller uten andre funksjonshemninger. Samtidig er de en gruppe hvor alle har gjort en henvendelse til synspedagogen fordi de har utfordringer med tanke på synet. Dette gjør at gruppen har noe felles og har homogene trekk. Det blir min oppgave i bearbeidelsen og oppsummeringen av resultatene å skille de ulike gruppene fra hverandre, se likheter og ulikheter hos de forskjellige gruppene.

Størrelsen på utvalg. Jeg vil i områdene jeg sender ut undersøkelsen sende til alle som står registrert hos fylkessynspedagogenen. Jeg vil på denne måten fange opp de aller fleste som "bare" har en synshemming. Jeg antar at jeg bare vil få et utvalg av barn og unge med flere funksjonshemninger, da bare en del av denne gruppen er henvist/registrert i fylkessynspedagogens arkiver.

Jo flere som er med i utvalget jo større er sjansen for å få et representativt utvalg. I og med at utvelgelsen ikke er basert på basarprinsippet, må man være klar over muligheten for skjev fordeling. Dette også med tanke på at det er visse deler av landet undersøkelsen går ut i.

På bakgrunn av dette regner jeg utvalget som et ikke-sannsynlighetsutvalg. Man kan dermed ikke generalisere resultatene, men man kan se tendenser i populasjonen.

### 3.5 Svarprosent og tilbakemeldinger

Undersøkelsen ble foretatt våren 2004. Den ble sendt ut til synshemmede i tre fylker, underveis falt et av fylkene bort. Denne avgjørelsen ble tatt med bakgrunn i at vedkommende som skulle sende ut spørreskjemaet i dette fylket hadde foretatt en egen

vurdering av hvilke av personene de hadde i sitt arkiv de skulle sende ut skjemaet til. Grupper i dette fylket ble derfor utelukket. De hadde gjort denne utvelgelsen med bakgrunn i at de vurderte at grupper av deres registrerte ikke var målgruppe for min undersøkelse, dette var gruppen synshemmede med flere funksjonshemninger. Da denne gruppen ble med i undersøkelsen i de to andre fylkene vurderte jeg at ingen av svarene som kom fra det tredje fylket skulle være med i undersøkelsen, slik at resultatene fra de fylkene som deltok i undersøkelsen hadde samme kriterier for utsendelse av spørreskjema.

Totalt ble det sendt ut 148 spørreskjemaer til synshemmede barn og unge, fordelt på tre fylker. Antallet skjemaer som ble sendt ut i de to fylkene som endte opp i undersøkelsen var 112 stk. Etter purring hadde jeg mottatt 49 svar. Dette utgjør en svarprosent på ca 45 %. Jeg anser dette som en lav svarprosent. Man kan stille spørsmål om hvorfor så få svarte på undersøkelsen. Det er mulig at noen ikke følte at undersøkelsen passet for dem, at spørsmålene ikke var aktuelle. Det er mulig at svarprosenten hadde vært høyere dersom det hadde vært færre spørsmål å besvare. Skjemaene ble sendt ut på våren og purreskjema rett før sommerferien, det er mulig dette også kan ha hatt en innvirkning.

Etter utsendelsen fikk jeg tilbakemeldinger fra flere av de som hadde mottatt undersøkelsen. Det var ulike grunner til at de tok kontakt. Jeg vil her gi noen eksempler på tilbakemeldinger: Jeg fikk en telefon fra en mor med funksjonshemmet barn, hun ønsket ikke å svare fordi det ville bli bare synsing fra hennes side. Vi ble enige om at dersom hun ikke ønsket å svare for barnet, skulle hun la være å svare på skjemaet. Da nytt brev gikk ut til alle med oppfordring til å svare fikk jeg ny telefon fra henne. Hun ønsket nå å få tilsendt nytt spørreskjema slik at de kunne være med i undersøkelsen. Fikk også en telefon fra en mor hvor hun forklarte at hennes sønn var i synspedagogens register fordi han på grunn av sin CP hadde hatt en utprøving på et lese-tv. Han hadde ingen problemer med synet og de ønsket at han ble slettet fra register. Fikk også brev fra en mor om at hennes barn brukte briller men at hun ellers ikke var synshemmet, så de ønsket ikke å delta i undersøkelsen. Så denne

undersøkelsen gav oss også en anledning til å rydde opp i arkivet. Både med tanke på oppdatering av adresser, men også at det var personer som var registrert som kanskje ikke hadde noen grunn til å ha en aktiv mappe i synspedagogtjenesten.

### 3.6 Analyse

Neste steg i prosessen var å klargjøre materialet for analyse. Jeg ønsket å bruke SPSS til å analysere datamaterialet jeg fikk inn via spørreskjemaene. SPSS er først og fremst et dataprogram for statistisk analyse av kvantitative data. Dataene jeg satt med fra spørreundersøkelsen ble lagt inn i en kodebok jeg hadde laget med utgangspunkt i spørreskjemaet. I denne prosessen det lett kan oppstå feil som må rettes opp før man starter analyseringen. Retting kan gjøres ved å liste ut frekvenstabeller, og der lete etter opplagte feil som f.eks verdien 3 på kjønn osv.

For å kunne gjøre seg nytte av de dataene man har samlet inn, og å kunne se resultater som er med på å besvare eller belyse problemstillingene, er det nødvendig å sammenfatte de dataene man har. Ved hjelp av ulike analyseteknikker kan man forenkle og sammenfatte tallmassen i datamatriksen. Hvilke analyseteknikk som skal benyttes, er avhengig av hva slags informasjon som skal frem og hvordan målingene på hver enkel variabel er gjort (Hellevik, 1994).

Hellevik skiller mellom de ulike teknikkene ved å bruke begrepene deskriptiv og induktiv statistikk. Deskriptiv statistikk er teknikker som brukes for å forenkle og sammenfatte tallmasser, mens induktiv statistikk er de teknikker som brukes når forskeren ønsker å generalisere resultatene av analysen for et sannsynlighetsutvalg til populasjon. I og med at denne undersøkelsen gjelder ikke-sannsynlighetsutvalg, er det teknikken i deskriptiv statistikk som brukes.

Når man bruker deskriptiv statistikk, beskjeftiger man seg med de enkleste analyseteknikker. Forenkling av tallmassen foregår ved å telle opp frekvensfordelinger. Hellevik beskriver fire ulike teknikker som benyttes ved forenkling av frekvensfordelinger:

1. Gruppering. Det vil si at man slår sammen verdiklasser på en variabel slik at man får en mer oversiktlig frekvensfordeling. I min undersøkelse er det flere respondenter som har krysset av flere verdier i samme variabel. Enkelte variabler fikk så mange verdiklasser at det var nødvendig å slå sammen noen for å få en bedre oversikt over frekvensfordelingen.

2. Bruk av statistiske mål. Ved bruk av statistiske mål benytter man tallmessige størrelser for å beskrive en bestemt egenskap ved fordelingen. Hvilke statistiske mål som kan anvendes er avhengig av hvilke målenivå variabelen har. Man skiller mellom nominal-, ordinal-, intervall-, og forholdstallnivå. Nominalnivå er variabler hvor målingen sier hvilke gruppe eller kategori enheten tilhører. Det som kjennetegner nominalvariablene er at verdiene: er en betegnelse/merkelapp, er gjensidig utelukkende, angir kun om enheter er like eller forskjellige fra hverandre, kan ikke rangeres på en logisk måte. Det statistiske mål her er modus som forteller hvilke verdi som har flest enheter. Ordinalnivå er målinger hvor enhetene kan rangeres uten at forhold mellom tallene har betydning. For eksempel meget fornøyd, fornøyd, misfornøyd. Intervaller eller forholdsvariabler er metriske variabler. Ved begge disse målenivåene har man eksakt lik avstand mellom verdiene. For eksempel at det er en grad mellom 12-13 grader, på samme måte som det er 1 grad mellom 14-15 grader. (Hellevik 1994, Hellevik 1995, Johannessen 2004) Ved gjennomgang av eget spørreskjema hadde jeg spørsmål på nominal og ordinal nivå.

3. Prosentuering. Man kan også forenkle frekvensfordelingen ved å gjøre dem relative ved å vise en fordeling ved hjelp av prosenter. Sammenlikning av ulike fordelinger som består av forskjellige antall enheter, vil være lettere når fordelingen er gjort relative. Når man benytter prosenter, bør man oppgi antall enheter som er basis for prosentberegningen. Prosenttabeller kan brukes uansett målenivå. (Hellevik 1994) Jeg benytter denne formen i bearbeidelsen av data der dette finnes hensiktsmessig.

4. Grafisk fremstilling. En annen teknikk er å benytte grafisk fremstilling av fordelingen. Det er lettere å danne seg et inntrykk av hovedtrekkene når fordelingen er fremstilt grafisk fremfor tabell som krever en mer inngående granskning. For et

publikum som ikke er vant til å lese tabeller blir grafisk fremstilling lettere (Hellevik, 1994). I denne oppgaven benyttes ulike grafisk fremstilling i tillegg til tabeller. De tabeller og figurer som taes inn i teksten i resultatkapittelet er de som er viktige for diskusjonen, og mindre sentrale funn vil bare bli omtalt i teksten. Tabeller er mer krevende enn grafikk når man skal danne seg et bilde av fordelinger. En del av resultatene presenteres ved hjelp av grafikk fordi det da kan være lettere å se resultatene av fordelingen.

### 3.7 Reliabilitet og validitet

Graden av tillit til resultatene av en undersøkelse uttrykkes ved å referere til høy og lav reliabilitet og høy og lav validitet. Reliabilitet dreier seg om forekomsten av målefeil i en undersøkelse. Er måleresultatene stabile og presise? Validitet dreier seg om vi har fått et måleresultat for det vi ønsker å måle. Det handler om måleresultatenes definisjonsmessige gyldighet. (Befring, 2002 og Hellevik, 1994)

Hvor stor tillit man har til resultatene av en undersøkelse eller undersøkelsens validitet, er altså avhengig av to forhold: Om den definisjonsmessige gyldigheten av data er tilfredstillende, og om påliteligheten til de data vi opererer med er tilfredstillende. Forholdet mellom datas pålitelighet og datas definisjonsmessige gyldighet påvirker ikke hverandre på en slik måte at høy pålitelighet automatisk fører til høy definisjonsmessig gyldighet.

Måleresultatene i en undersøkelse kan være stabile og presise fordi man har benyttet et godt måleinstrument. Dette gir altså høy reliabilitet. Men man kan ved dette måleinstrumentet som fører til høy reliabilitet, måle data som har lav definisjonsmessig validitet. Det vil påvirke graden av undersøkelsens validitet.

Dersom den påtenkte respondenten selv ikke kan svare, f.eks på grunn funksjonsnivå, må andre svare på spørsmålene. Man vil da ikke få førstehånds opplysninger, men svar som er tolket ut ifra hvordan nærpersionene oppfatter den påtenkte respondenten.

Validiteten kan da være svekket fordi man ikke har fått førstehåndsopplysninger, det

kan dermed oppstå feilkilder som kan ha innvirkning på gyldigheten i det resultatet vi har fått.

Kravene om definisjonsmessig gyldighet og pålitelighet kan også komme i konflikt. Dvs. høy pålitelighet kan gi lav definisjonsmessig gyldighet, og lav pålitelighet kan gi høy definisjonsmessig gyldighet. En kan komme opp i situasjoner hvor man må gjøre et valg fordi det ikke er mulig å oppnå både høy pålitelighet og høy definisjonsmessig gyldighet i samme undersøkelse. Det finnes ingen regler for hvordan man tar dette valget, men i de fleste tilfeller vil det være klokt å sikre den definisjonsmessige gyldigheten. Målet for enhver undersøkelse er å ha flest mulig pålitelige og valide data (Holme og Solvang, 1993).

### **3.7.1 Reliabilitet**

Ved reliabilitet blir spørsmålet om man har klart å redusere forekomsten av målefeil til et minimum, og i hvor stor grad måleresultatene er stabile og presise. Ved testing av reliabilitet kan det være aktuelt å gjennomføre samme måling to eller flere ganger. Dette vil si noe om stabiliteten, og man kaller det test- retestmetode. (Befring 2002) En slik retesting vil ikke være aktuelt i min undersøkelse, bla fordi jeg ikke har tid og ressurser til å gjennomføre dette. Man kan også teste ut reliabiliteten ved å sammenligne resultatene to eller flere uavhengige forskere får ved vurdering av samme situasjoner, fenomener og personer. Jeg har lest tre undersøkelser som tar for seg områder av det min oppgave omhandler, hovedoppgaven til Hellerud og Brøndmo (1995) og undersøkelsen gjennomført av Rosengren og Undemar (2001), og Andersen (1992). Det er mulig man kan dra sammenligninger av svarene vi har fått, men det er mange forhold rundt som er så forskjellige at man ikke kan sette likhetstegn mellom undersøkelsene. Bla alder på informanter, med og uten andre funksjonshemninger og undersøkelsesmetodene som er brukt, ved to av undersøkelsene har de vært i direkte kontakt med informantene og selv stilt spørsmålene til informantene.

For å avsløre svakheter ved mitt måleinstrument gjennomførte jeg ”prøveundersøkelse” på tre informanter, disse ble valgt ut med tanke på ulike alder og

funksjonsnivå slik at de kunne fange opp svakheter for de ulike gruppene innenfor informantene. Etter avtale fikk disse tilsendt spørreskjemaet og informasjonsbrev. De skrev ned kommentarer på skjemaet som de returnerte. I tillegg tok jeg kontakt pr telefon for å avklare uklarheter. Ut ifra disse opplysningene foretok jeg endringer i formuleringer av enkelte spørsmål og satte opp nye svaralternativ på andre spørsmål. Andre tilbakemeldinger jeg fikk var at skjemaet var oversiktlig og enkelt å besvare. Det endelige spørreskjemaet inneholdt mange lukkede spørsmål med faste svaralternativ, og dette reduserte muligheten for tilfeldige målefeil.

Påliteligheten er ikke bare avhengig av måleinstrumentet, men også av nøyaktigheten i alle ledd til det ferdige resultatet. Med hensyn til hele denne prosessen hadde jeg bare meg selv å stole på. Materialet ble derfor sjekket flere ganger til jeg ikke kunne finne flere feil eller uklarheter.

### **3.7.2 Validitet**

Undersøkelsens gyldighet eller troverdighet er i tillegg til pålitelig data også avhengig av definisjonsmessig gyldig data. Har vi klart å måle det vi ønsker å måle? I hvilken grad er resultatene i undersøkelsen gyldige for problemstillingen? I forhold til undersøkelsens troverdighet hjelper det lite med pålitelig data dersom de ikke også er gyldige. Men de gyldige dataene skal også være pålitelige. Har jeg ved hjelp av de tall jeg presenterer klart å gi et troverdig bilde av hvordan barn og unge med synshemming har det i sin fritid? Er mine måleresultat gyldige?

Spørsmålene om datas definisjonsmessige gyldighet er et vurderingsspørsmål. Når validiteten skal vurderes, gjøres det ved å vurdere mulige feilkilder som kan ha innvirkning på gyldigheten i det resultatet vi har fått. En feilkilde kan for eksempel være at spørreskjemaet ikke makter å fange opp helheten, men bare deler av den. I bearbeidingen vil en alltid se forhold det burde vært spurt om. I hvilken grad det utelatte påvirker det vi spør om er vanskelig å si, men det kan gi utslag i undersøkelsens validitet. (Befring, 1994)

Ifølge Befring oppstår høy validitet lettest for variabler av sosial fakta. Sosial fakta som for eksempel kjønn, alder, sivilstand og yrke er enkle å måle, og vil være troverdig. Andre variabler vil være langt vanskeligere. De fleste variabler innenfor det spesialpedagogiske området er relativt vanskelig å måle, da det er problematisk å definere entydig og observerbare holdepunkt for målingene. Det vil ha innvirkning på validiteten. (Befring, 2002)

Gruppen som var med i undersøkelsen var en svært uensartet både med tanke på synsfunksjon, alder og funksjonsnivå. Et av spørsmålene i skjemaet gikk ut på å krysse av for hvilken type synshemming de har. Av tidligere erfaring via jobb vet jeg at foreldre og den synshemmede selv kan være usikker på hvilken type synshemming de har, mange er mer opptatt av den praktiske synsfunksjon enn betegnelsen eller graden på synshemmingen. Noen kan ha svart feil på spørsmålet om synsfunksjonen, og dette kan gi usikre resultater dersom jeg ønsker å sammenligne ulike grupper av synshemning. Dette må det tas hensyn til i bearbeidingen av resultatene.

Informasjon om hvordan spørreskjemaet skulle besvares ble skrevet i brevet som ble sendt ut sammen med skjemaet. Her ble det oppfordret til at barnet/ungdommen i den grad det var mulig skulle besvare spørsmålene selv eller være med på besvarelsen. Siden gruppen var så sammensatt var det mange som fikk hjelp til å svare på spørsmålene. I resultatene mine er derfor noen av svarene besvart av barnet selv, noen er gjort sammen med en voksen og i noen tilfeller har den voksne svart for barnet. Hvem som har svart på skjemaet fanges opp i et av spørsmålene hvor jeg spør direkte om dette. Dette kan være med på å gi en lavere validitet da dette ikke er førstehåndsopplysninger, men svar som er tolket ut ifra hvordan nærpersionene oppfatter den påtenkte respondenten.

Et annet hensyn man også må ta når man vurderer validiteten er å ta i betraktning at man ikke kan si hvor sikre svarene er når små barn selv har svart på spørsmålene. I hvilken grad kan man forvente at de klarer å tenke og å resonere seg tilbake i tid? Og er svarene slik de ønsker at situasjonen skal være eller er det reelle svar? Ved noen



spørsmål, som f.eks ”hvor ofte går du på ski?” kan man derfor forvente at validiteten øker dersom foresatte er med på besvarelsen.

Et annet spørsmål man kan stille er om foreldrene forteller sannheten? Barbro Sætersdal viser til en undersøkelse gjort av Margaret Voysey, i 1975. Voysey hevder her at familier til funksjonshemmede barn ikke forteller sannheten, deres hovedanliggende er å leve opp til hva samfunnet forventer av dem, dvs å leve som en normal familie. Sætersdal hevder at resultater fra egne undersøkelser viser at de fleste av foreldrene hadde en realistisk vurdering av både sine barn og av seg selv (Sætersdal, 1998). Det er også dette inntrykket jeg sittet med etter å ha vurdert tilbakemeldingene der foreldrene har besvart skjemaet. Dette bland annet i det jeg anser som åpne og ærlige svar fra foreldre til barn med flere funksjonshemninger, som beskriver barnas fritid som en tid uten venner og med lite tilrettelagt aktivitetstilbud.

## 4. Presentasjon av resultater

### 4.1 Innledning

Spørreundersøkelsen hadde som mål å avdekke hvordan barn og unge med synshemming har det på sin fritid. Jeg vil i dette kapitlet presentere resultater fra undersøkelsen. Innsamlede materiale er så omfattende at det vil være vanskelig å presentere alle detaljer i en hovedfagsoppgave. Jeg har derfor valgt å trekke frem hovedområdene som jeg ser i det innsamlede materialet. Antall informanter som har deltatt er så vidt lite (49 stk) at det vil være vanskelig å trekke bastante slutninger av de fordelinger som fremkommer. Dette må man ha klart for seg i de tilfeller der det refereres til prosentangivelse i innsamlet materiale.

I presentasjonen av data har jeg tatt med relevante ytringer som er hentet fra skjemaene. Dette kan være ytringer som er svart på de åpne spørsmålene, men også kommentarer som respondentene har skrevet ved siden av avkryssingsfeltene. Disse kommentarene er skrevet i kursiv og plassert inn der det har vært naturlig å ta de med i fremstillingen.

I kapitlet vil jeg først gi en beskrivelse av informantene. Jeg vil så se på resultatene når det gjelder uorganisert og organisert fritid. Til slutt vil jeg se på resultatene fra spørsmål som omhandlet tilfredshet med egen fritid og det å være sammen med venner.

### 4.2 Bakgrunnsvariabler

Spørreskjemaet tar for seg en del personavhengige opplysninger. Informantenes kjønn, alder, bosted, diagnose og undersøkelsens dekningsområde vil her bli presentert. Disse opplysningene vil senere i kapitlet bli sett i sammenheng med informantenes fritid.

### 4.2.1 Informantenes kjønn, alder og bosted

Som tidligere beskrevet i metodekapitelet, ble det sendt ut 108 spørreskjemaer til barn og unge i alderen 6- 16 år. Resultatene bygger på undersøkelsesmaterialet fra de 49 som besvarte undersøkelsen. Av disse besvarelsene var 23 fra jenter og 26 fra gutter. En oversikt over hvordan informantene fordelte seg på alder og kjønn er vist i tabell 1.

*Tabell 1 Informantenes fordeling på alder og kjønn (n= 49)*

	6–9 år	10–12 år	13–15 år	Totalt
Gutt	9	7	10	26
Jente	11	6	6	23
Totalt	20	13	16	49

Aldersspredningen var fra 6 til 15 år, med en gjennomsnittsalder på 10 år (10,40). Av tabellen fremgår det at aldersfordelingen var ganske jevn, men med et litt større antall i aldersgruppen 6-9 år i forhold til de andre gruppene.

Hvilken type bosted informantene har vises i tabell 2.

*Tabell 2 Informantenes svar på type bosted (n= 49)*

Bosted	Antall	Prosent
På landet	13	26,8
I tettsted	15	30,6
I småby	12	24,5
I storby	8	16,8
Ubesvart	1	2,0
Totalt	49	100

Av tabellen kan vi lese at informantene fordeler seg jevnt på bostedstypene: på landet, i tettsted, i liten by. Det er noe færre (16,8 %) som oppgir at de bor i stor by. Her må man selvfølgelig ta høyde for at det er mulig at de kan ha tolket svaralternativene ulikt.

#### 4.2.2 Informantenes diagnose

Det var også et ønske om å få en oversikt over antallet informanter innenfor ulike typer av funksjonsnedsettelse, både med tanke på synshemning og andre funksjonshemninger. Av erfaring vet jeg at man ikke kan forvente at barna/ungdommen/foresatte har oversikt over sin konkrete diagnosen/grad av synshemning. Da jeg heller ikke sitter med øyelegeopplysninger fra informantene vil jeg ikke kunne plassere informantene etter WHO`s klassifisering over graden av synshemning (Blindeforbundet, 2007). Tabell 3 vil altså gi en grov oversikt over informantenes type synshemning, og om de har andre funksjonshemninger i tillegg til synshemningen.

*Tabell 3 Informantenes svar ang. type synshemning, sett i sammenheng med om de har andre funksjonshemninger (n= 48)*

Type synshemning	Har du andre funksjonshemninger		
	Ja	Nei	Totalt
Lettere nedsatt syn	2	5	7
Svaksynt	4	11	15
Sterkt svaksynt	4	4	8
Nedsatt syn på et øye		4	4
Blind	3	1	4
Innskrenket synsfelt	1		1
Cerebral synshemning	7		7
Annet	1	1	2
Totalt	22	26	48

Som vist i tabell 3, fordeles informantene over alle grader av synshemning. Men hovedtyngden, det vil si 15 stk, har diagnosen ”svaksynt”. Det er 11 av disse har synshemning som eneste funksjonshemning. Av de 7 stk som svarer at de har cerebral

synshemning, har alle andre funksjonshemninger i tillegg til synsvanskene. Mange av de barn og unge som er registrert hos synspedagogene har andre funksjonshemninger i tillegg til synshemningen. Det var ønskelig å få et svar på hvor stor prosentandel disse utgjorde i undersøkelsen. Resultatet i tabell 3 viser at 22 av informantene i denne undersøkelsen hadde andre funksjonshemninger i tillegg til synshemningen, dette utgjør 44,9%. Det vil også være en diskusjon hva informantene har regnet som andre funksjonshemninger.

Det var interessant å se hvilke funksjonshemninger som var representert. Her vises en tabell over de funksjonshemningene som var nevnt flest ganger.

*Tabell 4 Informantenes svar over hyppigst nevnte funksjonshemninger i tillegg til synshemningen (n= 22)*

Type funksjonshemning	Antall
CP	10
Epilepsi	8
Fysisk funksjonshemning	8
Rullestolbruker	9
Psykisk utviklingshemning	7
Hydrocephalus	4
Autisme	3

Summerer man tallene i tabell 4 får man et større antall enn de 22 informantene som hadde oppgitt at de hadde andre funksjonshemninger. Dette kommer av at mange hadde kombinasjoner av flere typer funksjonshemninger i tillegg til synshemningen.

Alle personer med behov for langvarige og sammensatte tjenester hadde rett til å få utarbeidet habiliteringsplan/individuell plan. Jeg spurte informantene om de har fått laget en slik plan eller om den var under utarbeidelse.

*Tabell 5 Informantenes svar på om de har fått utarbeidet Individuell plan (n=47)*

	Har du andre funksjonshemninger		
	Ja	Nei	Totalt
Ja	1	1	2
Er under utarbeidelse	5		5
Nei	17	22	39
Vet ikke		1	1
Totalt	23	24	47

Av de 7 informantene som svarer at de har en slik plan eller at den er under utarbeidelse, er 6 stykker synshemmede med flere funksjonshemninger. Det er i alt 39 stk som ikke har en slik plan.

Kommunene kan tilby ulike typer støtteordninger til den funksjonshemmede og familien. Jeg ønsket å kartlegge de mest vanlige ordningene og se gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger” i forhold til hverandre. Det var totalt 23 som benyttet seg av ordningene som ble listet opp, mange av disse hadde flere typer støtteordninger. Tabell 6 viser antallet som har de ulike støtteordningene.

*Tabell 6 Informantenes svar over bruk av ulike støtteordninger (n=23)*

	Avlastning	Besøkshjem	Støttekontakt	Skoleskyss /taxi
Synshemmet	2		4	2
Synshemmet m/ flere funk.hem.	13	2	5	12
Totalt	15	2	9	14

Vi ser at det er langt flere i gruppen synshemmet med flere funksjonshemninger som benytter/får disse tiltakene fra kommunen. Det viste seg at av de 22 som oppgir at de har flere funksjonshemninger er det 18 som benytter disse ordningene. I gruppen ”synshemmede” som totalt består av 27 informanter, er det 5 som benytter seg av en eller flere av ordningene. Det er ved antallet brukere av ordningen med støttekontakt som gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger” er mest like.

### **4.2.3 Undersøkelsens dekningsområde**

Undersøkelsen tok i utgangspunktet for seg tre fylker. Siden et fylke falt fra underveis er resultatene fra to fylker på Østlandet. Det er mulig at dette kan gi en noe skjev fordeling i resultatene, da man ikke får representert ulike deler av Norge. Men de to resterende fylkene representerer fylker som har både by- og landregioner.

## **4.3 Uorganisert fritid**

Med uorganisert fritid tenker jeg på den fritiden barn og unge har etter at de kommer hjem fra skole og SFO, i helger og ferier, hvor det ikke er faste og organiserte aktiviteter. Det vil si den fritiden de disponerer selv til å være sammen med venner, holde på med ting som interesserer dem, lekser, hjelpe til hjemme osv. Dette kan være type aktiviteter som kan foregå utenfor eller i hjemmet.

### **4.3.1 Aktiviteter utenfor hjemmet**

Tabell 7 viser en oversikt over hvilke typer uorganiserte aktiviteter utenfor hjemmet informantene deltar på og hvor ofte de deltar. Tallene i tabellen indikerer hvor mange av informantene som har nevnt den aktuelle aktiviteten.

*Tabell 7 Informantenes svar på hvilke uorganiserte aktiviteter utenfor hjemmet de deltar på og hvor ofte (n=49)*

	Aldri	2-3 g. pr. år	En g. pr. mnd.	En g. i uken	2-3 ganger i uken	Oftere enn 3 ganger i uken	Annet	Ubesvart
Besøker venner	7	3	6	12	6	11	1	3
Overnatter hos venner	19	5	18	2	1	1	1	2
Besøker familie/ slekt		5	14	17	5	4	2	2
Er ute i nærmiljøet der du bor (lekeplass, skogen, gata)	6	2	3	4	10	19	3	2
Tar buss	20	11	4	5		3	1	5
Tar taxi	22	6	3		1	9	1	7
Er på sykkelstur	9	5	4	9	6	10	3	3
Går på tur	2	1	7	16	9	8	2	4
Går på cafe	8	15	18	2			2	4
Går på kino	10	19	15				4	1
Går på teater	21	23					1	4
Går på konserter	20	18	5				5	1
Går i byen og i butikker	2	4	19	14	4	2	2	2

I spørreskjemaet var det satt opp ulike aktiviteter som alternativ innenfor dette feltet. Informantene ble også oppfordret til supplere listen dersom de gjorde aktiviteter som ikke allerede var foreslått. Mange fylte inn andre type aktiviteter, men dette var type aktiviteter som ble fanget opp senere i spørreskjemaet. Dette vil derfor ikke bli tatt med her.

I tabell 7 er det 6 som oppgir at de aldri er ute i nærmiljøet, av disse er 5 i gruppen ”synshemmede med flere funksjonshemninger”. Totalt sett er det 33 informanter som oppgir at de er ute i nærmiljøet en eller flere ganger pr uke.

Tidligere i oppgaven har det vært fokusert på betydningen av det å være sammen med venner. Resultatene i tabell 7 viser at det er 7 stk som aldri besøker venner. Det var interessant å undersøke videre hvilke disse 7 var. Jeg ønsket derfor å sammenligne



gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere handikap” i forhold til spørsmålet om hvor ofte de besøker venner,

*Tabell 8 Informantenes svar på hvor ofte de er på besøk hos venner, sett i forhold til gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger” (n=46)*

		Hvor ofte besøker du venner							Totalt
		Aldri	2-3 g./pr. år	En g. pr. mnd.	En g. pr. uke	2-3 g. pr. uke	Oftere enn 3 g. pr. uke	Annet	
Har du andre funksjonshemninger?	Ja	7	3	3	4	1	2	1	21
	Nei			3	8	5	9		25
Totalt		7	3	6	12	6	11	1	46

I gruppen ”synshemmede med flere funksjonshemninger” er det 21 stk som har besvart spørsmålet. Av disse er det 7 stk som aldri besøker venner. I samme gruppe er det 7 som besøker venner en eller flere ganger pr. uke. I gruppen ”synshemmede” er det 25 stk som har besvart disse spørsmålene, og det er det totalt 22 av disse som besøker venner en eller flere ganger pr uke.

Det ble undersøkt hvem barna/ungdommen var sammen med på disse aktivitetene. Resultatene vises i tabell 9. Også her har mange av informantene krysset av for flere alternativ.

*Tabell 9 Informantenes svar over hvem de er sammen med på disse aktivitetene (n=49)*

	Gjør ikke denne aktiviteten	Alene	Med noen i familien	Med venner	Med støttekontakt/avlaster	Andre	Ikke besvart
Ute i nærmiljø	4	4	24	27	6		2
Buss	15	8	12	8	2		10
Taxi	19	9	8				11
Sykkeltur	6	9	33	16	3		4
Går tur	1	8	39	15	6		3
På cafè	7	1	3	5	3		5
På kino	9		34	17	7		2
På teater	17		19	10	4		8
På konserter	18		21	11	1		6
Til byen og i butikker	2		40	10	6		3

Tabell 9 viser at det er 27 som nevner at de er sammen med venner når de er ute i nærmiljøet. Dette er den eneste aktiviteten hvor flere av informantene nevner at de er sammen med venner enn de nevner at de er sammen med familie. I nærmere studier kan jeg se at det er 8 stk som oppgir "familie" som eneste alternativ over hvem de er sammen med når de skal være ute i nærmiljøet. Ved aktiviteter som cafè-besøk, kino, teater og konsert vil det være naturlig å være sammen med foreldrene, særlig for de yngste informantene.

Det ble gjort en kartlegging over hvordan de kom seg til de ulike aktivitetene. Dette vises i tabell 10.

Tabell 10 Informantenes svar på hvordan de kommer seg til de ulike aktivitetene(n= 49)

	Gjør ikke denne aktiviteten	Går	Tar buss	Sykler	Blir kjørt av foreldrene mine	Blir hentet av venners familie	Annet	Ikke besvart
Besøker venner	8	18	2	19	28	1	1	1
Besøker familie/slekt		8	2	3	45			
På cafe	7	3	5	1	29	1	3	4
På kino	9	3	4	2	31	4	3	1
På teater	16	4	1	1	16	2	3	10
På konserter	16	4	1		17	1	1	10
Til byen og i butikker	2	4	5	1	36	2	4	

Det er 18 stk som svarer at de går til venner, 28 stk blir kjørt av foreldrene. De som har svart "annet" på spørsmålet har i de fleste tilfeller oppgitt at det er støttekontakt som tar de med til aktiviteten.

Når informantene skulle rangere hvilke av de uorganiserte aktiviteter utenfor hjemmet de likte best, var det disse tre som ble nevnt flest ganger: 7 satte opp "det å besøke venner", 7 satte opp "det å kunne overnatte hos venner" og 7 satte opp "det å kunne være ute".

Nedenfor presenteres noen av svarene informantene gav når de skulle gi en begrunnelse på hvorfor de rangerte den valgte aktiviteten som nummer en:

*Gutt, 11 år, synshemmet, som hadde svart -å besøke venner: "det er morsomt, får noe å gjøre, blir enda mer venner"*

*Gutt, 13 år, synshemmet, som har svart – å besøke venner: "fordi det er sosialt og vi kan finne på mye moro sammen"*

*Jente, 13 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart -å overnatte hos venner: "Fordi jeg syntes det er morsomt og fordi jeg og venninna mi finner på så mye artig"*

*Gutt, 7 år, synshemmet, som hadde svart -å overnatte hos venner: " For da får jeg være sammen med venner lenge å leke"*

*Gutt, 11 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart-å være ute: "Har en kjempefin tandemsykkel hvor jeg har oversikt, kan være delaktig og sitter trygt"*

*Jente, 7 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart -å være ute: "Mye bevegeles i vogna (den rister), ser på trærne"*

*Jente, 15 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som har svart – å være ute: "være sammen med de som kjenner meg og lar meg være den jeg er. Mye lyder fra lekende barn og motorlyder fra for eksempel gressklippere. Spannende å være ute i regn, snø og haggel".*

De ble også oppfordret til å fortelle hva de gjorde når de var ute i sitt nærmiljø. Her kom det inn utallige svar. Noen eksempler var: sykle, være på trampoline, farte rundt i rullestol, ligge i gresset, leke med ball, sandkasse, leke, leke med venner, se på andre som leker, hoppe tau.

#### **4.3.2 Aktiviteter i hjemmet**

Det var ønskelig å kartlegge hvilke ulike aktiviteter informantene utfører i hjemmet. Resultatene blir her vist i en tabell som tar for seg ulike former for aktiviteter og hvor ofte de gjør disse aktiviteten. Også her kunne informantene fylle inn andre aktiviteter enn det jeg hadde foreslått. Noen av det som ble nevnt var: spille ulike spill, snakke med familie i telefonen, høre på egne lydopptak på kassett.

*Tabell 11 Informantenes svar på hvilke ulike former for aktiviteter de deltar på i hjemmet, og hvor ofte de gjør disse aktivitetene (n=49)*

	Aldri	2-3 ganger i året	En gang i året	En gang i uken	2-3 ganger i uken	Oftere enn 3 ganger i uken	Annet	Ikke svart på spørsmålet
Leker	3		2	1	5	29	4	5
Formingsaktiviteter	5	13	5	10	7	3	1	5
TV-spill	19	1	4	5	3	14		3
Har venner på besøk	7	5	5	11	10	9		2
Hjelper til hjemme	10	1	7	11	13	3	2	3
Gjør lekser	11			5	4	26	2	1
Snakker med venner i telefonen	12	3	4	6	10	10	3	1
Ser på TV	3			2	4	35	4	1
Bruker datamaskinen	7		3	6	10	21	1	1
Leser bøker (utenom skolearbeid)	14	2	3	7	8	12	2	1
Hører på musikk		1	2	4	5	32	5	
Hører på lydbøker	18	9	4	4	2	7	2	2

Det var 12 som svarte at de aldri snakker med venner i telefonen. Det viser seg at alle 12 er ”synshemmede med flere funksjonshemninger”.

Det å høre på lydbøker anses som en fin løsning for den synshemmede, da de slipper å anstrenge synet ved å se teksten i bøker. I denne undersøkelsen er det 18 stk som oppgir at de aldri hører på lydbøker. Det var interessant å undersøkt nærmere om det var enkelte grupper som skilte seg ut i bruken av lydbøker. Tar man for seg informantene som hører på lydbøker en gang i uken eller mer og fordeler disse etter ulike typer synshemninger blir resultatet slik: Lettere nedsatt syn 1 av 6 (16%), svaksynt 5 av 15 (33 %), sterkt svaksynt 3 av 7 (42 %), nedsatt syn på et øye 1 av 4 (25 %), blind 2 av 4 (50 %), innskrenket synsfelt 0 av 1 (0 %), cerebral synshemning 3 av 7 (42 %) og annet 0 av 2 (0 %). Gruppene sterkt svaksynte,

blinde og celebraal synshemning er de gruppene hvor flest hører på lydbøker. Setter jeg spørsmålet opp mot fordeling på kjønn, alder eller gruppene "synshemmet" og "synshemmet med flere funksjonshemninger" er det ingen spesielle grupper som skiller seg ut.

Tabell 11 viser at det er 7 informanter som svarer at de aldri har besøk av venner hjemme. For å se om disse 7 var en bestemt gruppe, ble gruppen "synshemmede" og "synshemmede med flere funksjonshemninger" sammenlignet. Dette vises i tabell 12.

*Tabell 12    Hvor ofte har gruppene "synshemmede" og "synshemmede med flere funksjonshemninger" besøk av venner? (N=47)*

		Hvor ofte har du besøk av venner						Totalt
		Aldri	2-3 g./pr. år	En g. pr. mnd.	En g. pr. uke	2-3 g. pr. uke	Oftere enn 3 g. pr. uke	
Har du andre funksjonshemninger?	Ja	7	4	2	3	2	2	20
	Nei		1	3	8	8	7	27
Totalt		7	5	5	11	10	9	47

Alle de 7 informantene som oppgir at de aldri har besøk av venner er synshemmede med flere funksjonshemninger. I denne gruppen er det også 7 som svarer at de har venner på besøk en eller flere ganger i uken. I gruppen "synshemmede" er det 23 stk som har besøk av venner en eller flere ganger i uken.

Tabell 11 viser også at det er 11 som oppgir at de aldri gjør lekser. Ved nærmere undersøkelse viser det seg at alle disse har flere funksjonshemninger i tillegg til synshemningen. Av de 12 som oppgir at de aldri snakker med venner i telefonen, er alle i gruppen hvor de har flere funksjonshemninger.

Når informantene skulle rangere hvilke aktiviteter i hjemmet de likte best, var det disse tre aktivitetene som ble nevnt flest ganger: 12 stk "ha venner på besøk", 12 stk "høre på musikk" og 6 stk "leke".

Her presenteres noen eksempler på svarene informantene gav når de skulle begrunne hvorfor de hadde satt opp den valgte aktiviteten som nr en:

*Jente, 15 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart "høre på musikk": "Alltid vært glad i musikk. Å høre og kjenne på musikk oppå vibrasjonsgulv er bare så gøy"*

*Gutt, 7 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart "høre på musikk": "Elsker musikk, lav egenaktivitetsnivå, lav forståelsesnivå, være trygg inne i huset"*

*Gutt, 13 år, synshemmet, som hadde svart "ha venner på besøk": "Fordi jeg kan finne på flere ting enn når jeg er alene"*

*Gutt, 7 år, synshemmet, som hadde svart "ha venner på besøk": "Fordi vi kan finne på mye moro sammen"*

*Gutt, 9 år, synshemmet med flere funksjonshemninger, som hadde svart "å leke": "Leke, leke, leke"*

Når informantene skulle fortelle hva de likte å gjøre når de hadde venner på besøk ble listen av aktiviteter lang. Eksempler på aktiviteter var: synge, leke, huske, spille spill, leke med dukker, tegne, kle seg ut, fotball, tv-spill, prate, sykle, leke med lego, musikk, lage mat, stelle dyr. Men det kom også et svar som beskrev en situasjon uten venner "Har aldri noen hjemme på besøk, har ingen venner utenom familien" Denne besvarelsen gjelder en jente på 8 år som har andre funksjonshemninger i tillegg til synshemningen.

I dag er det vanlig med datamaskin i de fleste norske hjem. Og den er hyppig i bruk av barn og unge. Dette er også et hjelpemiddel som mange synshemmede bruker. Jeg ønsket å kartlegge om respondentene hadde tilgang til dette hjemme og dersom de hadde det - hva de bruker den til? Det var totalt 47 stk som hadde tilgang til datamaskin, dvs 96 %. Tabell 13 viser hvordan de ulike gruppene "synshemmet" og "synshemmet med flere funksjonshemninger" bruker maskinen.

Tabell 13 Informantenes svar på hva bruker de datamaskinen til (n=47)

		Hva bruker du datamaskinen til					
		Braker den ikke	Spill	Lese og skrive	Gjøre lekser	Chatte	Finne opplysninger på internett
Har du andre funksjonshemninger?	Ja	6	14	7	6	2	4
	Nei	1	25	10	14	5	11
Totalt		7	39	17	20	7	15

Av de syv som oppgav at de ikke bruker den, var det seks som har ”synshemming og andre funksjonshemninger”. Av 39 stk blir maskinen brukt til spill. Det var totalt 20 av de 47 informantene som besvarte spørsmålet som bruker datamaskinen når de gjorde lekser.

Det også vanlig å ha mobiltelefon, da kanskje særlig blant ungdom. Mye av kommunikasjonen i denne aldersgruppen foregår via samtale, tekstmeldinger og bildemeldinger på mobiltelefon. En kartlegging av informantenes tilgang til mobiltelefon var derfor ønskelig. Av de 39 informantene som svarte på dette spørsmålet var det 18 som hadde mobiltelefon. Av disse 18 var det 11 som var i den eldste aldersgruppen, dvs 13-16 år. Det blir oppgitt at mobilen brukes på alle måter, dvs ringe og ta imot samtaler, både fra familie og venner, og til å sende og motta meldinger.

## 4.4 Organisert fritid

Med organisert fritid mener jeg de aktiviteter man gjør på fritiden som har faste rammer, dvs at man har faste tider og steder man møter opp for å gjøre bestemte aktiviteter. Dette kan være ulike former for idrettsaktiviteter, eller det kan være ulike aktiviteter som foregår i klubber og foreninger.



#### 4.4.1 Idrettsaktiviteter

Det var 17 av informantene som var medlem av en idrettsforening. Dette utgjør 34,7 % av informantene. Av de 22 informantene som har flere funksjonshemninger er det 4 stk som var medlem av idrettsforening. Det var 25 i gruppen ”synshemmede” som svarte på dette spørsmålet, av disse var 13 medlemmer, dvs ca halve gruppen. Det var ønskelig å se om type synshemning kan ha innvirkning på om man er medlem eller ikke. Dette vises i tabell 14.

*Tabell 14 Informantenes svar på om de er medlem av idrettsklubb, sett opp mot type synshemning. (n=46)*

		Medlem av en idrettsklubb		Totalt
		Ja	Nei	
Hvilken type synshemning	Lettere nedsatt syn	2	5	7
	Svaksynt	9	6	15
	Sterkt svaksynt	2	5	7
	Nedsatt syn på et øye	1	3	4
	Blind	1	2	3
	Innskrenket synsfelt		1	1
	Cerebral synshemning	1	6	7
	Annet	1	1	2
Totalt		17	29	46

Gruppen ”svaksynte” var den eneste gruppen hvor flertallet var med i idrettsklubb, det vil si 9 av 15. I gruppen med cerebral synshemning var 1 av 7 medlemmer. De fleste i denne gruppen er informanter som har flere funksjonshemninger.

Det ble gjort en kartlegging over hvilke idrettsaktiviteter informantene deltok på. Resultatene blir vist i tabell 15. Tabellen tar for seg ulike former for idrettsaktiviteter og hvor ofte informantene gjør disse aktiviteten. I spørreskjemaet hadde de fått oppgitt ulike alternativ, men de ble også oppfordret til å fylle inne andre aktiviteter enn det

som hadde blitt foreslått. Aktivitetene de nevnte var: bowle, karate, roing, seiling og turmarsj.

*Tabell 15 Informantenes svar på hvilke idrettsaktiviteter de deltar på og hvor ofte (n=49 )*

Aktivitet	Aldri	2-3 ganger i året	En gang i mnd	En gang i uken	2-3 ganger i uken	Flere enn 3 ganger i uken	Annet	Ikke svart på spørsmålet
Barneidrett	27	2	1					19
Turn	28	2						19
Fotball	23	1	2	3	2	5		13
Håndball	29	1	1		2			16
Goal-ball	29	2						18
Svømming	4	6	8	14	3	1	6	7
Ridning	22	5	1	9			1	11
Dans	27	1		3	1		2	15
Friidrett	28	4	1	1				15
Ski	14	13	1	3	4	1	4	9
Slalom/snowboard	23	9	1				3	13
Skøyter	17	18	1	1			1	11

Deltakelse i svømming skiller seg ut, hvor hele 14 stk svarer at de er på svømming en gang i uken. Mulig at noen av disse svarene også innbefatter svømming på skole eller SFO, da flere har svart at det er assistent som er med dem på svømming.

Mange av informantene deltar på flere typer idrettsaktiviteter. Det er derfor ikke mulig å lese ut av tabell 15 hvor mange av informantene som er aktive med en idrettsaktivitet en gang i uken eller oftere. Men ved nærmere undersøkelse viser det seg at 31 av informantene deltar en gang i uken eller oftere på en idrettsaktivitet. Her må man ta forbehold om at noen kan ha tolket spørsmålene slik at de har tatt med all form for sportslig aktivitet. I alt har 5 svart at de spiller fotball flere enn tre ganger i uken. Det

er mulig at de da har tatt med hver gang de spiller fotball, også de gangene som dette foregår ute med venner i gata. Men uansett viser resultatene at over 63 % av informantene er aktive med en eller annen form for idrettsaktivitet en eller flere ganger pr uke.

Tabell 16 viser hvem informantene var sammen med på de ulike idrettsaktivitetene.

*Tabell 16 Informantenes svar på hvem er de sammen med på de ulike idrettsaktivitetene (n=49)*

Aktivitet	Gjør ikke denne aktiviteten	Alene	Med noen i familien	Med venner	Med støttekontakt/avlaster	Andre	Ikke svart på spørsmålet
Barneidrett	24		1	2			23
Turn	24		1	3			21
Fotball	17	1	5	9			21
Håndball	23		2	4			22
Goal-ball	26			2		1	20
Svømming	4		31	14	2	6	10
Ridning	17		10	4		3	18
Dans	23		1	2		2	21
Friidrett	23			4			22
Ski	11		24	8		1	13
Slalom/	20		13	7		1	16
Snowboard							
Skøyter	14		19	7	1	2	15

Mange av informantene svarte flere alternativ ved de ulike aktivitetene. Det var venner og familie som gikk igjen blant svarene. Det var kun tre som svarte at de gjorde disse aktivitetene sammen med støttekontakt. Blant de som har svart at "andre" var med dem på aktiviteten var det svært ofte assistent eller besteforeldre som ble nevnt. Det var kun en som var alene på denne type aktiviteter.

Her vises en tabell over hva informantene svarte på hvordan de kommer seg til de ulike aktivitetene.

*Tabell 17 Informantenes svar på hvordan de kommer seg til aktivitetene (n = 49)*

Aktivitet	Gjør ikke denne aktiviteten	Går	Sykler	Tar buss	Blir kjørt av foreldrene mine	Blir hentet av venners familie	Annet	Ikke besvart
Barneidrett	24	1	3		3			21
Turn	27		1		4			18
Fotball	19	3	9		8	2	2	17
Håndball	27		4		2			18
Goal-ball	28			1	2			17
Svømming	4	7	3	5	16	1	6	9
Ridning	19				11	1	1	14
Dans	24	1	1		2			19
Friidrett	27	3	2		1			19
Ski	14	4	4		22	1	1	10
Slalom/ snowboard	24				13	1	1	12
Skøyter	17	8	8		13			12

Også ved disse aktivitetene fortalte flertallet at det var foreldrene som kjører dem til aktivitetene. Den aktiviteten som skiller seg ut, er fotball. Her er det 9 som oppgir at de sykler. Det er mulig at dette er fordi det finnes mange fotballbaner og at disse er lett tilgjengelig i nærområdet.

Informantene skulle angi hvilke av aktivitetene de likte best. De tre som ble nevnt flest ganger var: 16 stk "svømming", 7 stk "fotball" og 4 stk "å ri".

Her følger noen av begrunnelsene på hvorfor informantene likte den valgte aktiviteten best :

*Jente, 14 år, synshemmet, som svarte svømming "Elsker vann og svømming er sosialt".*

*Jente, 9 år, synshemmet, som svarte å ri. "Det er gøy å ri, jeg liker hester"*

*Gutt 11 år, synshemmet, som svarte fotball "Spennende med kamper, får trening. Liker å spille lagspill."*

*Gutt, 9 år, synshemmet og flere funksjonshemninger, som svarte svømming "Det er bare det jeg kan +eventuelt aking"*

*Gutt, 9 år, synshemmet, som svarte fotball "Fordi jeg er best i det og er sammen med venner".*

En av informanten som ikke deltok på noen form for idrett svarte:

*"Lite tilbud til de med fysisk funksjonshemming!! Har prøvd fotball og ridning. Det ble for slitsomt." Gutt 8 år, svaksynt, med CP og hydrocephalus".*

#### **4.4.2 Foreninger og klubber**

Det finnes mange ulike tilbud av klubber og foreninger som barn og unge kan være medlem av. Selvfølgelig vil mangfoldet og type tilbud være noe avhengig av hvor man bor. Det ble gjort en kartlegging over ulike klubber og foreninger som informantene er deltaker i, eller medlemmer av. Forskjellige former for foreninger og klubber ble foreslått og informantene ble oppfordret til å fylle inn alternativ jeg ikke hadde satt opp. Forening for funksjonshemmede, søndagsskole, "yngres", natur og ungdom var alternativene noen av informantene satte opp.

Tabell 18 viser hvilke klubber og foreninger informantene var medlemmer av, og hvor ofte de deltok på de ulike aktivitetene.

*Tabell 18 Informantenes svar over hvilke klubber og foreninger de deltar i, og hvor ofte (n=49)*

Aktivitet	Aldri	2-3 ganger i året	En gang i mnd	En gang i uken	2-3 ganger i uken	Flere enn 3 ganger i uken	Annet	Ikke svart på spørsmålet
Lokale aktiviteter for barn- og ungdomsgruppa i Blindeforbundet	36	2	2				2	7
Leir arrangert av Blindeforbundet	35	2					5	7
Aktiviteter arrangert av Assistanse	34	5					2	8
Lokale barn –eller ungdomsklubber	36	2		3			1	7
Kulturskolen	31				7		1	10
Kor	40	1	1	2	1			4
Speider	40			3				6
4-H	41		1					7

Totalt var det 20 stk som deltok i de ulike forslagene til klubber og foreninger som jeg hadde satt opp. Det var 4 stk som satte opp egne alternativ. Den aktiviteten som skiller seg noe ut er kulturskole. Her er det 7 stk som deltar 2-3 gang i uken. Av disse er det 6 som lærer å spille på et instrument, en går på tegning/maling..

Tabell 19 viser hvem de var sammen med ved disse aktivitetene

*Tabell 19 Informantenes svar på hvem de er sammen med på de ulike aktivitetene (n=49).*

Aktivitet	Deltar ikke på aktiviteten	Alene	Med noen i familien	Med venner	Med støttekontakt	Andre	Ikke besvart
Lokale aktiviteter for barn- og ungdomsgruppa i Blindeforbundet	31	1	1	2	1		14
Leir arrangert av Blindeforbundet	30	3	1	2	1		13
Aktiviteter arrangert av Assistanse	30		6	2			13
Lokale barn- eller ungdomsklubber	30			6			13
Kulturskolen	27	3	4	1	2		13
Kor	30	2		1		1	15
Speider	30		2	2			16
4-H	33			1			15

Av de som er med på arrangementer med Assistanse nevner de fleste at de er sammen med familie. Jeg anser dette som naturlig, da dette er en forening for familier som har synshemmede i barn/ungdommer. Av tabellen fremgår det også at venner er de man er sammen med på lokale og ungdomsklubber.

Tabell 20 gir en oversikt over informantenes svar på hvilke ulike måter de kommer seg til aktivitetene.

Tabell 20 Informantens svar på hvordan de kommer seg til aktiviteten (n=49)

Aktivitet	Gjør ikke denne aktiviteten	Går	Sykler	Tar buss	Blir kjørt av foreldrene mine	Blir hentet av venners familie	Annet	Ikke besvart
Lokale aktiviteter for barn- og ungdomsgruppa i Blindeforbundet	30				4			15
Leir arrangert av Blindeforbundet	28			3	3			15
Aktiviteter arrangert av Assistanse	29			1	4			15
Lokale barn – eller ungdomsklubber	30		2		3	1		13
Kulturskolen	26	2	2		7		1	14
Kor	30	1	1		2		1	15
Speider	30				3			16
4-H	33				1			15

Tabell 20 viser at også ved disse aktivitetene er det foreldrene som i hovedsak kjører barna.

Det var tre aktivitetene som ble nevnt av flere når informantene skulle fortelle hvilken aktivitet de likte best. Det fordelte seg slik: 6 stk svarte ”kulturskole”, 4 svarte ”leir med blindeforbundet” og 3 svarte ”speider”.

Her vises noen av uttalelsene på hvorfor de liker denne aktiviteten best.:

*Gutt 13 år, synshemmet, som hadde svart - leir med blindeforbundet  
 ”Godt tilrettelagt og intern radio, og andre svaksynte og blinde barn”*

*Jente, 8 år, synshemmet, som hadde svart - leir med blindeforbundet  
 ”Kjempegøy, får masse nye venner, treffer noen jeg har blitt kjent med før, får være med på mye moro”*



*”Gutt 9 år synshemmet med flere handikap, som hadde svart - kulturskole ”Moro å spille musikk”*

*Gutt 15 år, synshemmet med andre funksjonshemninger, som hadde svart – speideren ”Er sammen med andre barn og unge”*

En av informantene hadde skrevet:

*”Har problemer med å delta på grunn av tilgjengelighet og vilje blant foreninger” Jente 15 år, blind med andre funksjonshemninger.*

Det finnes foreninger hvor medlemmene eller noen i familien er synshemmede. Her kan man blant annet møte andre i samme situasjon. Jeg ønsket å finne ut hvor mange av informantene som hadde tilknytting til slike foreninger. Det var 10 stk som svarte at de er medlem av Blindeforbundet. I gruppen med lettere nedsatt syn var ingen medlemmer, av de med nedsatt syn på et øye var 1 av 4 medlemmer, av svaksynte var 3 av 14 medlemmer, av sterkt svaksynte var 4 av 8 medlemmer, av blinde var 2 av 2 medlemmer, ingen med cerebral synshemning var medlemmer i Blindeforbundet. Av de 10 som er medlemmer i Blindeforbundet er det 6 stykker som har deltatt på arrangementer. Det var 12 stk som svarte at familien er medlemmer i Assistanse. I gruppen med lettere nedsatt syn var 1 av 7 medlemmer, av de med cerebral synshemning var 1 av 7 medlemmer, av svaksynte var 5 av 14 medlemmer, av sterkt svaksynte var 3 av 8 medlemmer, av blinde var 2 av 2 medlemmer. Av de 12 som var medlemmer av Assistanse var det 7 stykker som deltok på arrangementer.

## 4.5 Hvordan opplever informantene sin fritid

### 4.5.1 Aktivitetsnivå

For å kartlegge hva barna og ungdommen selv syntes om aktivitetsnivå på fritiden sin ble det stilt flere spørsmål som omfattet dette feltet. Tabell 21 tar for seg hvordan informantene opplever sin fritid.

*Tabell 21 Informantenes svar på hvordan de opplever sin fritid (n=49)*

	Antall	Prosent
Jeg er fornøyd med min fritid	30	61,2
Jeg har nok av aktiviteter	4	8,2
Jeg savner å kunne delta på aktiviteter	8	16,3
Jeg orker ikke å delta på noe etter skoletid	2	4,1
Ikke besvart	5	10,2
Totalt	49	100,0

Resultatet her viser at 34 stk (69,4 %) gir positive svar angående sin fritid, ved at de er fornøyd med sin fritid eller at de føler at de har nok aktiviteter å gjøre på fritiden.

Totalt er det 10 stk (20,4 %) som svarer negativt, ved at de savner å kunne delta på aktiviteter eller at de ikke orker å være med på noe etter skoletid. Av de 5 som ikke har svart på spørsmålet har 4 store tilleggsvansker og foresatte har besvart undersøkelsen. Jeg vurderte da at de har følt det som "synsing" å svare på dette spørsmålet.

Resultatene fra de 44 informantene som hadde gitt uttrykk for hvordan de opplevde sin fritid kan gi informasjon om likheter og forskjeller innenfor ulike grupper. I gruppen av informantene som hadde flere funksjonshemninger var det 60 % som hadde en positiv holdning til hvordan de opplevde sin fritid. I gruppen "synshemmede" var det 80 % som var positive til sin fritid.

Ut ifra type synshemning fordeler resultatene på positivt svar seg slik: lettere nedsatt syn 57 %, svaksynt 93 %, sterkt svaksynt 57 %, nedsatt syn på et øye 66 %, blind 75 %, cerebral synshemning 80 % og annet 100 %.

Fordelt på alder blir de positive svarene i prosenter slik: gruppen 6-9 år 87 %, gruppen 10-12 år 58 %, gruppen 13-16 år 81 %.

Ser man på positive svar i forhold til bosted blir fordelingen slik: på landet 53 %, i tettsted 85 %, i småby 81 %, i storby 100%.

Det er 26 informanter (53,1 %) som beskriver at det finnes aktiviteter de ikke deltar på pr i dag, men som de ønsker å delta på. Mange av aktivitetene informantene nevner er typer idrettsaktiviteter som for eksempel ballidrett, goalball, bryting, kampsport, fotball, håndball, klatring. Det nevnes også ofte ulike musikkinstrument og sang. Det ble undersøkt hvorfor ikke informantene begynte på de ønskede aktivitetene. De fikk oppgitt mange svaralternativ og mange gav flere begrunnelser. Resultatet vises i tabell 22.

*Tabell 22 Informantenes svar på hvorfor de ikke kan delta på de aktivitetene de ønsker (n=26)*

	Antall
Jeg trenger hjelp for å delta på aktiviteten	16
Aktiviteten finnes ikke i nærheten	14
Aktiviteten blir for vanskelig å gjennomføre på grunn av andre funksjonshemninger	13
Jeg er sliten etter en skolehverdag	10
Jeg trenger hjelp for å komme meg til aktiviteten	7
Aktiviteten blir for vanskelig på grunn av synshemningen	6
Jeg mangler informasjon om aktiviteten	5
Familien har ikke tid/overskudd til at jeg kan delta	5
Jeg har ikke tid	3

Den begrunnelsen flest nevnte var at de hadde behov for hjelp for å kunne delta på aktivitetene.

Informantene ble spurt om hvordan de tror aktivitetsnivået til andre jevnaldrende er sett i forhold til egen fritid. Tabell 23 viser resultatene.

**Tabell 23** Informantenes svar på hvordan de tror aktivitetsnivå til jevnaldrende er sett i forhold til sin egen. (n=49)

	Antall	Prosent
Like aktiv som min fritid	22	44,9 %
Mer aktiv	22	44,9 %
Mindre aktiv	1	2,0 %
Ikke besvart	4	8,1 %
Totalt	49	100%

Kun 2 % av informantene tror at vennenes fritid er mindre aktiv enn deres egen.

#### 4.5.2 Venner

For å kartlegge hvor selvstendige informantene var i det å besøke venner, ble de spurt om de hadde venner de kunne komme seg til på egenhånd. Resultatet viser at av de 48 informanter som besvarte spørsmålet, var det 30 som kunne besøke venner uten å ha hjelp fra andre for å komme seg dit. Det var 18 informanter som ikke kunne komme seg til venner på egenhånd. For å se nærmere på hvem som var i denne gruppen, satte jeg resultatet opp mot gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger”. Dette vises i tabell 24.

**Tabell 24** Informantenes svar på om de har venner de kan komme seg til på egenhånd, sett opp mot gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger” (n=48)

		Har du venner i nærheten som du kan komme deg til på egen hånd		
		Ja	Nei	Totalt
Har du andre funksjonshemninger i tillegg til synshemningen	Ja	7	15	22
	Nei	23	3	26
	Totalt	30	18	48

Av de 18 som ikke kommer seg til venner på egenhånd er 15 i gruppen ”synshemmede med flere funksjonshemninger”. I gruppen ”synshemmede” er det tilsvarende tallet 3. Ved nærmere undersøkelse ser det ut til at alder og bosted spille mindre rolle for muligheten til å komme seg på besøk til venner på egenhånd.

Det var interessant i å vite om informantene hadde venner som var synshemmede. Det var 18 av informantene som hadde venner som var synshemmede. Ser man dette opp mot type synshemning blir resultatet som vist i tabell 25.

*Tabell 25 Informantenes svar på om de har venner som er synshemmede, sett opp mot informantens egen type synshemning(n= 48)*

		Har du venner som er synshemmede		
		Ja	Nei	Totalt
Type synshemning	Lettere nedsatt syn	1	6	7
	Svaksynt	7	8	15
	Sterkt svaksynt	4	4	8
	Nedsatt syn på et øye		4	4
	Blind	4		4
	Innskrenket synsfelt		1	1
	Celebral synshemning	2	5	7
	Annet		2	2
Sum		18	30	48

Alle i gruppen ”blinde” har venner som er synshemmede. Av de svaksynte og sterkt svaksynte har ca halve gruppen venner som er synshemmede.

Sett i forhold til type bosted har 30 % av informantene som bor på landet eller i tettsted venner som er synshemmet. 58 % av informantene som bor i småby har venner

som er synshemmet. Av informantene som bor i småby er det 25 % som har venner med synshemning.

Det var også interessant å få en oversikt over hvor informantene møter vennene som er synshemmede. Det ble satt opp forslag til treffsteder, men de kunne også fylle inn egne alternativ. Informantene kunne oppgi flere treffsteder. Av forslagene som var satt opp på forhånd fordelte resultatet seg slik: 6 av informantene nevnte at de treffer synshemmede venner fordi de bor i nærheten, 1 har kontakt med sin synshemmede venn via internett, 7 treffer andre når de er på arrangementer med Blindeforbundet, 3 via Assistanse, og 6 av informantene treffer synshemmede venner når de er på kurs på Huseby kompetansesenter. Det var også informanter som nevnte at de møttes på skolen, via andre foreninger, privat eller at de holdt kontakt via brev. De to informantene som hadde andre svaksynte venner på skolen fortalte at de møttes hver dag, 2 informanter møtte sine synshemmede venner en gang i uka, 2 informanter møter sine venner en gang i måneden, og 6 av informantene traff synshemmede venner 1-4 ganger pr år.

## 5. Drøfting

### 5.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg med utgangspunkt i underproblemstillingene, som skal belyse hovedproblemstillingen, analysere og diskutere resultatene sett opp mot teorien.

Drøftingen fokuserer på de data, som etter min mening best belyser problemstillingene. Områdene som diskuteres er også der tyngdepunktet i resultatet ligger.

Resultatene bygger på svar fra 49 informanter, dvs 45 %. Dræge og Ryssvik (1994) påpeker at en av svakhetene ved å bruke spørreskjema som metode er at man ofte får en lav svarprosent. På bakgrunn av svarprosenten vil man ikke kunne generalisere resultatene i denne undersøkelsen, men den kan gi en beskrivelse av hvordan et utvalg av barn og unge med synshemming opplever fritiden sin.

Man må også i en bearbeidelse av resultatene ta hensyn til hvilke konsekvenser det kan gi at av de 49 som besvarte undersøkelsen var det 4 av informantene som hadde fylt ut skjemaet på egenhånd, 19 hadde gjort det sammen med en foresatt og i 26 tilfeller hadde foresatte fylt ut skjemaet for barnet/ungdommen. Siden svarene ikke er førstehåndsopplysninger kan dette være med på å gi en lavere validitet. Dette vil særlig gjøre seg gjeldene ved spørsmål hvor foreldrene må tolke barnet/ungdommen, som for eksempel - hvordan barnet/ungdommen oppfatter egen situasjon eller hvilke aktiviteter de liker best. Ved andre type spørsmål, som for eksempel når de skal svare på hvor ofte de er på svømming og hvordan de kommer seg til aktiviteten, tror jeg foresatte har lettere for å huske tilbake til hva som har skjedd tidligere, og man vil dermed få mer valide svar. Dette er nærmere diskutert i metodekapittelet, under validitet, punkt 3.7.2.

## 5.2 Hva gjør barn og ungdom med synshemning på sin fritid?

Hva barn og unge med synshemning gjør på sin fritid er et stort spørsmål som det er vanskelig å gi et helhetlig svar på. Jeg har her trukket ut noen av resultatene for å kunne belyse aktivitetsområder som er utfordrende og områder som fungerer bra.

### 5.2.1 Ulike aktivitetsområder

Mine erfaringer er at mange foreldre, som har et barn med synshemning, er bekymret for hva barnet/ungdommen skal gjøre på fritiden. De kan føle at barnet/ungdommen foretar seg lite og at de har få venner å forholde seg til på fritiden. Bromstad (2000) viser i sin undersøkelse til at barn med synshemning er engasjert i fritidsaktiviteter som jevnaldrende i liten grad er med på, mens Rosengren og Undemar (2001) i sin undersøkelse konkluderer med at synshemmede og normalt seendes interesser ikke skiller seg fra hverandre. Rosengren og Undemar beskriver at både normalt seende og synshemmede barn og ungdommer har de samme interessene, som å være aktive innen sport, høre på musikk og å være sammen med kamerater. Av resultatene i min undersøkelse kan jeg ikke se at de aktivitetene informantene deltar på skiller seg ut fra seendes interesser. Det er selvfølgelig mulig at hver og en av informantene gjør færre aktiviteter eller at de ikke gjør aktivitetene så hyppig som jevnaldrende, og at de på denne måten skiller seg ut.

Rosengren og Undemar (2001) gjør i sin undersøkelse en kartlegging over hvilke aktiviteter informantene er med på, sett opp mot type synshemning. I min undersøkelse vil det å sammenligne ulike grupper synshemmede gi usikre resultater, da det er et lite antall med i undersøkelsen. Eksempelvis er det bare fire blinde som er med i gruppen av informanter.



**Uorganiserte aktiviteter:**

For å få en følelse av selvstendighet er det viktig å vite at man kan klare ulike situasjoner i hverdagen. Dette kan for eksempel være å gjøre ulike arbeidsoppgaver i hjemmet. I min undersøkelse kommer det frem at mange i gruppen ”synshemmede” hjelper til hjemme med ulike aktiviteter, som for eksempel å rydde, ta ut søpla, støvsuge, passe småsøsken osv. For utvikling av barnas/ungdommens selvstendighet er det viktig at foreldre setter krav om at de hjelper til hjemme, ut ifra barnets/ungdommens forutsetning. Warren (1994) beskriver at man ikke kan gå ut ifra at det finnes normer for hvordan et barn med synshemning vil utvikle seg. Det er viktig at foresatte tenker at barnet deres skal bli så selvstendig som mulig. Og at de setter krav og forventninger til sitt barn med utgangspunkt i dette spesielle barnet, uavhengig av hva de har hørt er ”normal utvikling” hos barn og unge med synshemning.

Det er store forskjeller på deltagelse/ikke deltagelse ved ulike aktiviteter og samvær med venner for gruppene ”synshemmede” og ”synshemmede med flere funksjonshemninger”. Dette vil jeg komme nærmere tilbake til under punkt 5.5.

**Organiserte aktiviteter:**

Resultatene fra denne type aktiviteter viser blant annet at 34,7 % av informantene er med i en idrettsforening, men man behøver selvfølgelig ikke være med i en idrettsorganisasjon for å være aktiv med idrett. Resultatene viser at 63 % av informantene deltar en gang i uken eller oftere på en idrettsaktivitet. Ved andre typer organiserte aktiviteter, som for eksempel kulturskole, ungdomsklubb og blindeforbundet, var 49 % av informantene aktive. Frønes (1998) viser i sin undersøkelse til at 80 % av barn mellom 3 – 14 år er med i en eller flere organiserte aktiviteter, og at andelen av aktiviteter øker sterkt når barna begynner på skolen. Sammenligner man min undersøkelse med denne undersøkelsen, viser det at gruppen min undersøkelse omhandler har en lavere deltagelse i organiserte aktiviteter. Dette sammenfaller også med det Assistanse skriver i sitt temahefte ”Fritidsaktiviteter for barn og ungdom” - at synshemmede barn og ungdom deltar mindre på organiserte

fritidsaktiviteter enn seende på samme alderstrinn (Assistanse, ikke oppgitt utgivelsesår).

Mange av informantene, særlig innefor gruppen ”synshemmede”, gir uttrykk for at de foretrekker aktiviteter hvor de kan ha samvær med venner når de skal beskrive hvilke aktiviteter de liker best. Vennenettverket representerer identitet, fellesskap og tilhørighet. Fauske og Øia (2003) og Bromstad (2000) legger vekt på at det å være sammen med jevnaldrende er viktig med tanke på løsrivelse fra familien og danning av egen identitet. Samværet er med på å utvikle individets sosiale, kognitive og emosjonelle sider. I hvilken grad de har samvær med jevnaldrene vil jeg diskutere videre under punkt 5.3.

### **”Teknisk kommunikasjonsutstyr”**

I dagens samfunn er bruk av PC en viktig aktivitet for barn og unge. PC`en brukes i betydelig grad og til varierte aktiviteter, som for eksempel til å lese mailer, søke opplysninger på internett, chatte og til å gjøre lekser. Men det PC`en brukes mest til er å spille ulike PC-spill. Fauske og Øia viser til undersøkelsen ”Ung i Norge 2002” hvor 81 % bruker PC`en ukentlig eller oftere (Fauske og Øia, 2003). Mine funn viser at så godt som alle hadde tilgang til datamaskin i hjemmet. Det var 86 % som brukte datamaskinen, og da til ulike formål som for eksempel til å gjøre lekser, søke på internett, men den aktiviteten som de fleste nevnte var bruk av PC`en til spill. Her er altså gruppene ”synshemmede” og ”seende” tilnærmet like.

Bruk av mobiltelefon blir stadig mer utbredt, også blant yngre. I min undersøkelse har 69 % av informanter i gruppen 13-16 år mobiltelefon. Undersøkelsen ”Ung i dag, 2002” viser at 94% av 13-19 åringer har mobiltelefon. Generelt bruker unge telefonen mer til å sende tekstmeldinger enn de snakker (Fauske og Øya, 2003). Det er altså en lavere prosentandel blant mitt utvalg som har tilgang til egen mobiltelefon, enn i gruppen som har deltatt i undersøkelsen ”Ung i dag ”2002”. De få som ikke har mobiltelefon kan lett bli koblet ut av den løpende kommunikasjonsstrømmen hvor det planlegges besøk, kinoturer, fester osv. Det vil for en som er sterkt svaksynt eller blind være noe vanskeligere å betjene en slik telefon, men det finnes programvare med

---

syntetisk tale som kan lastes inn i mobiltelefonen slik at for eksempel tekstmeldingene kan bli lest opp. I tillegg til at en mobiltelefon er viktig i kommunikasjon, kan mobilen for en synshemmet være et hjelpemiddel som gir trygghet og økt selvstendighet. Jeg har sett eksempel på dette i mitt arbeid ved at en jente som er sterkt svaksynt har med seg mobiltelefon når hun er ute på egne hånd. Vissheten om at hun kan ringe dersom hun går seg bort gir trygghet både for barnet og foresatte.

Når det gjelder teknisk kommunikasjonsutstyr har synshemmede tilgang til mye av det samme som jevnaldrene er opptatt av. Dette kan for eksempel være bruk av data og mobil, som man ved hjelp av programvare kan tilpasse den synshemmedes individuelle behov. De har også tilgang til hjelpemidler som kan avhjelpe med å lese av bøker, blader osv. Mulighetene er der, men bruken av disse tekniske apparatene kan ta lengre tid for en med synshemning enn for en ”normalt seende”.

### **5.2.2 Eksempler på tilrettelegging for deltakelse på aktiviteter**

Generelt sett vil alltid noen barn og unge ønske å delta på mange fritidsaktiviteter, andre trenger motivasjon for å komme seg ut, og noen er passive og tilbakeholdne med å prøve nye aktiviteter. Dette kan ha med barnets personlighet å gjøre, men for mine informanter kan det også være konsekvenser av synshemningen. Det vil i mange tilfeller være nødvendig at nærpersionene gir motivasjon og støtte til barnet/ungdommen, for å få de mer aktiv og sosial.

Det er viktig at også synshemmede får erfaringer fra forskjellige aktiviteter. Disse ulike erfaringene kan gi opplevelse som igjen kan føre til utvikling på mange områder, som for eksempel kognitivt, språk, motorikk, men også sosialt. Erfaringer vil være med på å gi læring som kan skape identitet, trygghet, kroppslig beherskelse, sosiale ferdigheter og positiv selvfølelse. Det er nødvendig å ikke bare legge vekt på det som barnet/ungdommen ikke mestrer, men å fokusere på hva barnet/ungdommen har evner og muligheter til. Dersom de føler mestring på et område kan dette overføres til andre områder i livet. Eksempel på dette kan være hva prosjektet ”Kropp – selvfølelse – deltakelse” viser til (Assistanse, 2005). Prosjektet gikk ut på at barn og unge med

synshemming skulle få erfaringer og kunnskaper i det å kunne klatre i en klatrevegg. Dette ble gjort ved at man tilrettela aktiviteten slik at det var nok ressurser i form av hjelpere og tid, og gjentakelser av aktiviteten. Ut ifra denne erfaringen fikk for eksempel en synshemmet gutt et fortrinn når han litt senere deltok i en ”klatrebursdag” og det viste seg at han var en av dem som kom først til toppen. Dette kan være med på å gi status, som igjen kan gi mulighet for sosial samhandling og vennskap.

Foreldre jeg er i kontakt med, er opptatt av de synsmessige utfordringene deres barn har ved aktiviteter som er i jevnaldrenes interesse. Dette kan for eksempel være ”pocemonn kort” (kort som barna sammenligner og bytter, de har detaljerte bilder og mye tekst i liten skrift), små action-figurer og andre småleker. Slik Vegheim (2006) beskriver vil de som ikke innehar kompetanse innenfor områder som jevnaldrende er opptatt av, raskt falle utenfor det sosiale fellesskapet. For at den synshemmede skal kunne ta del i hva jevnaldrende er opptatt av kreves det at foreldrene gjør en ekstra innsats med å forklare hvordan disse figurene ser ut, hva de gjør, hva som står på kortene, hvordan spillet fungerer osv.

I undersøkelsen var det 53 % som gav uttrykk for at det fantes aktiviteter de ønsket å delta på. De fleste av disse nevnte at de ønsket å delta på ulike idrettsaktiviteter, eller det å lære seg å spille et instrument. Når informantene skulle beskrive hvorfor de ikke kunne delta på de ønskede aktivitetene, var det argumentene om at de trengte hjelp for å gjennomføre aktiviteten og at de ble forhindret på grunn av ulike former for funksjonshemninger begrunnelsene som gikk igjen. Lokale fritidsaktiviteter er i stor grad basert på seendes premisser, noe som kan føre til at synshemmede barn og unge kan ha vansker med å delta. For å få en inkludering trengs det tilrettelegging som for eksempel ved hjelp av ekstra ressurser, som tid og personer. Det er viktig at man informerer ledere/trener om synshemmingen og prøver å oppklare eventuelle misforståelser som gjør at man tror at den aktuelle aktiviteten er uegnet.

Det er ikke mange tiltak en kommune er pålagt å tilby en ung synshemmet person. Likevel har noen kommuner flere tiltak enn man først er klar over. Nivået på slike

aktiviteter varierer fra kommune til kommune. Det er kulturetaten i hver kommune som har ansvar for unge funksjonshemmedes fritidsaktiviteter. Hvis man henvender seg til denne etaten skal de til enhver tid ha en oversikt over tilbudet som finnes i kommunen. Det offentlige kan ikke skape vennskap, men det kan legge til rette arenaer hvor man kan møte jevnaldrende. Dette vil gjøre at de ytre forholdene ligger tilrette for at vennskap kan utvikles. Økt tilgang til fritidstilbud kan gi økt tilgang til kontakt og utvikling av vennskap.

## 5.3 Hvem er de sammen med på eventuelle fritidsaktiviteter?

### 5.3.1 Ulike aktivitetsområder

#### **Organiserte aktiviteter**

Ved de organisere aktivitetene, som for eksempel alle typer idrettsaktiviteter og foreninger, beskrev informantene at de var sammen med venner og familie. Det var flere som nevnte at de var sammen med venner, enn de som nevnte at de var sammen med foreldre. Det var svært få som gjorde disse aktivitetene alene. Jeg anser dette som normalt da dette er typen aktiviteter som man vanligvis gjør sammen med andre. Aktiviteter som barneidrett, svømming, ballidretter og ulike foreninger er arenaer hvor man kan treffe venner og andre jevnaldrende.

#### **Uorganiserte aktiviteter**

Ved uorganiserte aktiviteter, som for eksempel det å være ute i nærmiljø, kjøre buss, gå tur, være på cafè, gå i byen osv, nevnte de fleste at de var sammen med familie eller venner. Det var også flere som gjorde disse typer aktiviteter på egenhånd eller sammen med støttekontakt. Aktiviteten ”å være ute i nærmiljøet” var det eneste alternativet hvor det var flere som oppgav at de var sammen med venner, enn de som oppgav at de var sammen med familie. Men det var også hele 8 stk som bare er sammen med familie når de er ute i nærmiljø.

Å være sammen med familie har sin viktige verdi i barn og ungdommers utvikling. Men barn og ungdommer som bare har omgang med familien, går glipp av sosiale kontekster og læringssituasjoner som jevnaldersmiljøet kan gi (Fauske og Øya, 2003). Cristine Arter beskriver at barn og unge med synshemming kan føle seg isolert og alene selv om de er sammen med andre. Dette kan komme av at de har vansker med å tolke situasjoner, blant annet fordi de ikke får med seg all visuell informasjon som foregår i kommunikasjonen. Konsekvensene av at barnet/ungdommen har problemer med å utvikle vennskap kan bli at det får et dårlig selvilde (Arter, 1997). For å forhindre dette er det viktig at nærpersionen stimulerer til at det synshemmede barnet tidlig utvikler sosiale ferdigheter. Ved å inneha sosiale ferdigheter vil det ligge til rette for at barnet kan utvikle positive relasjoner og jevnaldersvennskap.

### **5.3.2 Venner**

Det legges økende vekt på jevnaldersrelasjoner i forhold til individets utvikling av sosiale, kognitive og emosjonelle utvikling (Fauske og Øia, 2003). Bromstad (2000) beskriver fire ulike forutsetninger som må være tilstede for at etablering av nettverk og vennskap skal kunne oppstå. Han legger vekt på: at barnet selv må ha lyst til å ha kontakt med andre mennesker, det må inneha sosial kompetanse, det må være tilgang til møtestedet og man må ha et felles fokus.

For å få "innpass" hos jevnaldrende og bli sett på som en "likeverdig partner" er det svært viktig å kunne de sosiale spillereglene. Disse reglene går blant annet ut på å kunne vente på tur, det å kunne dele både gjenstander og interesser, og å ikke avbryte. Barn med synshemming må på lik linje som seende barn, lære disse reglene. Da de vil ha større problemer enn seende med å "lese" situasjoner og å gjøre en "modell-læring", må de voksne rundt barnet i større grad være med på å forklare barnet hvordan man leker og hvordan man er sammen med hverandre. Dette kan skje ved at den voksne legger til rette for ulike lekesituasjoner eller via samtale med barnet. For at den synshemmede ikke skal falle ut av kommunikasjonene må han/hun stimuleres til å ta verbal kontakt med de han/hun ønsker å være sammen med.

Det er viktig at barn og ungdom med synshemming, ut ifra sine egne forutsetninger, tidlig lærer seg å være selvstendig. Dette blant annet for å kunne ha kontakt med kamerater på likestilte vilkår. Eksempler kan være det å selv kunne ta seg til skolen, til fritidsaktiviteter, og til å knytte skolissene raskt for å komme seg ut sammen med de andre. I denne undersøkelsen var det 19 stk som aldri overnattet hos venner, 7 besøkte aldri venner og ca 40 % av informantene deltok ikke på idrettsaktiviteter. Hva er grunnen til dette? Det er sikkert ikke en begrunnelse som gir et godt og dekkende svar. Men det er mulig at tallene hadde vært lavere dersom man fra barnet var svært lite, fokuserte på å legge til rette for sosial utvikling og selvstendighet, for dermed å bli attraktiv som venn og lekepartner.

Etter hvert som barnet blir eldre er det viktig å ha kameratreksjoner som også bygger på felles interesser. Man vil da ha noen å dele opplevelser med, og man vil ha noe felles å prate om. Dette kan gjøres ved at man har en felles aktivitet, som for eksempel en felles interesse for PC`spill eller svømming. For å få til en samhandling omkring felles interesse må det være tilgang til møtestedet hvor dette kan skje. "Hjemmet" kan være en arena hvor samhandling kan foregå. Men her vil man være avhengig av at barnet på forhånd har knyttet relasjoner eller at foreldre tar initiativ til å invitere jevnaldrende hjem til barnet. Andre type arenaer, hvor nye relasjoner og nettverk kan dannes i fritiden, kan være ulike idrettsklubber og foreninger. Mange av informantene er med i aktiviteter ved klubber og foreninger. Men som tidligere nevnt fortalte 53 % at de har aktiviteter de ønsker å delta på, men som er vanskelig fordi det kreves tilrettelegging. Ved at det settes fokus på individuell tilrettelegging vil flere ha tilgang til arenaer hvor de har mulighet til å møte jevnaldrende og anledning til å bygge nettverk og vennskap.

## 5.4 Hvordan kommer de seg til de ulike aktivitetene?

Muligheten for å komme seg til ulike aktiviteter på egenhånd, uten å være avhengig av andre, er et annet område som har betydning når det gjelder en persons selvstendighet og selvsikkerhet (Stone, 1997). En slik selvstendighet kan være ved å forflytte seg til

det ønskede stedet ved å gå, sykle, ta buss, taxi osv. I hvilken grad man er selvstendig i en slik forflytting vil for alle være avhenge av alder. Men i gruppen som denne oppgaven omhandler, vil flere være avhengig av andre i en lengre periode enn jevnaldrende. Resultater fra undersøkelsen viser for eksempel at det er svært få av informantene som tar buss på egenhånd, selv om det vil være naturlig for seende jevnaldrende å gjøre dette. Det kan tenkes at foreldre til barn med synshemming kan være noe mer engstelig for å "slippe barna", av redsel for at de ikke vil klare oppgaven på grunn av synshemmingen.

I denne undersøkelsen kom det klart frem at foreldrene spilte en viktig rolle når barna/ungdommen skulle komme seg til og fra ulike aktiviteter. I de fleste tilfellene var det foreldrene som kjørte barna/ungdommen ved ulike organiserte aktiviteter, som idrettsarrangementer og i lag og foreninger, men også ved uorganiserte aktiviteter utenfor hjemmet, som for eksempel kino og kafé. Av både seende og synshemmede vil mange være avhengig av å bli brakt og hentet n  r fritidsaktivitetene ligger utenfor nærmiljøet. Men ved aktiviteter som er basert på jevnalderfellesskapets egen organisering, som for eksempel ved lek i nærområdet, besøke venner, sykle en tur, kan forflyttingen foregå uten foreldrenes praktiske støtte (Liden, 1998).

Siden vennskap med jevnaldrende er av stor betydning i oppveksten hos barn og unge, er det viktig å ikke være avhengig av andre for å kunne komme seg til sine venner. I gruppen "synshemmede" svarte 88 % positivt på at de hadde venner de kunne komme seg til på egenhånd. I gruppen "synshemmede med flere funksjonshemninger" var det 31 % som kunne komme seg til venner på egenhånd. Jeg vil i neste kapittel se nærmere på flere forskjeller mellom disse to gruppene.

## 5.5 Er det store forskjeller på gruppene "synshemmede" og "synshemmede med flere funksjonshemninger"?

"Synshemmede med flere funksjonshemninger" var med på langt færre utpregede sosiale aktiviteter enn gruppen "synshemmede". Dette gjaldt særlig aktiviteter hvor



man var sammen med jevnaldrende. Jeg vil her gi noen eksempler på type aktiviteter hvor ”synshemmede med flere funksjonshemninger” og ”synshemmede” skiller seg fra hverandre: alle 7 som svarte at de aldri hadde besøk av venner-, og alle 12 som oppgav at de aldri snakker med venner i telefonen var i gruppen med barn og unge som har flere funksjonshemninger. Av de 6 som oppgav at de aldri var ute å for å leke i nærmiljøet, var 5 i denne gruppen. I gruppen ”synshemmede” var 52 % medlemmer i en idrettsforening, i gruppen ”synshemmede med andre funksjonshemninger” var 18 % medlemmer i en slik forening. Forskjellen på de to gruppene kom også tydelig frem når informantene skulle fortelle hvilken aktivitet de likte best, for så å gi en beskrivelse av hvorfor de likte akkurat denne aktiviteten. Mens mange i gruppen ”synshemmede” likte sosiale aktiviteter og ofte gav begrunnelser om at disse aktivitetene gav samvær med venner, svarte gruppen ”synshemmede med flere funksjonshemninger” at de gjorde aktiviteter de kunne gjøre på egenhånd eller ved hjelp av voksne. På et av svarskjemaene fra denne gruppen sto det ” Har aldri noen hjemme på besøk, har ingen venner utenom familien”.

Tellevik og Martinsen (2003) legger vekt på at en individuell plan/habiliteringsplan bør ta for seg hvilke ulike aktiviteter som er aktuelle for den involverte. Når denne undersøkelsen ble gjennomført, våren 2004, var det kun en av informantene som hadde en utarbeidet individuell plan/habiliteringsplan. For 5 stk var den under utarbeidelse. Det lovfestede kravet til en individuell plan for mennesker som har langvarige og sammensatte behov for tjenester, hadde kun vært gjeldende et halvt år når denne undersøkelsen ble gjennomført. Det er derfor sannsynlig at flere av informantene har fått en slik plan i senere tid og at dette har vært med på å sette fokus på fritiden til den aktuelle personen.

Undersøkelsen tok også for seg bruken av ulike støtteordninger som kommunen tilbyr, for eksempel støttekontakt, skoleskyss og avlastning. Det er svært få i gruppen ”synshemmede” som bruker disse tiltakene, mens mange av ”synshemmede med flere funksjonshemninger” benytter seg av de ulike ordningene. Dette indikerer at generelt

sett har, barn og unge med flere funksjonshemninger og deres familier, et større behov for hjelp og tilpassning i hverdagen.

Noen av uttalelsene som var skrevet på skjemaene fra informanter som hadde flere funksjonshemninger, gav et inntrykk av at det var et begrenset utvalg av tilrettelagte aktiviteter for denne gruppen. Eksempler på slike uttalelser var ”Har problemer med å delta på grunn av tilgjengelighet og vilje blant foreninger” (jente, 15 år), og ”Lite tilbud til de med fysisk funksjonshemning!! Har prøvd fotball og ridning. Det ble for slitsomt” (gutt, 8 år). Tilrettelegging av aktiviteter for personer med store funksjonshemninger krever mye ressurser. Den gang barne- og likestillingsminister, Karita Bekkemellem beskrev at lokale barne- og ungdomsorganisasjoner har en stor betydning i det å skulle inkludere personer med funksjonshemning. Men usikkerhet blant funksjonsfriske, på grunn av manglende kunnskap, gjør at barn og unge med funksjonshemning ikke blir inkludert i ulike aktiviteter (Bekkemellem, 2005). Så i tillegg til ressurser i form av tid, nok voksenpersoner/instruktører og mulighet for gjentakelse, vil også åpenhet og informasjon rundt funksjonshemningen være med på å skape trygghet både for de funksjonshemmede og de funksjonsfriske slik at deltakelse og integrering kan skje. Omsorgspersonene må også gjøre en vurdering av om barnet/ungdommen med store funksjonshemninger kan ha større glede av å være sammen med andre på samme funksjonsnivå, enn i en gruppe med funksjonsfriske barn/unge. Slike tilbud vil selvfølgelig være lettere å gjennomføre på større steder og i byer, hvor det er flere jevnaldrende med store funksjonshemninger.

## 5.6 I hvilket omfang er de sammen med andre som har en synshemning?

Egne erfaringer, teori og tidligere undersøkelser understreker viktigheten av å kunne være sammen med personer som har tilsvarende funksjonshemning, som man kan identifisere seg med (Hellerud og Brøndmo, 1995, Sacks, 1996). For mine informanter innbefatter dette en identifisering som kan skje via sosial omgang med jevnaldrene og voksne som har en synshemning. Da synshemmede er en forholdsvis lavfrekvent

gruppe vil de fleste ikke ha mulighet til å treffe jevnaldrende med synshemning i det daglige. Resultater fra denne undersøkelsen viser at 18 av informantene hadde venner som hadde en synshemning.

Det er informantene i gruppene ”blinde”, ”sterkt svaksynte” og ”svaksynte” som utgjør 15 av disse 18 informantene. Disse utgjør i hovedsak synshemmede uten andre funksjonshemninger. Det er mulig at disse har et større behov av å treffe andre i tilsvarende situasjon, og at gruppen ”synshemmede med flere funksjonshemninger” har et større behov for å treffe andre med flere funksjonshemninger, da de lettere kan identifisere seg med denne gruppen.

For å kunne treffe andre i samme situasjon må det finnes arenaer hvor de kan treffes på. Eksempler på organiserte arenaer er arrangementer i ”Blindeforbundet” og ”Assistanse”, og ved kurs på de tre statlige kompetansesentrene for synshemmede. Via min jobb deler jeg ut informasjon om Assistanse og Blindeforbundet, både sentrale og lokale tilbud. Men tilbakemeldinger vi får fra begge disse organisasjonen er at de sliter med å rekruttere barn og unge. Foreningen vil være avhengig av å ha en viss mengde interesserte barn og unge for å lage arrangementer og når de ikke får tak i nok interesserte blir det også et lite tilbud, noe som igjen påvirker at færre tar kontakt. Vi formidler også invitasjoner til barn /ungdommer om å delta på kurs på Huseby kompetansesenter, men av ulike grunner er det også mange som ikke deltar på disse tilbudene.

Resultatene fra undersøkelsen viser at 7 oppgir at de treffer venner via arrangementer i Blindeforbundet, 3 via arrangementer i Assistanse og 6 når de er på kurs ved Huseby kompetansesenter. Det er også 6 som oppgir at de treffes fordi de bor i nærheten av hverandre. Seks av informantene oppgir at de treffer sine synshemmede venner bare 1-4 ganger i året. Dette viser at selv om de treffes sjeldent anser de dem allikevel som sine venner. Hellerud og Brøndmo (1995) sin undersøkelse går ut på å avdekke behovet for kurs arrangert av Huseby kompetansesenter for ungdom med synshemning. De konkluderer med at informantene i deres undersøkelse gav tydelig uttrykk for at de hadde behov for å delta på kurs sammen med jevnaldrende med

samme funksjonshemning, da dette var med på å styrke dem og gi dem trygghet på egen identitet. Det er også denne erfaringen jeg har etter å ha vært med på å gjennomføre tre kurs for 2-trinn ved Huseby kompetansesenter. Elevene som har deltatt på disse kursene har gitt tydelig uttrykk for at de har trivdes godt, fått nye venner og at dette er noe de gjerne vil gjenta.

Det er viktig for den synshemmede å være sammen med både seende og andre synshemmede. På denne måten har de mulighet til å få en identitetsutvikling både som synshemmet og som egen person. De kan kjenne igjen følelsen av at dette opplever jeg annerledes enn de jeg er sammen med fordi jeg er synshemmet eller dette opplever jeg annerledes fordi jeg er den jeg er.

## 5.7 Er de tilfreds med sin fritid?

Som tidligere beskrevet har jeg blitt kontaktet av foreldre som er urolige for sitt barn og dets fritid. De er bekymret fordi barnet viser liten interesse for å være sosial eller å delta på aktiviteter på ettermiddagen. Jeg ønsket å undersøke om dette også var barnas oppfatning. I undersøkelsen kommer det frem at 69 % av informantene var fornøyd med sin fritid og at de følte at de har nok av aktiviteter. Ved dette resultatet må man ta hensyn til at det i mange tilfeller er foreldrene som har svart for barnet/sammen med barnet. Svarene er dermed ikke førstehåndsopplysninger, men hvordan foresatte tolker at barna har det. Det er flere i gruppen ”synshemmde” enn i gruppen ”synshemmde med flere handicap” som opplevde fritiden som positiv, henholdsvis 80 % og 60 %. Det behøver ikke å være de som har en aktiv og organisert fritid som opplever fritiden som positiv. Behovet for å delta på aktiviteter for å kunne karakterisere fritiden som positiv vil oppfattes svært individuelt.

Hvem er det som har et ansvar for at synshemmede barn og ungdom får en meningsfull fritid, og at barna/ungdommen selv opplever den som positiv? Foreldre, ledere av fritidsaktiviteter, andre støttepersoner eller den synshemmedes selv? Svaret må selvfølgelig bli at det må være et samspill mellom alle disse. Foreldrene vet at

meningsfulle fritidsaktiviteter er viktig for barnets utvikling og ønsker å legge forholdene til rette for dette. Samtidig vil synshemningen til barnet gjøre at de er usikre på hvilke aktivitet barnet vil ha utbytte av. Den samme usikkerheten vil man også møte hos trenere og ledere i de organiserte fritidstilbudene. Barn og unge med synshemning vil på samme måte som andre barn og unge ha ulike evner og interesser. Det handler ofte om å kartlegge hvilke interesser man har, hva som er motivasjonen og hvilke forutsetninger man har for å kunne delta. Når disse faktorene er kartlagt må man finne ut hva som må til av eventuelle tilrettelegginger av lokaler eller av aktiviteten i seg selv. Selv om svært mange aktiviteter kan tilrettelegges, vil det være forskjeller på hvilke aktiviteter som egner seg for blinde og for svaksynte. Det er også mulig at man må hjelpe til med å finne en annen aktivitet som tilfredsstiller de behov og motivasjoner som ligger bak interessen for den opprinnelige aktiviteten. Slik man pr i dag ser på begrepet funksjonshemning vil barn og unge med synshemning være funksjonshemmet i enkelte sammenhenger, men ikke i andre. Hvilke krav og betingelser som settes ved aktiviteten barnet/ungdommen deltar på, vil være avgjørende på hvordan omgivelsene ser på barnet/ungdommen og om barnet/ungdommen selv føler seg funksjonshemmet (Befring og Tangen, 2003).

## 5.8 Veien videre

Metodevalg er avgjørende for de funn som er gjort. En slik undersøkelse med et annet design og andre verktøy, ville gi annen kunnskap på problemområdet. Som nevnt i metodekapitlet har en kvantitativ studie ved hjelp av spørreskjema sin styrke ved at man kan nå mange personer uavhengig av bosted og avstander. Alle respondentene får også lik behandling i forhold til påvirkning fra den som gjør undersøkelsen. Men denne type innhenting av data har også sine metodiske svakheter. Dette for eksempel ved at man ikke kan fange opp kommentarer, det vil være vanskelig å rette opp uklarheter og misforståelser vedrørende spørsmålene og at svarprosenten oftere blir lavere enn ved andre metoder. Man har heller ikke mulighet til å gå nærmere inn på spesielle områder man ønsker å undersøke. Ut ifra dette vil jeg tro at personligintervju

av noen av informantene vil kunne ha gitt en bredere og dypere kunnskap om de tema det er satt søkelys på.

Dersom jeg på et senere tidspunkt skulle få anledning til å forske videre kunne jeg ha tenkt meg å gå nærmere inn på et tema som omhandlet barn og unge med synshemmede og vennskap. Det vil si å gjøre en undersøkelse over hva de legger i begrepene ”venn” og ”vennskap” og hvilket forhold har de til sine venner - både med normalt seende og andre synshemmede. Det kunne være aktuelt å foreta denne undersøkelsen via kvalitativ metode, som for eksempel personlig intervju av barna/ungdommene. Et alternativ vil også være å gjennomføre intervjuet på seende barn, slik at man kan sammenligne svarene fra de to gruppene.

Undersøkelsen som jeg her har gjennomført hadde til hensikt å samlet inn data som omfatter en gruppe som er svært ulike både med tanke på alder, synsfunksjon og om de har/ikke har andre funksjonshemninger. I oppgaven, hvor jeg har definert fritid som tiden etter man kommer hjem fra skole og SFO, har jeg blant annet forsøkt å kartlegge alle type aktiviteter som kan foregå i dette tidsrommet, hvem informantene er sammen med på aktivitetene, hvordan de kommer seg til aktivitetene. Dette gir store mengder data. Undersøkelsen kan derfor betraktes som et utgangspunkt der det er mulig å gå videre, for eksempel ved å konsentrere seg om en mer spesifisert gruppe av informanter eller bestemte typer aktiviteter. Hva man eventuelt velger å undersøke nærmere, vil avhenge av hvilke interesser man har og hva slags type informasjon man ønsker å få kunnskap om.

## Kildeliste

- Andersen, Karen (1992): Synshemmede barns fritid en spørreundersøkelse. Bergen: Blindeforbundet
- Arter, Christine (1997): The Primary School Child. I: *Visual Impairment. Access to Education for Children and Young People*. Mason, Heather and McCall, Stephen (red). London: David Fulton Publishers
- Askildt, A og Johnsen, Berit H. (2003) : "Spesialpedagogikkens historie og idegrunnlag". I: (2003): *Spesialpedagogikk*. Befring, Edvard og Tangen, Reidun (red.) Oslo: Cappelen Akademiske Forlag
- Assistanse, (ikke oppgitt år for utgivelse): *Fritidsaktiviteter for synshemmede barn og ungdom, Temahefte 6*. Martinussen, Egil (red). Oslo: Assistanse
- Assistanse, (ikke oppgitt år for utgivelse): *Synshemmede barn i grunnskolen, Temahefte 3*. Martinussen, Egil (red). Oslo. Assistanse
- Assistanse, (2005): "*Kropp – selvfølelse – deltakelse*" Hefte og video. Et prosjekt finansiert av Helse og rehabilitering, 2002-2005. Prosjektleder - Eli Godager. Oslo. Assistanse
- Befring, Edvard (1994): *Forskningsmetode og statistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Befring, Edvard (2002): *Forskningsmetode, etikk og statistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Befring, E og Tangen R (2003): "Spesialpedagogikk som fag og forskningsfelt". I: *Spesialpedagogikk*. Befring, Edvard og Tangen, Reidun (red.) Oslo: Cappelen Akademiske Forlag
- Bekkemellem, Karita (2005): Barne- og ungdomsorganisasjonene må lykkes i å inkludere alle! URL [www.odin.dep.no/bld/norsk/tema/barnogunge/004021-990223/dok-bn.html](http://www.odin.dep.no/bld/norsk/tema/barnogunge/004021-990223/dok-bn.html) (Lesedato 29.11.2005)
- Blinde vinkler (2002): Rees, Diana Stentoft, Heidi Nielsen, John Heilbrunn, Pia Christiansen (red). Vejle: Khrogs forlag
- Bromstad, Eldar (2000): *Er SFO også for oss? En kvalitativ studie av fire synshemmede jenter i skolefritidsordningene*. Trondheim : Institutt for sosialt arbeid. Norges Tekniske-Naturvitenskaplige fakultet.
- Borg, W. R & Gall, M. D. (1989): *Educational Reserch, an introduction*. New York, USA: Longman
- Corn, Anne L & Koenig, Alan J, (1996): Perspectives on Low Vision. I: *Foundations of low vision: Clinical and functional perspectives*. Corn & Koenig (red). New York USA, AFB PRESS
- De Vaus, David (2002): *Surveys in social research*. London: Routledge

- 
- Dolven, Arne S. (1998): *Oppveksthåndboka 1998. En sammenstilling av kunnskap for alle som arbeider med å utvikle gode oppvekstmiljø*. Oslo: Kommuneforlaget
- Dræge, M. B. , Ryssevik, J (1994): *Å lytte til innbyggerne og brukerne, befolknings- og brukerundersøkelser i kommunesektoren*. Otta: Norsk Gallup Institutt AS/Norsk Samfunnsvitenskaplig datatjeneste, Engers Boktrykkeri A/S
- Dyrendahl, Guri (1985): "Foreldrearbeid og foreldresamarbeid". I: Barn og unge med spesielle behov 1. Generelle tiltak for funksjonshemmede. Dag Nilsson (red) Oslo: Universitetsforlaget
- Fauske, Halvor og Øia, Tormod (2003): *Oppvekst i Norge*. Oslo: Abstrakt forlag
- Forente nasjoner, *FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming*  
[http://www.fn.no/erklæringer\\_og\\_konvensjoner/standardregler\\_for\\_funksjonshemmede/fns\\_standardregler\\_for\\_like\\_muligheter\\_for\\_mennesker\\_med\\_funksjonshemming](http://www.fn.no/erklæringer_og_konvensjoner/standardregler_for_funksjonshemmede/fns_standardregler_for_like_muligheter_for_mennesker_med_funksjonshemming)  
 (Lesedato 04.03.06)
- Forsbak, Øystein (1981): *Integrering av synshemmede elever*. Hovedoppgave i pedagogikk. Universitetet i Trondheim
- Frambu, Senter for sjeldne funksjonshemninger.(Ikke oppgitt år for utgivelse):  
*Funksjonshemming og fritid. Forslag til aktiviteter og hjelpemidler*. Småskrift nr 37. Frambu.
- Frønes, Ivar (1998): *Den norske barndommen*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Hellerud I. og Brøndmo S. (1995) *Jo mer vi er sammen, En undersøkelse om Huseby kompetansesenters weekendkurs for synshemmede ungdom*. Hovedoppgave 3. Avdeling ISP, Universitetet i Oslo
- Hellevik, O. (1994): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hellevik, O. (1995): *Sosiologisk metode*. Oslo: Universitetsforlaget
- Holme, I.M. og Solvang, B.K. (1993): *Metodevalg og metodebruk*. Kristiansand: TANO
- Johannesen, Asbjørn (2003): *Introduksjon til SPSS*. Oslo: Abstrakt forlag
- Lagesen, Ole Christian (2006): *Mine daglige visuelle barrierer*. Foredrag. Sandefjord: Nordisk konferanse for synspedagoger. 03.10.2006
- Larssen, Tone, Wilhelmsen, Gunnvor (2003) "Synshemming og synspedagogikk" I: *Spesialpedagogikk*. Befring, Edvard og Tangen, Reidun (red.) Oslo: Cappelen Akademiske Forlag
- Lidèn, Hilde (1998) *Den organiserte barndommen*" I: *Barn og miljø, om barns oppvekstvilkår i det senmoderne samfunnet*. Skallevik, Einar og Kvello, Øyvind (red) Otta: Tano Aschehoug



- 
- Lie, I (1998): *Syn og synsproblemer*. Oslo: Pensumtjenesten
- Lühr, Ellen (1998): *Fritid? Funksjonshemmet ungdom og fritid. Smågruppesenteret, Rikshospitalet* Oslo: Gan Grafisk as.
- Lund, Thorleif red (2002): *Innføring i forskningsmetodologi*. Oslo: Unipub forlag
- Monstad, Anders (2005): ”CVI – den diffuse synshemningen”. I: SYN 2005. En samling av atikler og tekster fra Huseby og Tambartun kompetansesenter” Synnøve M. Sydnes (red). Oslo, Huseby og Tambartun kompetansesenter. Statped skriftserier nr 38. Oslo: Mediehuset GAN
- Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne : *Sosialtjenester*.  
<http://www.dok.no/sosialtjenester-og-sosiale-tjenester-.327161-49061.html>  
 (Lesedato 20.10.06)
- Nielsen, L. (1991): *Rummet og Jeg`et*. København: SIKON Socialministeriets Informations- og Konsulentvirksomhed
- Norges Blindforbund (2004): *Et inkluderende samfunn. Håndbok om synshemmedes krav til tilgjengelighet*. Oslo
- Norges Blindforbund (2006) : *WHO`s definisjon på blind/svaksynt*.  
<http://www.blindforbundet.no/CDA/StoryPg.aspx?id=411&ver=1&zne=47&parentz one=0> (Lesedato 07.02.07)
- Norges Blindforbunds ungdom, *Strategiplan for 2006-2009*.  
[http://nfbu.no/filer/sentralt\\_eksternt/strategiplan\\_2006\\_2009.doc](http://nfbu.no/filer/sentralt_eksternt/strategiplan_2006_2009.doc).  
 (Lesedato 03.10.2006)
- Norgeslexi, 2007: Georg Herbert Mead.  
<http://www.norgeslexi.com/paxlex/alfabetet/m/m06.html> (Lesedato 01.01.07)
- Om handlingsplan for funksjonshemma 1999-2001*, Sosial og helsedepartementet St.meld nr 8 godkjent 9 okt 1998. <http://www.odin.no/aid/norsk/dok/regpubl/stmeld/030005-040015/hov002-bn.html> (Lesedato 11.10.2006)
- Ressurscenter Syn, Tomtebodå (2001): *Barns syn*. Karlstad, Sverige: Alfa Nermans Grafiska
- Rosengren, Lena og Undemar, Charlotte (2001): *Får jag vara med? Hur barn og ungdomar med synskada upplever sin sosiala situasjon*. Spesialpedagogiska institutet, Resurscenteret Syn Stockholm
- Sacks, Sharon Zell (1996): *Psychological and Social Implications of Low Vision. I: Foundations of low vision: Clinical and functional perspectives*. Corn, Anne L. & Koenig, Alan J (red): New York, USA: ABF PRESS
- Sosial og helsedirektoratet, Avdeling for fysisk aktivitet (2004): *Fysisk aktivitet for mennesker med funksjonsnedsettelse – Anbefalninger*. Best. Nr IS-1160 Sosial og helsedirektoratet Oslo: Trykksakekspedisjonene. Oslo

- 
- Sosial- og helsedirektoratet, Avdeling for kommunale velferdstjenester (2005): *Barn og unge med nedsatt funksjonsevne – hvilke rettigheter har familien?* Best. Nr 15-1298 Sosial- og helsedirektoratet Oslo: Trykksakekspedisjonen.
- Stone, Juliet (1997): *Mobility and Independence Skills. I: Visual Impairment. Access to Education for Children and Young People.* Mason, Heather and McCall, Stephen (red). London: David Fulton Publishers
- Sætersdal, Barbro, Clausen, Hans og Kirkebæk, Birgit (1998): *Fortellinger, konstruksjoner og mennesker med funksjonshemning.* Otta: Tano- Aschehoug
- Tellevik, J. M., Storliløkken, M. , Martinsen, H., Elmerskog, B. (1999) *Spesialisten inn i nærmiljøet. Førlighetsopplæring i et habiliteringsperspektiv.* Oslo: Unipub forlag.
- Tellevik, J.M., Storliløkken, M. (2003) *Habiliteringsarbeid i et individuelt og samfunnsmessig perspektiv.* Oslo: Unipub forlag.
- Valberg, A. og P. Fosse (1999): *Synsprøving og WHO's kategorier for synshemning. I: Synsforum. Vision forum 1, 1999, s. 9-13*
- Vegheim, Berit (2006): *Annerledes i en visuell kultur.* Foredrag. Sandefjord: Nordisk konferanse for synspedagoger, 03.10.2006.
- Vestfold fylkeskommune (2006): *Ledsagerbevis* URL:  
<http://www.vfk.no/Home/Global/Meny/Internett/Fakta/Funksjonshemmede/Ledsagerbevis.aspx> (Lesedato 03.10.2006)
- Warren, D. H. (1994): *Blindness and children. An individual differences approach.* USA: Cambridge University Press
- WHO, Verdens Helseorganisasjon (2007): *International Classification of Functioning, Disability and Health.*  
<http://www3.who.int/icf/icftemplate.cfm?myurl=introduction.html%20&mytitle=Introduction> (Lesedato 07.02.2007)
- Wilhelmsen, Gunvor B. (2000): *Visuelle forstyrrelser etter hjerneslag. En undersøkelse av synsfunksjonen og effekten av synstrening.* Oslo: Unipub forlag
- Aagre, Willy og Bugge, Thormod (1993): *Fritidspedagogikk. Fokus på barn og ungdomskulturen.* Oslo: TANO.

# Vedlegg

**Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS**  
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Hege Agnete Rødland  
Leikvollveien 17  
3175 RAMNES

VEDLEGG 1



Hans Holmboes gate 22  
N-5007 Bergen  
Norway  
Tel: +47/ 55 58 21 17  
Fax: +47/ 55 58 96 50  
nsd@nsd.uib.no  
www.nsd.uib.no  
Org.nr. 985 321 884

Vår dato: 07.05.2004

Vår ref: 200400565 SS /RH

Deres dato:

Deres ref:

## KVITTERING FRA PERSONVERNOMBUDET

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 27.04.2004. Meldingen gjelder prosjektet:

*11050 Barn og unge med synshemming og deres fritid*

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS er utpekt som personvernombud av Universitetet i Oslo, jf. personopplysningsforskriften § 7-12. Ordningen innebærer at meldeplikten til Datatilsynet er erstattet av meldeplikt til personvernombudet.

### Personvernombudets vurdering

Etter gjennomgang av meldeskjema og dokumentasjon finner personvernombudet at behandlingen av personopplysningene vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Dette betyr at behandlingen av personopplysningene vil være unntatt fra konsesjonsplikt etter personopplysningsloven § 33 første ledd, men underlagt meldeplikt etter personopplysningsloven § 31 første ledd, jf. personopplysningsforskriften § 7-20.

Unntak fra konsesjonsplikten etter § 7-27 gjelder bare dersom vilkårene i punktene a) – e) alle er oppfylt:

- førstegangskontakt opprettes på grunnlag av offentlig tilgjengelige registre eller gjennom en faglig ansvarlig person ved virksomheten der respondenten er registrert,
- respondenten, eller dennes verge dersom vedkommende er umyndig, har samtykket i alle deler av undersøkelsen,
- prosjektet skal avsluttes på et tidspunkt som er fastsatt før prosjektet settes i gang,
- det innsamlede materialet anonymiseres eller slettes ved prosjektavslutning,
- prosjektet ikke gjør bruk av elektronisk sammenstilling av personregistre.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres slik det er beskrevet i vedlegget.

Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Auvelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47/ 22 85 52 11. nsd@uio.no

TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47/ 73 59 19 07. kyrrs.svarva@svt.ntnu.no

TROMSØ: NSD, SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47/ 77 64 43 36. nsdmaa@sv.uit.no

200400565 SS /RH

2

**Ny melding**

Det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de punktene som ligger til grunn for personvernombudets vurdering.

Selv om det ikke skjer endringer i behandlingsopplegget, skal det gis ny melding tre år etter at forrige melding ble gitt dersom prosjektet fortsatt pågår.

Ny melding skal skje skriftlig til personvernombudet.

**Offentlig register**

Personvernombudet har lagt ut meldingen i et offentlig register, [www.nsd.uib.no/personvern/register/](http://www.nsd.uib.no/personvern/register/)

**Ny kontakt**

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 30.04.2005, rette en henvendelse angående arkivering av data benyttet i prosjektet.

Vennlig hilsen

fr Bjørn Henrichsen  
*Knut Kjellevik*

*Synnøve Serigstad*  
Synnøve Serigstad

Kontaktperson: Synnøve Serigstad tlf: 55583542

Vedlegg: Personvernombudets vurdering

Kopi: Behandlingsansvarlig Jon Magne Tellevik

VEDLEGG 2

Tønsberg 10.05.04

### Informasjonsskriv til foresatte.

Jeg heter Hege Agnete Rødland og jobber til daglig som fylkessynspedagog i Vestfold. Dere har kanskje hatt kontakt med synspedagogen i fylket der dere bor og vet da litt hva vi jobber med. Kort fortalt går jobben vår blant annet ut på å hjelpe barn og unge som har synshemming. Jeg studerer også ved Universitetet i Oslo, der tar jeg hovedfag i spesialpedagogikk. Som en del av dette studiet skal jeg gjøre en spørreundersøkelse, undersøkelsen heter "Barn og unge med synshemming og deres fritid". Jeg oppfatter fritiden som et viktig område for barn og unge. Det å ha en meningsfull fritid kan være med på å fremme sosial integrering og god utvikling på mange områder i barnets/ungdommens liv. Jeg vet at "fritiden" er et aktuelt tema som også Blindeforbundet og Assistanse (forening for synshemmede barns sak) er opptatt av. For å kunne gjøre en kartlegging på dette området trenger jeg deres hjelp. Spørsmålene jeg ønsker at dere skal svare på handler om hva barnet/ungdommen holder på med på fritiden, hvem han/hun er sammen med og hva han/hun synes om fritiden sin. Med "fritid" tenker jeg på tiden etter at han/hun har kommet hjem fra skole/SFO og i helger. Ut ifra svarene skal jeg lage en rapport som gir en oversikt over fritiden til barn og unge som har synshemming.

Undersøkelsen blir sendt ut til ca 200 barn og unge som bor i forskjellige deler av landet. Det finnes ingen landsoversikt over barn og unge med synshemming, så for å finne frem til dere er undersøkelsen sendt ut via fylkessynspedagogen i deres fylke.

Noen av spørsmålene gir sensitive opplysninger om barnet/ungdommen, som for eksempel type synshemming og eventuelt andre funksjonshemninger. Det skal ikke settes navn på skjemaet som sendes tilbake til meg. Alle opplysninger vil bli behandlet strengt konfidensielt, og ingen enkeltpersoner vil kunne kjenne seg igjen i den ferdige oppgaven. Når oppgavene er ferdig, senest ved utgangen av april 2005, vil alle data bli anonymisert. Ved å returnere skjemaet vil det automatisk gi samtykke til at jeg kan bruke opplysningene fra skjemaet. Undersøkelsen er frivillig, men det er ønskelig at flest mulig svarer slik at oversikten jeg skal lage blir mest mulig riktig.

Det er viktig at dere foresatte leser gjennom informasjonsskrivet og spørreundersøkelsen slik at dere kan samtykke i at deres barn kan delta i denne undersøkelsen, for så deretter å gi barnet/ungdommen informasjon om hva denne undersøkelsen går ut på.

Undersøkelsen omfatter barn og unge i alderen 6-16 år, med ulike synsfunksjon og med eventuelle andre funksjonshemninger. Det har derfor vært litt vanskelig å få alle spørsmål til å passe for alle. For mange kan det bli mye å lese og å få oversikt over. Siden barna/ungdommene har veldig forskjellige typer synshemning, har de også svært ulike behov for tilrettelegging av et slikt spørreskjema. For å spare plass har jeg laget tabeller hvor dere skal krysse av svaralternativene. Noen vil derfor kanskje få problemer med å få oversikt i tabellene, dette beklager jeg.

Barnet/ungdommen skal, i den grad det er mulig, svare på spørsmålene selv. Men med tanke på gruppas aldersspredning, ulike synsfunksjon og eventuelle andre funksjonshemninger kan

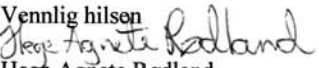
mange ha behov for hjelp til utfyllingen, eventuelt at foresatte fyller ut skjemaet for barnet/ungdommen.

Prosjektet er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste AS

På forhånd sier jeg takk for hjelpen!

Har dere spørsmål kan dere ringe meg på telefon nr. 91717918, eller min veileder, professor Jon Magne Tellevik ved Institutt for spesialpedagogikk, UIO, på telefon nr. 22858059

**Svarfrist: 2. juni 2004**

Vennlig hilsen  
  
Hege Agnete Rødland  
Hovedfagsstudent ved Universitetet i Oslo og  
Fylkessynspedagog i Vestfold

VEDLEGG 3

Tønsberg 04.06.04

**Til foresatte**

Viser til tidligere utsendt brev som inneholdt informasjonsskjema og spørreskjema, angående barn og unge med synshemming og deres fritid. Da jeg har fått liten svarprosent fra deres fylke sender jeg med dette en ny oppfordring til å svare på skjemaet og å sende det tilbake i returkonvolutt som lå vedlagt i tidligere utsendt brev.

Jeg oppfordrer dere til å svare da undersøkelsen kan gi en oversikt over hva barn og ungdom holder på med på fritiden, og hvordan de oppfatter sin fritid. I "synsmiljø" er det en oppfatning av at barn og unge med synshemming generelt har en mindre aktiv fritid. Denne undersøkelsen kan være med på å bekrefte eller avkrefte denne oppfatningen. Den kan også være med på å gi en pekepinn på hva som må legges tilrette for at barna/ungdommen skal få en meningsfull fritid. For å få til dette kreves det at jeg får inn nok svar fra dere.

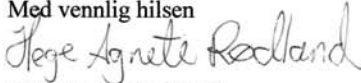
Som jeg skrev i informasjonsbrevet er det en stor og uensartet gruppe denne undersøkelsen omfatter og derfor kan nok enkelte spørsmål passe dårlig for enkelte barn/unge og deres situasjon. Jeg oppfordrer dere allikevel til å svare og til å fylle inn i de aktivitetene deres barn/ungdom holder på med. Jeg har fått tilbakemelding fra foresatte til barn som ikke kan svare selv at det vil bli "synsing" fra foreldrenes side dersom de svarer for barnet. Hvem som har fylt ut spørsmålene vil fanges opp i det siste spørsmålet i skjemaet, og dette vil det bli tatt hensyn til i tolkningen av resultatene.

Dersom dere mangler spørreskjema kan dere få nytt ved å gjøre en henvendelse til meg pr telefon eller mail.

Tlf. Nr 917 17 918 Mail: [hege.rodland@vfk.no](mailto:hege.rodland@vfk.no)

De som allerede har svart på undersøkelsen eller som på annen måte gitt tilbakemelding til meg kan selvfølgelig se bort fra denne oppfordringen.

Med vennlig hilsen



Hege Agnete Rødland

Hovedfagsstudent ved Universitetet i Oslo og  
Fylkessynspedagog i Vestfold

VEDLEGG 4

**Spørsmål til deg angående din fritid.**

1. Kjønn

- ☐ Gutt  
☐ Jente

2. Hvor gammel er du?

\_\_\_\_\_ år

3. Hvilken klasse går du i?

\_\_\_\_\_ klasse

4. Bor du :

- ☐ På landet  
☐ I tettsted  
☐ Småby  
☐ Stor by

5. Hvilket fylke bor du i?

\_\_\_\_\_

6. Hvem bor du sammen med?

- ☐ Mor  
☐ Far  
☐ Søsken  
☐ Andre

7. Når kommer du hjem fra skole/SFO?

Kl \_\_\_\_\_

8. Er det andre i familien som har synshemning?

- ☐ Ja, andre voksne  
☐ Ja, andre barn  
☐ Nei

9. Hvilken type synshemning har du?

- ☐ Svaksynt  
☐ Sterkt svaksynt  
☐ Blind  
☐ Innskrenket synsfelt  
☐ Cerebral synshemning  
☐ Vet ikke  
☐ Annet \_\_\_\_\_

10. Har du andre funksjonshemninger?

- ☐ Ja  
☐ Nei

11. Hvis ja- hvilke type funksjonshemning?

- ☐ CP  
☐ Nedsatt hørsel  
☐ Rullestolbruker  
☐ Psykisk utviklingshemning  
☐ Fysisk funksjonshemning  
☐ Epilepsi  
☐ Autisme  
☐ Diabetes  
☐ Leddgikt  
☐ Annet \_\_\_\_\_

12. Er det utarbeidet individuell plan/ habiliteringsplan) for deg som også omfatter fritiden?

- ☐ Ja  
☐ Nei  
☐ Er under utarbeidelse  
☐ Vet ikke

13. Har du:

- ☐ Skoleskyss (taxi)  
☐ Støttekontakt  
☐ Avlastningsopphold  
☐ Besøkshjem





14. Har du noen av disse hjelpemidlene hjemme eller på skolen og bruker du dem regelmessig? Her må du sette flere kryss i hver rad – om du har hjelpemidlene og om du bruker dem.

Hjelpemiddel	har ikke	har på skolen, men bruker de ikke	har på skolen og bruker de av og til	har på skolen og bruker de regelmessig	har hjemme, men bruker de ikke	har hjemme og bruker de av og til	har hjemme og bruker de regelmessig
Datautstyr							
Lese-tv/CCTV							
Punktmaskin							
Skråpult							
Lampe							
Kassettspiller til lydbøker							
CD-spiller for lydbøker							
Kikkert							
Lupe							
Hvit stokk							
Markeringsstokk							
Tamdemsykkel							
Fyll inn nedenfor dersom du har andre hjelpemidler i forhold til synshemningen:							

15. Hvis du har hjelpemidler som du ikke bruker regelmessig, hva er grunnen til at du ikke bruker dem?

- ☐ Jeg trenger mer opplæring i bruken av hjelpemidlene
- ☐ Jeg vil helst klare meg uten hjelpemidler
- ☐ Jeg syntes jeg blir spesiell fordi jeg bruker hjelpemidlene og jeg ønsker ikke å skille meg ut
- ☐ Det fungerer ikke slik jeg trodde
- ☐ Jeg ser ikke hvilken nytte jeg kan ha av hjelpemiddelet
- ☐ Det fungerer ikke fordi det er noe feil med hjelpemiddelet
- ☐ Annet \_\_\_\_\_

## Aktiviteter utenfor hjemmet:

16. Hvor ofte gjør du disse aktivitetene?

Aktivitet	aldri	2-3 ganger i året	en gang i mnd	en gang i uken	2-3 ganger i uken	oftere enn 3 ganger i uken	annet -skriv gjerne inn ditt svar
Besøker venner							
Overnatter hos venner							
Besøker familie/slekt							
Er ute i nærmiljøet der du bor (f.eks. på lekeplass, i skogen, i gata)							
Tar buss							
Tar taxi							
Er på sykkelstur							
Går på tur							
Går på café							
Går på kino							
Går på teater							
Går på konserter							
Går i byen og i butikker							
Fyll inn her dersom det andre aktiviteter du gjør utenfor hjemmet?							

## 17. Hvordan kommer du deg til aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke den aktiviteten	går	tar buss	sykler	blir kjørt av foreldrene mine	blir hentet av venners foreldre	annet skriv gjerne inn ditt svar
Besøker venner							
Besøker familie/slekt							
På café							
På kino							
På teater							
På konserter							
Til byen og i butikker							
Andre aktiviteter (som du har fylt ut i tabellen over):							

## 18. Hvem du oftest er sammen med på aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke den aktiviteten	alene	med noen i familien	med venner	med støtte- kontakt	andre -skriv gjerne inn ditt svar
Ute i nærmiljøet der du bor (f.eks. på lekeplass, i skogen, i gata)						
Buss						
Taxi						
Sykkeltur						
Går tur						
Kafé						
Kino						
Teater						

22. Har du noen gang:

- ☐ Tatt buss alene
- ☐ Tatt taxi alene
- ☐ Vært hjemme alene i flere timer
- ☐ Brukt telefonen uten hjelp

### Aktiviteter i hjemmet:

23. Hvor ofte gjør du disse aktivitetene?

Aktivitet	aldri	2-3 ganger i året	en gang i mnd	En gang i uken	2-3 ganger i uken	oftere enn 3 ganger i uken	annet -skriv gjern inn ditt svar
Leker							
Formingsaktiviteter							
TV-spill							
Har venner på besøk							
Hjelper til hjemme							
Gjør lekser							
Snakker med venner i telefonen							
Ser på TV							
Bruker datamaskin							
Leser bøker (utenom skolearbeid)							
Hører på musikk							
Hører på lydbøker							
Er det andre aktiviteter du gjør når du er hjemme?							

24. Hvilke av aktivitetene du har svart på at du gjør, i spørsmål 24, liker du best?  
Ranger fra 1 til 4. Nr. 1 er da den du liker aller best.

1. \_\_\_\_\_
2. \_\_\_\_\_
3. \_\_\_\_\_
4. \_\_\_\_\_

25. Hvorfor liker du aktiviteten du satt som nr. 1. best?

---

---

---

26. Hvis du har venner på besøk, hva liker dere å gjøre?

---

---

---

---

27. Hvis du hjelper til hjemme, hva hjelper du til med? F.eks rydder opp, rydder rommet ditt, vasker, går ut med søppla, passer småsøsken osv.

---

---

---

28. Har dere datamaskin hjemme?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

29. Hvis ja, hva bruker du den til?

(sett gjerne flere kryss)

- ☐ Spill
- ☐ Lekser
- ☐ Skrive og lese
- ☐ Chatte på internett
- ☐ Finne opplysninger på internett
- ☐ Bruker den ikke

30. Har du mobiltelefon?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

31. Hvis ja, hva bruker du den til?

(sett gjerne flere kryss)

- ☐ Ta imot samtaler
- ☐ Ringe familie
- ☐ Ringe venner
- ☐ Sende og motta meldinger

## Idrettsaktiviteter

32. Er du medlem av en idrettsklubb?

- ☐ Ja  
☐ Nei

33. Hvor ofte gjør du disse aktivitetene?

Aktivitet	aldri	2-3 ganger i året	en gang i mnd.	en gang i uken	2-3 ganger i uken	flere enn 3 ganger i uken	annet (skriv gjerne inn alternativ)
Barneidrett							
Turn							
Fotball							
Håndball							
Goal-ball							
Svømming							
Ridning							
Dans							
Friidrett							
Ski							
Slalom/snowboard							
Skøyter							
Fyll ut nedenfor dersom du deltar på andre typer idretter:							

34. Hvordan kommer du deg til aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke den aktiviteten	går	sykler	tar buss	blir kjørt av foreldrene mine	blir hentet av venners foreldre	annet skriv gjerne inn ditt svar
Barneidrett							
Turn							
Fotball							
Håndball							
Goal-ball							
Svømming							
Ridning							
Dans							
Friidrett							

Aktivitet	gjør ikke den aktiviteten	går	sykler	tar buss	blir kjørt av foreldrene mine	blir hentet av venners foreldre	annet skriv gjerne inn ditt svar
Ski							
Slalom/Snowboard							
Skøyter							
Andre typer idretter (som du har fylt i skjemaet over):							

35. Hvem er du oftest sammen med på aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke denne aktivi- teten	alene	med noen i familien	med venner	med støtte- kontakt	andre -skriv gjerne inn ditt svar
Barneidrett						
Turn						
Fotball						
Håndball						
Goal-ball						
Svømming						
Ridning						
Dans						
Friluft						
Ski						
Slalom/ Snowboard						
Skøyter						
Andre typer idretter (som du har fylt i skjemaet over):						



36. Hvilke av aktivitetene du har svart at du gjør, i spørsmål 34, liker du best?  
Ranger fra 1 til 4. Nr. 1 er da den du liker aller best.

1. \_\_\_\_\_
2. \_\_\_\_\_
3. \_\_\_\_\_
4. \_\_\_\_\_

37. Hvorfor liker du aktiviteten du satt som nr. 1. best?

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

### Foreninger og klubber

38. Er du medlem av blindeforbundet?

- ☐ Ja  
☐ Nei

39. Er du /familien med i Assistanse (foreningen for synshemmede barns sak)

- ☐ Ja  
☐ Nei

40. Hvor ofte deltar du på disse aktivitetene?

Aktiviteter	aldri	2-3 ganger i året	en gang i mnd.	en gang i uken	2-3 ganger i uken	flere enn 3 ganger i uken	annet (skriv gjerne inn alternativ)
Lokale aktiviteter for barn og ungdomsgruppa i Blindeforbundet							
Leir arrangert av Blindeforbundet							
Aktiviteter arrangert av Assistanse							
Lokal barn- eller ungdomsklubb							
Kulturskole –skriv inn type aktivitet							

Aktiviteter	aldri	2-3 ganger i året	en gang i mnd.	en gang i uken	2-3 ganger i uken	flere enn 3 ganger i uken	annet (skriv gjerne inn alternativ)
Kor							
Speiderklubb							
4-H							
Fyll inn nedenfor dersom du er med i andre foreninger og klubber:							

## 41. Hvordan kommer du deg til aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke den aktiviteten	går	sykler	tar buss	blir kjørt av foreldrene mine	blir hentet av venners foreldre	annet skriv gjerne inn ditt svar
Aktiviteter som Blindforbundet arrangerer - lokale aktiviteter - leir							
Aktiviteter som Assistanse arrangerer							
Lokal barn- eller ungdomsklubb							
Kulturskolen							
Kor							
Speiderklubb							
4-H							
Andre klubber og foreninger (som du har fylt ut i tabellen over):							

42. Hvem er du oftest sammen med på aktivitetene?

Aktivitet	gjør ikke denne aktivi- teten	alene	med noen i familien	Med venner	med støtte- kontakt	Andre -skriv gjerne inn ditt svar
Aktiviteter som Blindeforbundet arrangerer						
- lokale aktiviteter						
- leirer						
Aktiviteter som Assistanse arrangerer						
Lokal barn- eller ungdoms-klubb						
Kulturskolen						
Kor						
Speiderklubb						
4-H						
Andre klubber og foreninger (som du har fylt i skjemaet over):						

43. Hvilke av aktivitetene du har svart at du gjør, i spørsmål 41, liker du best?

Ranger fra 1 til 4. Nr.1 er da den du liker aller best.

1. \_\_\_\_\_
2. \_\_\_\_\_
3. \_\_\_\_\_
4. \_\_\_\_\_

44. Hvorfor liker du aktiviteten du satt som nr. 1. best?

---



---



---



---

45. Hvordan opplever du fritiden din?

- ☐ Jeg er fornøyd med min fritid
- ☐ Jeg har nok av aktiviteter
- ☐ Jeg savner å kunne delta på aktiviteter
- ☐ Jeg "orke" ikke å delta på noe etter skoletid

46. Finnes det aktiviteter du ikke deltar på i dag, men som du ønsker å være med på ?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

47. Hvis ja – hvilken aktiviteter?

---

---

---

---

48. Hva forhindrer deg i å kunne delta på denne/disse aktivitetene?

(sett gjerne flere kryss)

- ☐ Aktiviteten finnes ikke i nærheten
- ☐ Tror aktiviteten er vanskelig for meg pga synshemningen,
- ☐ Tror aktiviteten blir vanskelig for meg pga andre funksjonshemninger
- ☐ Trenger hjelp for å kunne komme meg til aktiviteten
- ☐ Trenger assistanse for å kunne delta på aktiviteten
- ☐ Manglende informasjon
- ☐ Familien har ikke tid/overskudd
- ☐ Jeg har ikke tid
- ☐ Jeg er ofte sliten etter en skoledag
- ☐ Annet \_\_\_\_\_

49. Har de andre i familien din en aktiv fritid?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

50. Hvordan tror du fritiden til dine venner og de du går i klasse med er?

- ☐ Like aktiv som min
- ☐ Mer aktiv
- ☐ Mindre aktiv

51. Har du venner som har en synshemning?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

52. Hvis ja – hvor møtes dere?

- ☐ Han/hun bor i nærheten
- ☐ Når blindeforbundet arrangerer møter/leir
- ☐ Når Assistanse arrangerer aktiviteter
- ☐ På internett
- ☐ På kurs ved Huseby kompetansesenter
- ☐ Annet \_\_\_\_\_

53. Hvis ja på spørsmål 52 – hvor ofte møtes dere?

- ☐ Flere ganger uka
- ☐ En gang i uka
- ☐ En gang i måneden
- ☐ Annet \_\_\_\_\_

54. Har du fått hjelp til å fylle ut dette skjemaet?

- ☐ Har fylt det ut selv
- ☐ Har fylt det ut sammen med en voksen
- ☐ En voksen har fylt det ut for meg
- ☐ Annet \_\_\_\_\_